శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేక నాటకము.

ఇది

బళ్లారిజిల్లా బళ్లారి మునసఫ్‌కోర్టు వకీలుగానుండిన

కీ. శే. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుచే

రచియింపఁబడినది.

కె. శత్రుఘ్నరావుచేఁ

ప్రకటింపఁబడియె.

మొదటి కూర్పు.

చెన్నపురి

కలారత్నాకర ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

1920.

Registered Copy - Right.

—4—0. తపాల ఖర్చు 0—1—0.

పురుష పాత్రధారులు.

1. దశరథుఁడు.
2. రాముఁడు.
3. లక్ష్మణుఁడు.
4. భరతుఁడు.
5. శత్రుఘ్నుఁడు.
6. వసిష్ఠులు.
7. భరద్వాజులు.
8. సుమంత్రుఁడు.
9. గుహుఁడు.
10. చాటువాఁడు.
11. నావికులు. (5)
12. పురజనులు. (5)

స్త్రీపాత్రలు.

1. కౌసల్య.
2. సుమిత్ర.
3. కైక.
4. సీత.
5. మంథర.
6. ధాత్రి.

శ్రీ

చం: దశరథరామ, శ్రీశ నతదాత- దురత్యయ, దుఃఖనాశనా
కుశలవివేక? యీశ, యజ, కుంజరసఖ్య, మహాదికారణా
పశుపతిచింతనా, శమితపాతక, నిర్జరనాథ, యియ్యుమా
యుశము, ననామయంబును, జిరాయువు సంపద లెల్లవారికిన్.

గీ. సుహిత కోలాచలాన్వయ మల్లినాథ
సూరి వంశోద్భవుండయి భూరికీర్తి
పరుండఁ గానుఁడు శ్రీ శ్రీనివాసకవి
చేసె నీనాటకంబును వాసిమీఱ.

సీ. ధీరులై వేదవిచారులై మంగళా
కారులై మను పాపదూరులార
శూన్యులై సౌజన్య ధన్యులై సకలమూ
ర్ధన్యులై వెలయు రాజన్యులార
నిష్ఠులై శీలగరిష్ఠులై సుగుణభూ
యిష్ఠులై రాజిల్లు శ్రేష్ఠులార
భద్రులై దానకల్పద్రులై సుగుణ స
ముద్రులై రంజిల్లు శూద్రులార.

గీ. రామనాటక రత్నహారమ్మునందు
జెలఁగు నాయకమణియిది, శ్రీకరమ్ము
రమణమీఱగ విషయ గౌరవముఁబట్టి
వినుఁడి దీనిని నెమ్మదిఁగనుఁడి శుభము.

కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ప్రథమాంకము, ప్రథమ రంగము.

దశరథుని యాస్థానము.

దశరథుఁడు, రాముఁడు, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రుఁడు.

దశరథుఁడు:— రామా! సర్వము, నేను, చక్కఁగ నాలోచించినాను దీర్ఘాలోచనాయతమతిని, నీరీతి నిర్ధరించినాను? నేఁడు నక్షత్రము పునర్వసు. రేపు పుష్యయోగమనంబడు దినము. రాజ్యాభిషేకమునకు శుభమని జ్యోతిష్కులు వక్కాణించినారు. మన కులగురువులగు వసిష్ఠులవారు దానికి సమ్మతించిరి. పురజనులం దఱీ విషయ మభినందించుచున్నవారు. కావున నీవు నామాట నామోదించి రాజ్యాభిషేకమునకు సర్వసిద్ధుఁడవు గమ్ము.

రాముఁడు:— నాయనా! తమయానతిని దలమానికంబుగ ధరించి, నడచుకొందును. అయినను నేబాలుఁడను, రాజ్యమేలు క్రమం బెఱుఁగను. కొన్నిదినంబులు తమకు శిష్యుఁడనై నేర్చికొని తమ యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడఁగావలయునని నా సంపూర్ణాపేక్ష.

దశరథుఁడు:— రామా! అఱువదివేల వత్సరంబులు భూభారంబొక విధంబున మోసి వేసరిలితి. ఇపుడు విశ్రాంతిఁగోరుచున్నవాఁడను.

ఏలితి నఱువదివేలవత్సరములు

రాజ్యంబుఁ, జాలయ్యె రామచంద్ర

భూభారమును మోయ భుజశక్తి చాలదు
కావున నేలుమా, నీవు రామ
పుత్రగర్దనయాగ పుణ్యఫలంబున
నిన్నుఁ గాంచితినయ్య చిన్నితనయ
కన్నులుండగ నాదు కన్నుపండువుగాఁ
బట్టంబునీకును గట్టువాఁడ

గీ. నఖిల జనులును నీదు పట్టాభిషేక
విభవమునుజూడనున్నారు విమలమతిని,
రామ, రఘురామ సౌజన్యధామ, నాదు
మాటలాలింపుమా మదిమమతఁగనుమ ?

రామా! ఈ విషయమునకు నీవుసమ్మతింపవలెను.

రామ:—నాయనా! తమమాట జవదాటువాఁడనుగాను. ఇన్నిదినములుగ లేనియవసరము నేఁడేల గలిగెను ?

దశరథుఁడు:—రామా! దానికినిఁ గారణంబున్నది.

గీ. రామ ; రాహుసూర్య భౌమాదిగ్రహములు
చేరెనాదు జన్మతారయందుఁ
గాననాకు చావో, కాదేనియంతటి
ముప్పో, వచ్చు, దానిఁ జెప్పనేల ?

రామా! జ్యోతిష్కులెల్ల రేకవాక్యత బైరీతిఁబలికిరి కావున నాలస్యమునకుఁ గాలంబులేదు.

రామ:—నాయనా! అట్టి దుష్టగ్రహకూటమునుండి కలుగునపాయంబుఁ బోకార్పననేకములగు శాంతులున్నవి. వానినిఁ జేయింపనగునుకదా.

(1. అనుబంధము.)

దశరథుఁడు:—కుమారా; నేఁబలికిన యదియుగాక రెండుదినము లుగనాకు దుస్స్వప్నము లెడతెగక కలుగుచున్నవి. దారుణ్యాపాయముల భీతి నామానసమును జిక్కించుకొని పెక్కు విధములగు బాధలలోఁ గెడపినది. నిన్నటి రేయినిఁజటులమహోల్కాతతులు నాపైఁబడి కాల్చుచుండెను. అపుడు కుంభద్రోణములుగ రక్తవర్షములు గురిసి యామంటనార్చెను. నే భీతిల్లి పాన్పు వదలి లేచినిలిచిన తోడనే నేనిలిచినస్థలమున భూకంపంబుఁగలిఁగి నేఁబడుచుంటిని. అవసానకాలమునకే యిట్టియుత్పాతములు కలుగుచుండును. నాయనా! నాయానతి నెరవేర్పుము.

రామ:—మనగురువులగు వసిష్ఠులు దుస్స్వప్న దోషశాంతికినై భూరిహోమంబు లొనర్చి దుష్టఫలంబులు దొలగింతురు? దాని భీతి మానసమంటనీయకుఁడు.

దశరథుఁడు:—రామా! వయోవృద్ధులకు దండధరుని శాంతియొకటియె, ముఖ్యశాంతి. మఱియే శాంతియును లేదు.

రామ:—నాయనా! మాటకు మాటబదులిడుచున్న వాఁడనని యాగ్రహింపకుము. నామానసముఁ గలంచు విషయమొకటియున్నది. దానిని విన్నవించెద వినుము.

ఉ. నాయన విన్నవించెదను, నాదుమనంబుఁగలంచు వార్తయుౕ
నా యనుజన్ములిర్వురను, నాకతిదూరమునందు నుండఁగా
న్యాయమె వారినిౕ బిలువ నంపకయుత్సవకార్య మిత్తఱిౕ
జేయఁగ? వారిరాకఁగనిచేయుము సర్వము నీవు ముక్కొదౕ.

నాయనా ఇదియు నాతలంపు, నాయనుంగుఁదమ్ములగు భరత శత్రుఘ్నులు నాసరసలేని సమయమున నాకు నొనర్చుపట్టాభిషేకోత్సవము నాకొకనికి నేల పలువురకు సమర్షణముగ నుండదు. కావున వానిని రప్పించి యీయుత్సవంబు నెఱపుట సర్వజనసమ్మతంబుగ నుండునని నేవిన్నవించుకొనియెద.

దశరథుఁడు:—రామా, నేనుసర్వమునాలోచించినాను. నాకుదారుణాశుభములభీతి, బలముగమానసమునంటినది. పట్టాభిషేకంబునిలుపఁగాలంబు లేదు. నీమామయగు జనకునిఁగాని, భరతుని మేనమామయగు యుధాజిత్తునుఁగాని పిలిపించుటకు సైతము కాలంబుఁజాలదు. సింహాసనంబు నీవధిష్ఠించినవార్త వారువిని సంతసింతురు. ఇఁకభరతుఁడన్ననో, వాఁడు ధర్మశీలుఁడు, దయాహృదయుఁడు, జితేంద్రియుఁడు, సాధుపథముఁదప్పనివాఁడు. అగ్రజసేవకుఁడు. కావున నీవురాజగుటవాఁడువిని ముదబ్ధి నోలలాడునుగాని చింతింపఁడు.

(2. అనుబంధము.)

రాము:—కావుననే వడిగలవేగరులను బంపి, భరతుని రప్పించిన వాఁడును నుత్సవంబును గనులారఁ జూచి సంతసించును.

దశర:—రామా! శుభస్య శీఘ్ర మని పెద్దలు పలికినారు. "శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని" యని యున్నది కావునఁ దలపెట్టిన శుభకార్యముఁ దలఁచినపుడే కొనసాగించుట కార్యజ్ఞులకర్తవ్యంబు.

రామ:—నాయనా; తమకు బదులిడునంతటిశక్తి నాకు జాలదు కావున మీయానతి ననుసరించి వర్తించెద.

దశరథు:—అదికదా బుద్ధికుశలుఁడగువానిపని ? (వసిష్ఠులఁజూచి) స్వామీ! పట్టాభిషేకమునకు మున్నొనరింపఁదగిన యుపవాసాది వ్రతదీక్ష సాంగోపాంగముగ నొనర్ప రాములకును, నాముద్దు కోడలగు జానకికిని నుపదేశింపుడి (సుమంత్రునిఁజూచి) సుమంత్రా! రాములపట్టాభిషేకమహోత్సవమని జనులెల్లరు వినులాగునఁ బట్టణమంతయును జాటింప నాజ్ఞయిమ్ము.

సుమం:—చిత్తము.

దశర:—(వసిష్ఠుల జూచి) స్వామీ, చేయఁదగినకార్యంబు లనేకంబు లున్నవి కావున నిపుడుపోవుదము

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

వీథి. జను లుత్సవంబు లొనర్చుచు సంచరించుచుందురు. కైక గృహద్వారము ; ప్రవేశము. మంథర. ధాత్రి. చాటించువాఁడు. కైక.

మంథర:—(జనులయుత్సవమునుఁ జూచి తెచ్చవడి నిలిచి.)

(3. అనుబంధము.)

(స్వగతము):—ఏమి యచ్చెరువిది ? నేఁడీపురం బతిశయనూతన కాంతి చేవిరాజిలుచున్నయది. దారులెల్లను దావులచే నిండినకుసుమోత్కరంబుల వలన నింపఁబడినవి. ఏమందిరంబును జూచినను ధ్వజపతాకాభిశోభితముగ నున్నది. నిమ్నోన్నతప్రదేశములు సమపఱచిన బాటలెల్లెడ నీటుగులుకుచున్నవి. ఎవరినిఁజూచినను మంగళస్నానాలంకృతశరీరులయి మేఘవిముక్తసూర్యప్రభనుబోలె భాసిల్లుచున్నవారు. ప్రతియొకనిహస్తమును మాల్యమోదకరూప

మంగళద్రవ్యప్రశస్తంబైనది. ఏదిక్కున వినినను ధరణీదేవతా భినాదితంబు నిండారినది. ఎవనిమోముఁ జూచినను వెన్నునియ న్నన్న చెలునగు వెన్నెలను బోలియున్నది. వరకరితురంగాకీర్ణంబై నదులు నడవ దారిలేక యున్నది. ఏకారణంబున నీ పురవరంబు నేఁ డీరీతిని రాజిల్లుచున్నదియో తెలియకయున్నది. కారణంబుఁ దెలిసికొననలెను. అది యేమికర్మమో యేమానవుఁడును నాతో మాటలాడఁడు. నేనయి పైఁబడి పలుకరించినను భూతమునుఁజూచి భీతిల్లినవానింబలెఁ బఱుగిడిపోవుచుండును, నేనెవరికిని నేయుపకా రంబును జేసి యెఱుంగను. సకలురు నాకే యన్నివిధంబుల నప కారంబొనర్చుచుందురు. నన్నెల్లరు దూషించుచుందురు. కారణ మేమో తెలియదు. వారినుండి నాకుఁగావలసినది యేమియున్నది? నారాణియగు కైకయనుగ్రహ మొకటి యుండినఁ జాలును. కైకకు దశరథునియనుగ్రహ ముండినఁజాలును. ఇవి రెండును శాశ్వతం బుగ నుండిన జగత్తునే జలదరింపఁజేయుదును. అదిగో కైకసవ తియగు కౌసల్యయొక్క ధాత్రి దూరంబున నూతన వస్త్రాభరణాలం కృతయయినిక్కుచు నీల్గుచు విఱ్ఱవీగుచు వచ్చుచున్నయది. దానినిఁ బలుకరించి యుత్సవకారణం బెఱింగెద (ధాత్రిసమీపించి, వచ్చును.) ఏమమ్మా ధాత్రీ! వస్త్రాభరణాలంకృతవయి పోవుచు న్నావు. ఎచ్చటికి?

ధాత్రి:—ఛీ. యవశకునఘటమా! ముఖ్యమగు కార్యముపైఁ బోవు నన్నెచ్చటికిఁ బోయెదవని యడిగెదవు. బుద్ధిలేనిదానవు నీవు.

మంథర:—ఏమే నాలుక పొడుగుఁ జేసితివి. నీకేమి ఱమ్మ దెన్నులా క్రొవ్వి మాటలాడెదవు? అట్టి మాటలాడకు. హెచ్చరిక సుమీ. మర్యా దగ మాటలాడుము.

ధాత్రి:— ఛీ. దాసితో మర్యాదమాట లేమే ? నీవు నాకు దాసివి. నీరాణి నారాణికి దాసి. నీతో సరికట్టుకొని నిలిచిమాటలాడ నేల? కార్యమున్నది పోయెద.

(నిష్క్రమించును.)

మంథర:— హా ! హా ! ఏమి దీని క్రొవ్వు? నేను తనకు దాసినంట! నారాణి తనరాణికి దాసియంట! ఔరా, దీని ప్రల్లదము! దీనినాలుకకు నగ్నిశుద్ధి చేయింపవలెను. అదిగో చాటువాఁడేమేమో యఱచుచు వచ్చుచున్నవాఁడు. వాఁడేమిచాటించునో వినియెద.

(ప్రవేశము చాటించువాఁడు)

చాటించువాఁడు:— "జనులారా ! కనలేదనేరు. వినలేదనేరు. రేపటిదినంబునఁ బగలేడున్నరగడియలకు మనరాజగు దశరథమహారాజు తాను రాజ్యపరిపాలనంబు చాలించుకొని, తనపట్టపుదేవియగు కౌసల్యావరగర్భసంజాతుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకుఁ రాజ్యపట్టాభిషేకం బొనరించుచున్నవాఁడు. సామంతరాజులును, పౌరజానపదాదిజనులు నాయుత్సవంబుఁ గనులారఁ గాంచి మనమారసంతసింతురని యెన్నెను కావున మీరెల్లరును దారపుత్రబంధుహితమిత్రులంగూడి యాస్థానమునకు వేంచేయువలయును. ఇట్టి మహోత్సవమునుఁ గనులారఁజూడనివారు నిర్భాగ్యులనుటకు సందియము లేదు"

(నిష్క్రమించును)

మంథర:— హా ! హా ! అంతయును గరతలామలకం బాయెను. ఇంతటి యుత్సవంబునకుఁ గారణం బిదియేనా? ఆధాత్రిమిడిసిపాటునకు

హేతువు స్పష్టమయ్యెను. (అనుచు ఆచ్చపడి యించుక నిలిచిభూతావేశమయినదానింబలె నటునిటు పాదవిన్యాసంబొనర్చి తల యూఁచుచు నావులించుచు నెట్ట కేలకు స్మారకమువచ్చి) ఏమీ! ఇపుడేనాచెవులో మాటలాడిన మహనీయుండెవండు? ఎందుడాఁగెను? (నలుదిక్కులఁజూచును) ఎవఁడు లేఁడే ఆమహానుభావుఁడు నావీనుల నేవచనంబులఁజొనిపెను? (ఆలోచించి) "రాముఁడు రాక్షసవధార్థము జన్మించినాడఁట! దిగ్దిశలరాక్షసులు ప్రబలించినారఁట! రాముఁ డిచట రాజ్యమేలుచుండిన రాక్షసవధకు మార్గములేదఁట! కావున నే నెట్లైనఁబట్టి భంగం బొనర్చి రామునకు రాజ్యవియోగంబుఁ గల్పింపవలెనఁట! దీనినుండి నా కేపాపము రాదట" ఈమాటలుగదా నావీనుల దూరినవి. (తల యూఁచి) ఇది దేవతాకార్యమని దోఁచుచున్నది. అట్టి దివ్యకార్యంబునకు నాసాహాయ్యంబుఁ గోరంబడినది. హా హా! దేవతలు సైతము దమకార్యమును సాధించుకొనుటకు దుష్టులసాహాయ్యంబు నపేక్షించుచుందురుగదా? కాని అంతటిదేవతలే వేఁడికొనుచుండ నేనేల సాహాయ్యపడఁగూడదు? రామరాజ్యవియోగమునకు నాకొనరింపఁదగిన సాహసమంతయును వచ్చినచెద. అదిగో జ్యేష్ఠాదేవియుంబోలె వేకువయిన జాముపటుకు నిద్రించి యిపుడెలేచి, ననుఁగానక వెదకుచున్నది యాకైక, నామాయలన్నియు నిపుడు వినియోగింపవలెను. ఆఁటబొమ్మగఁ గైకను ముందునిలిపి సూత్రధారిణిగ నే వెనుకనుండి సూత్రము లాడింపవలెను. ఇదియు నాచేయందగిన కార్యము(ఆలోచనచేయువిధంబునఁ గపోలన్యస్తహస్తయై యశ్రుపూరితనేత్రయై కూర్చుండును.)

(ప్రవేశము: కైక.)

కైక:—ఉ. కారణ మేమొ మంథర నికాయ్యము వెల్వడి చిన్నపోవుచున్
నారదు సౌమ్యసల్లిపడి తప్పయుఁ జింతను జిక్కితీవు ?
నిన్నెరునిరాకరించి వచియించిరొ గర్వవికల్పచిత్తులై
వారిని దెల్పుమా యిపుడె నారసశిక్ష విధించి పంపెదన్.

(మంథరనుఁజూచి) మంథరా ఏమి యిచటవ్యాకులాధీన మానసవై యా[illegible] మాని[illegible]నావు? కారణ మేమి? నిన్నెవరేమయిన నన్నిరా?

మంథర:—సీ. [illegible]మని కైక యడుగఁగ నేల
[illegible]యమునఁ [illegible]యని [illegible]తముగా [illegible]
ఎవ[illegible]మియన నేల యనవిని నా గ్రహచార
[illegible]లము తా[illegible]ని [illegible]లఁ[illegible]ఁ బెట్ట
[illegible] బునకు మంచి[illegible]యెద్దియని వారి
[illegible]యుచునున్నాను [illegible] యిపుడు
దాసికి [illegible] [illegible]మున [illegible]
[illegible]లేదు నా యింట [illegible]
గీ. [illegible] [illegible]తి [illegible] [illegible]
తెలుపుమా నా[illegible] [illegible]కుననో?
బొమ్మనుచుఁ [illegible] [illegible] బొందితో [illegible]
గాలుమనిపెట్టె [illegible] నేగఁ [illegible] చెపుమా.

మంథర:—కై[illegible] [illegible] [illegible]యని యెదగు? నా గ్రహచారమును నేనే దూఱుచు, మానినమునకు మంచిదారి యెద్దియని యాలోచించుచున్నాను.

కైక:—మంథరా అంతటి తెగువకుఁ గారణమేమి ?

మంథ:—గ్రహచారము.

కైక:—ఇన్నిదినములు లేనిగ్రహచారము నేఁడేమి కలిగెను ?

మంథర:—గ్రహచార మెప్పుడో యొకదినమున వచ్చి వచ్చువఱకుఁ బీడించునుగాని దినదినమువచ్చునా ?

కైక:—అంతటిగ్రహచార మిపుడేమివచ్చెను ?

మంథర:—అమ్మా ! నన్నేల యీరీతి గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి ప్రశ్నించెదవు ? నేను మాటలాడఁజాల. నీవు లేచునంతలో నేదోయొక యరణ్యముపాలయి పోఁదలంచియుంటిని అంతలో నీవగపడితివి.

కైక:—మంథరా ! అంతటిదుష్ప్రాప్తి నీకేమిఘటిల్లెను ?

మంథర:—కైకా ! మావంశములో యేఁడువారు రాజుభార్యలకు దాసీలయి భాసిల్లుచుండిరిగాని దాసీలక్రింద దాసీలయి యెపుడును హీనదశలోఁ జిక్కినవియ లేదు.

కైక:—ఇపుడు నీకేమి యంతటిహీనదశవచ్చెను ?

మంథర:—కైకా ! మఱల నేల నన్ను ప్రశ్నించెదవు ? దాసికిదాసి నగుట హైన్యముకాదా ?

కైక:—మంథరా ! నీకేమి పిచ్చిపట్టెనా ? ఏదాసికి నీవుదాసివి ?

మంథర:—నీకు, నీకొక దానికేగాదు, కౌసల్యదాసికి సైతము నే దాసినట ?

కైక:—ఎవరుపలికిరి ?

మంథర:—కౌసల్యధాత్రి.

కైక:—అంతటిప్రల్లదములు పలుకునంతటి గుండె, దానికిఁగలిగెనా ?

మంథర:—శుక్రమహాదశవచ్చినపు డెవరికిఁ గలుగదు ?

కైక:—నేను కౌసల్యదాసి నెటుల ?

మంథర:—నీమగనికిఁ గౌసల్యపైనుండు ప్రేమాతిరేకంబున.

కైక:—నామగఁడు ముగ్గురుభార్యలపైనను సమాన ప్రీతిగలవాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇంచుక నాపైననే హెచ్చుకూరిమి.

మంథర:—అయ్యో పిచ్చిదానా! భ్రాంతేశ్వరుబాలు నీవు. నీపై నీ మగనికిఁ బ్రేమ యంతఁగనుండినచో నిటీవల రాజ్యపరిపాలన విషయమున జరుగుచుండు కుట్ర లేమయినవి నీకుఁ దెలియునా ?

కైక:—నాకుఁ దెలియవు. కుట్రలేమి ?

మంథర:—నీమగఁడు రాజ్యమువదలి ముదసలిగ మూలఁగూర్చుని మాల్గుచుండును.

కైక:—నామగఁడు రాజ్య మేలవదలును ?

మంథర:—చేతఁగాక.

కైక:—అంతటిబలహీనుఁడు నాభర్త కాఁడుగదా ?

మంథర:—అటులయినఁ గౌసల్యదుర్బోధన యుండును.

కైక:—కౌసల్య యేల యిట్టివిషయముబోధించును ?

మంథర:—తనసుతునకు రాజ్యము వచ్చుటకు.

కైక:—హా! హా! అంతటికాలమువచ్చినపుడు రాజ్యము తనకొడుకు నకుఁగాక నాకొడుకునకు నగునా? భర్త నాపై నెంతటిప్రేమ గనుండినను కౌసల్య పెద్దభార్యకావున దానిసుతునకే రాజ్య ప్రాప్తియగుట ధర్మశాస్త్రసమ్మతము గదా ?

మంథర:—అంతేయగును మున్నే నీమగఁడు మఱియెవరికిని రాజ్యంబుంకువుగ నిడకయుండినచోఁ గౌసల్యాతనయునకు రాజ్యమువచ్చుట శాస్త్రసమ్మతమేను.

కైక:—నామగఁడటు లెవరికని రాజ్యముంకువయుంపఁడే ?

మంథర:—కైకా! నీకు రాజనము హెచ్చయినకారణంబున బుద్ధిజాడ్యము బలమైనది.

కైక:—ఏమి యటుల వ్యర్థచిత్తురాలుగ మాటలాడెదవు.

మంథర:—నిజము. నిన్ననుసరించి నాకును బిచ్చిపట్టినది. సాంగత్యదోషఫల మిది. మంచిది. కైకా! నీ వివాహకాలంబున నప్పటికే యిరువురుభార్యలుగలిగి ముదసలిగనున్న నీమగనికి నిన్నిచ్చి పరిణయంబొనర్ప నీతండ్రి కేకయురా జనుమానింపఁడా?

కైక:—నిజము! సందియించెను! సవతులపై బిడ్డనియ్యనే తండ్రి యనుమానింపఁడు ?

మంథర:—అపుడు నమ్మకముగ నీమగఁడు తనరాజ్యముంకుప్పగ నుంతునని నీతండ్రికి మాటయివ్వఁడా ?

కైక:—నిజము! నన్నువలచి నాపైఁ దనకుంగల ప్రేమాతిరేకంబును, వెల్లడింప నాభర్త యటులొనరించెను. ఆరీతిగ మోహావస్థాదమునఁనిచ్చిన మాటలు నిజమగునా ?

మంథర:—అటులయిన నేమగనికి నున్మాదావస్థయం దొకబుద్ధియు నది లేనిసమయమున నొకబుద్ధియు రెండుబుద్ధులున్నవనుట నిస్సందేహము గదా ?

కైక:—ఏమో ముసలివాఁడుకావున నపుడపు డతనిమొఱుకితన ముకెక్కెపెప్పను.

మంథర:—నిజము. ముసలివారి గతియంతయు నింతేను. కావుననే నీమగఁడు తనకు మతిమాంద్యము కలిగినదని రాజ్యపరిపాలనము వదలుచున్నాఁడు.

కైక:—ఎన్నఁడు.

మంథర:—రేపు.

కైక:—రేపు !

మంథర:—రేపు. అవును రేపు.

కైక:—అది నీ కెటులఁ దెలియును? అటులుండిన నామగఁడు నాతో నొకమాటయ మనను దెలుపక యుండునా ?

మంథర:—కైకా ! నీవు బుద్ధిలేనిదానవై తివి. నీపై నీమగనికి హెచ్చు ప్రేమ కలదనుభ్రాంతి యింకను నీవు మానకయున్నావు. రేపటి దినముననే రామునిపట్టాభిషేకము.

కైక:—మంథరా ! రామునిపట్టాభిషేకవార్త నాకు నెంతటిసంతోష దాయకముగనుండినను బట్టాభిషేకోత్సవము రేపే జరుగు ననుట నేనమ్మను. నాభర్త యీవిషయమున నాతో మాటాడక, నన్ను విచారింపక, యంతటియుత్సవము రహస్యముగ జరుపునని నేఁ ద్రికరణశుద్ధిగ నమ్మను.

మంథర:—అటుల జరిగించునేని.

కైక:—నామగనికి నాయందుఁ బ్రీతిలేదని నిర్ధరించికొనియెద.

మంథర:—నిజమేనా ?

కైక:—ముమ్మాటికి నిజము.

పాటువాడు:—(సమీపించి ప్రారంభమురీతిగఁ బాడించును)

కైక:—(ముక్కుపై వ్రేలుంచుకొని ఆశ్చర్యపడినిలుచును.)

మంథర:—కైకా ! అటు లేలనిలిచితివి ? ఇప్పుడైన నీమగనికి నీపైఁ గలప్రీతి యెంతటిదనునది తెలిసెనుగదా.

కైక:—మంథరా !. తెలిసెను. చక్కఁగఁ దెలిసెను.

మంథర:—రాజులు నూతనప్రియులు.

కైక:—నిజమమ్మా! నిజము.

మంథర:—రాజులతోఁ జెలుములు మీసాలపైఁ దేనియలు.

కైక:—యథార్థము.

మంథర:—రాజులకు సత్యమిందియను విషయమే తెలియదు. అసత్యే వారికి సాధనము. కావుననే "రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువం" య పెద్దలు పలికిరి.

కైక:—సత్యమమ్మా సత్యము. మగవారింతటి మోసగాండ్రని నా నిపుడు తెలిసెను?

మంథర:—మగవారి చర్యలు సర్వము నీవిపుడే తెలియఁజాలవు. నీ బడిబత్తెము పెట్టినపుడు తెలియును? కౌసల్య యింటిదాసి నీరుమోయునపుడు తెలియును. దాని పడకటిల్లు కసవూడ బారక చేతికెక్కినపుడు తెలుసును. నీకొడుకు భరతుఁడు సవతికొడుకు కాళ్లకు ముచ్చెలు దొడుగునపుడు తెలుసును నీ కోడలు, కౌసల్యకోడలి బట్టలుతుకునపుడు తెలుసును? దాసి కౌసల్యాదాసికి దాసియై హీనదశలోఁ జిక్కినవియుచ గనుఁగవను నీరు నించుచు నీమోము దిక్కునఁజూచి సౌఖ్య నేడ్చినపుడైన తెలుసును?

కైక:—మంథరా! అంతటి చెడుకాలము మనకు వచ్చునేమే?

మంథర:—(ఏడ్చుచు) వచ్చునేమే యని యడిగెదవు? వచ్చినది.

కైక:—ఎటు వచ్చినది.

మంథర:—కానుచేయుని కౌసల్యదాసి, నీయంతటి గొప్పరాణి కౌసల్యాదాసియని నిందించెను, నన్నుఁ దనదాసియని పిలిచెన

ఇంతటికన్న యవమానుషంబు వేఱేమియున్నది. ఇఁక ముందు నిన్నును నీకొడుకు కోడండ్రును, నీదాసియు, మనినవీనుఁగుల బలినవని లోఁబడియుండవలసినదేను. నీసవతి యొనర్చు నవమానుషంబులెల్ల సైఁచి యుండవలసినదేను.

కైక:— అంతటి యవమానుషకార్యంబులు కౌసల్య మనకు నొనర్చునటో? నామగఁడు వానినిఁ గని యోర్చునా? విని సైఁచునా?

మంధర:— కైకా. నీమాటలలో నాభాసములు, వ్యతిక్రమములు చాలుగ నున్నవి? అవి యెవ్వియనిన.

(1) ఆఁడువారు చేయు చెడుకర్మములు మగవారు చూచుట సాధ్యము కాదు.

(2) మగవానియనురాగము హెచ్చుగ నుండువారివిషయమున వ్యతిరిక్తముగ మనమేమివినిచినను వినుటకష్టము. విని నమ్ముట కష్టతరము, నమ్మి శిక్షించుట కష్టతమము.

(3) నీమగఁడేమి తపంబొనర్చెనో యఱువదివేలేండ్లు మనినాఁడు. ఇదేరీతిగఁ గలకాలము మనుననునాశలేదు. మార్కండేయునిబలెఁ జిరంజీవిగనుండుమని విధాతనీనాథుని ఫాలతలంబున వ్రాయఁడుగదా? నీమగఁడప్పుడే మూఁడుకాళ్ల ముసలి. ప్రాణంబులు పిడికిటనుంచి కొని యున్నవాఁడు. నేఁడో రేపో, యని కాలంబు నెదురుచూచు చున్నవాఁడు నీరీతి యముని యింటి యతిథిగ స్వల్పకాలములోనే యుండఁబోవు నీమగనికూర్మి నమ్ముట గుండ్రాయిని గట్టుకొనినీటిలో దుముకుటయగాదా?

(4) రాముఁడు రాజయిన పిదప నీమగనిది యేమిసాగును? తన తల్లిమాటలపై సవతితల్లిమాట నెఱపించునా?

(5) రామునియనంతరము మన భరతుఁడేగదారా జ్యార్హుఁడు, అనతికాలములోఁ దనతనయునకు రాజ్యమార్జింప వలెనని కైకయును గైకకుఁ జేరినవారును రామునకు విషమును బ్రయోగింతు రేమోయని యనుమానించి, రామునిమందిరములో మమ్ముఁగాలిడనీయరు. రాజులింటవిష ప్రయోగంబులు సామాన్యముగ జరుగుచుండును. ఎవరాపాపకర్మంబొనర్చినను ననుమానము మాపైనుండు కారణంబున మమ్మే శిక్షింతురు,

(6) భవిష్యద్రాజు భరతుఁడుగనుండు కారణంబున వానినుండి తనకెపుడే యపాయంబు సంభవిల్లునోయని భీతిల్లుచు రాముఁడుసదాకాలము తనక్రూరవీక్షణాంచలములమనభరతునిఁజూచుచు సమయము దొరకినపుడు సమయింపఁ బ్రయత్నించును.

ఇంకనునిట్టి యనర్థములనేకములు మన దురదృష్టమునకనుగుణ్యముగ ఘటిల్లుచుండును. మనకుఁజెడ్డకాలమిది.

కైక:—మంధరా: నీపలుకులతిహితంబులుగను, కారణసహితములుగనుండినను, నామగఁడేమి, నాసవతికౌసల్యయేమి, నారాముఁడేమి నాకునంతటి యవమానకార్యంబు లొనర్తురని నేనమ్మను బాల్యంబునరామునుండి నీకుఁగలిగిన చరణతాడన భంగమునకు వైరశుద్ధి నీవరయుచున్నావని నాకుఁదోఁచెడు.

మంధర:—(వ్యసనకోపము నభినయించుచు)? అవునమ్మా: నీక్షేమమునుగోరి నీకుహితముగ రెండుమాటలున్నవియుండినటు లాడినందులకు నాపైదోషారోపణ మొనర్చితివి. గట్టిచానవు. నిన్నుఁబోలు కృతఘ్నులకు దాసిగనుంట కంటెను నీసవతిధాత్రికి దాసిగనుంట మేలనినాకుఁదోఁచెడు. నేనుపరాయిదాననైతిని. రాముఁడునీకడపునఁబుట్టిన కొడుకాయెను, కౌసల్య నీగారాబుచెల్లె

లాయెను. వినాశకాలే విపరీతబుద్ధి యనినటుల నీకుఁ జెడుకాలము ప్రాప్తించినది. రోగికి నౌషధంబు బలెఁ జెడువారికి హితోపదేశంబు రుచింపదు. నీయిష్టానుసారంబుగ నీవుండుము. ద్రవ్యము వెచ్చించి బావిత్రవ్వించి దానిలోఁ బడిచావుము. నీసేవలో నిచట నేనిఁక నుండను. గిరివ్రజపురంబునకుఁ బోయి దేవుఁడిచ్చిన రొట్టెముక్కకొఱకై గంజిద్రావి బ్రదికెదను. ఇట్టి యవమానాగ్నిలోఁబడి కాలజాలను. పోయెదను. (అనుచు ముందరికిఁ గాలిడును.)

కైక:—(మంధరను బట్టును.)

(4. అనుబంధము.)

మంథర:—వదలమ్మా! నీపుణ్యము నన్ను వదలుము. నీగొంతుకుఁ దవులు నుఱిత్రాఁడు నాగొంతునకును దవిలింపఁజూచెదవో? నా జన్మభూమినిఁ జేరి యెచ్చటనయినను బిచ్చమెత్తుచు మర్యాదగ బ్రదికెదను. వదలుము, నేఁ బోయెదను. నీవలపుల మోహానాంగునితోను, నీనెయ్యపురాలగు సవతితోను, నీయం దెడతెగని మాతృభక్తిసలుపు నీసవతిసుతుసితోను క్షీరనీరన్యాయముగఁ గూడికొని క్షేమముగనుండుము. నేనేమి దాసిని. ఎచ్చటనైనను బ్రదుకఁగలను. నీవు క్షేమముగనుండినఁ జాలును. రామునకుఁ బట్టాభిషేకమైన నాకువచ్చునదేమి? భరతునకైన నాకు వచ్చునదేమి? భరతుఁ డేమి నాకుఁగనికాభిషేకంబుఁ జేయించునా? ఏమియు లేదు. వృథాయాసంబు నాకేల? ఏమో పిన్ననాటనుండి నీయొద్దనుండిన కారణంబునను, నీక్షేమం బరయుచుండు మని నీతల్లి నాకుబోధించి నీవెంటఁబంపిన కారణంబునను నీకుఁ జేడుగు

మూడకయుండునటుల నేనేమో యించుక హితము పలికితిని. అది నీకుసమ్మతము కాదయ్యె.

కైక:—మంథరా! నీమాటలు నాకు నెల్లకాలమందును సమ్మతము లేను. సవతిబుద్ధి కుశలినియనియును నాక్షేపమేమఱక యుర యుదానవనియును గాదే నా తల్లి నిన్ను నావెంటఁ బంపెను? నీమాటలకు నే నాక్షేపించినందులకుఁ గారణం బీవిషయమునఁ గల సాధకబాధకములు చక్కఁగఁ దెలిసికొనుటకుఁ గాని, నిన్ను దూషించుటకుఁగాదు. ఈవిషయమున నీతో నొనర్పఁ దగిన యాప్తాలోచన లనేకములున్నవి. రమ్ము లోపలబోవు దము. ముంగట ముచ్చటలేల ?

మంథర:—కైకా లోపల వలదు. అచట గోడలున్నవి. గోడలకుఁ జెవులున్నవి. మనగ్రహచారము విపరీత మయ్యెనేని నవి చైతన్యమున మూర్తీభవించి మాటలాడును. మాటలు సాక్ష్యములగును.

కైక:—నిజము, నిజము, ఇటులనే నిలిచి నలుదిక్కులఁ జూచుచు మాటలాడుదము. మంథరా, నిన్నరాత్రి నామగఁడు నాయింటికి రాఁదగి యుండెనుగదా ? ఏల రాకయుండును?

మంథర:—నీ సవతియగు కౌసల్యతో సరసము లాడుచుండె నేమో ?

కైక:—ఉండుముండుము, మంథరా, ఇన్నిదినంబులులేక భరతుఁడు లేనపు డీ మహోత్సవమును నెఱపఁదలచి రేల ?

మంథర:—భరతునుండి కలుగు నంతరాయంబునకు భీతిల్లి.

కైక:—భరతునిపై నామగనికిఁ బ్రేమ హెచ్చుగ నుండునే?

మంథర:—నీవు పిచ్చిదానవు. కార్యసాధనకునై యనురాగము చూపు చుండెను. ఉత్సవసమయ మాసన్నమయినతోడనె, మనభర

తుఁడు వలదనినను బలాత్కరించి దూరప్రయాణ మొనర్పఁ జేసెను.

కైక:—అటులయిన శత్రుఘ్ను నేలపంపెను?

మంథర:—భరతునిఁ బిలిపింపలేదను నీ నిందను దప్పించుకొనుటకు.

కైక:—రాముని మామయగు జనకునిసైత మీ యుత్సవమును వీక్షింపఁ బిలిపింపలేదుగదా?

మంథర:—ఏల పిలిపించును? అటులతనిఁ బిలిపించినచో భరతునేల రప్పింపలేదని నీవాక్షేపింపవా?

కైక:—నిజము, అటులయిన నీయెత్తుగడ బహుకాలముగఁ బన్నినది కాఁబోలు.

మంథర:—దానికి సందేహమేమి? ఇవు డాఱునెలలుగ దినదినమును నీమగఁడును రాముఁడును, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రియు గుసగుసలుగ మాటలాడుచుండిరి. ఎపుడయినను నేఁబొంచి వినుచుంటిని గాని మాటలు వినఁబడుచుండలేదు, కావున నీకుఁ దెలుపనైతిని.

కైక:—(ఆలోచన నభినయించి) మంథరా! నామనముననుండునది నిజముగఁ దెలిపెదను వినుము, రాముని పట్టాభిషేకంబునకు విఘ్నంబుఁ గలిగింప నాకు నిష్టములేక యున్నను నామగని యొక్కయు నాసవతియొక్కయు, కుట్రలను జూచి నాకుఁ బట్టరాని యాక్రోశము కలిగినది. ఎటులయినను నీ యుత్సవంబునకు భంగంబుఁ గలుగఁజేసి వారిమూతికి మసిబూయవలెను. ముందేమయినను గానిమ్ము.

మంథర:—(స్వగ॥ నేఁదలఁచిన దిదియేను). అమ్మా కైకా! దీనికి నుపాయ మేమొనర్చెదవు?

కైక:—అదియే తోఁచకయున్నది.

మంథర:—(ఆలోచన నభినయించి) నాకుఁ గొన్నియుపాయములు తోఁచినవి. వాని ననుసరింతువేని నీ కార్యసాఫల్యమగుటకు, సందియ ముండదు.

కైక:—అమ్మా! మంథరా! అవియేవి. ఆయుపాయము లెవ్వి?

మంథర:—తెలిపెద. హెచ్చరికఁ గలిగి వినుము.

(1) నీవు కోపము నటించుచుఁ గోపగృహమున విగతాభరణవై మలిన వస్త్రములు ధరించి పరుండుము. ఇది మొదటిది.

(2) నీ మగఁడు వచ్చి నీ పాదములుబట్టి వేఁడుకొనుచు నీవడిగినది యిచ్చెద ననును. బాసఁ జేయింపుము. మఱవకుము. అవసరసమయమున వలపుల యున్మాదముఁ దలకెక్కి మగవా రెంతటి బాసలయిననుఁ జేయుదురు. ఇది రెండవది.

(3) ఇది యించుక కష్టమైనపని. నీవు ధైర్యము వహించి త్రాత్రి గుండియకల దానివయి మర్యాదపై దృష్టియుంపక చేయువలెను.

కైక:—అదియేమి? త్వరగాఁ దెలుపుము. నాకు నిపుడుగల యాగ్రోశముచే నెంతటి పనినైననుఁ జేయ ధైర్యము కలిగినది.

మంథర:—అంత గాక. ఆఁడుది సాహసించిన నెక్కార్యంబుఁ జేయఁజాలదు? మగవారీరీతి స్త్రీల మోసఁగింపనటుల వారికి బుద్ధిఁ జెప్పవలెను.

కైక:—వృథాలాపంబు లేల? మూడవకార్య మెద్ది?

మంథర:—నీమగఁ డట్టిబాసఁ జేసిన పిదప రాముపట్టి, భంగంబొసర్పు మని వేఁడుము. ఆమాటలు వినినతోడనే నీమగఁ డాగ్రహ

పడి నిన్ను నిందించుచుం దిట్టును నీవు దిట్ట వై మాటకు మాటి యెదురాడుము.

(4) అంతతో వదలిన నుపయోగంబు లేదు. రాముఁడు పదు నాలుగేండ్లు నారచీరలు గట్టికొని యరణ్యావాసం బుండులాగున నొనర్పుము.

కైక:—అమ్మో మంథరా ఇది కష్టతమ మైనపని.

మంథర:—కష్టనిష్ఠురములకు నీవు వెఱవకు. కాదేని కార్యభంగమగును సుమా! పిదప భరతుని పట్టాభిషేకంబుఁ గోరుము.

కైక:—మంథరా! నీ యూహలు చక్కఁగ నున్నవి. అన్నియు నడు గుదును గాని రాముని వనవాసంబు గోరుట కష్టతమంబుగ నున్నది.

మంథర:—దానికి జంకితివేని నీయొనర్చుసాహసంబెల్ల బూడిదలో హోమమగును.

కైక:—అదియేల ?

మంథర:—కైకా! నీసాహసమున భరతుఁడు రాజగును. రామునకు రాజ్యవియోగమగును. ఇది సిద్ధాంతమనికొందము. రాముఁడు జనానురాగముగలవాఁడు. వాని ముఖలక్షణ మట్టిది. నీకొడుకు భరతుఁడు వానికి శత్రువగును. జనబాహుళ్య సాహాయ్యంబున నీసుతునిరాజ్యము స్థిరముగ నిలువదు. జనులకు రామునిపైఁ గల యనురాగము కలకాలముంట సందియము. కావున పదు నాలుగేండ్లు నిర్జనప్రదేశమగు నరణ్యంబుననుండినచో జనులకు వానిపైఁ బ్రేమదప్పును. రామునకు శాంతగుణమువచ్చి ముని వృత్తి యలవాటయి విరక్తిఁ బుట్టును.

కైక:—మంథరా! నీయుక్తులు శ్లాఘనీయములుగనున్నవి. అటులనే యొనరించెద.

మంథర:—ఇంతగ సాహసకార్యము లొనర్చుటకు నీకు సాధనము లెవ్వి యని యాలోచించినావా?

కైక:—నాకోప ముపశమింప నామగఁడు నేనడిగినది యిచ్చెదనని బాసచేయు నంటివియే?

మంథర:—అయ్యో పిచ్చిదానా! అది యొకటి చాలదు. అది చెల్ల దేని నీ వివాహకాలపు ప్రతిన హెచ్చరింపుము. అదియుఁ జాల దేని పూర్వమున శంబరాసురునితో నీమగఁడు రణమొనర్చు తఱి నీవు ధవళాంగముని మంత్రసాహాయ్యమున నొనర్చిన సాహ సమునకు నిచ్చిన వరద్వయశరము లుపయోగింపుము. ఈ నాల్గుసాధనములు సిద్ధముగ నుంచుకొని సమయానుసారముగ నుపయోగించి కార్యము సాధింపుము. ఎవ రేమిచెప్పినను విన కుము. నాహితములు మఱవకుము. కేకయరాజసుత కౌసల్యా దాసి యనియెడు కళంకం బార్జింపకుము.

కైక:—మంథరా! నే నట్టినిందకు లోఁబడుదాననా? దశరథుని భార్య లలోఁ గైక హెచ్చని కీర్తినంది గర్వించు నేను సవతికి దాసి యను నిందఁ దెచ్చికొని మనఁగలనా?

(5 అనుబంధము.)

మంథరా! లోనికి వెళ్లెద. కర్తవ్యంబు చాలుగ నున్నది.

(నిష్క్రమించును).

మంథర:—(స్వగతము) హా. హా. స్త్రీసాహసమంతయును జూపితిని. అబలల బుద్ధి బలిమికి నెద్ది తులతూగును? స్త్రీ లబలలని

పురుషు లాడుట స్వాతిశయంబు నిరూపించుకొనుటకె గాదా? మూలం గూర్చుండి మూడులోకంబు లొకమూలకు నిగ్గం గలవా రబలలా? ఈ రాత్రి యేమేమి జరుగునో కనియెద.

(నిష్క్రమము)

తృతీయరంగము.

కోపగృహము:—కైక. దశరథుఁడు. రాముఁడు. సుమంత్రుఁడు. మంథర.

(కైక మలినాంబరములు ధరించి యాభరణములు వదలి నేల పైఁబడియుండును.)

దశరథుఁడు:—(కైకనుఁజూచి స్వగతము) ఏమి యచ్చెరువిది. కైక యీరీతిఁ బడియుండుటకుఁ గారణమేమి? నామన మేమొకో భీతికి నాలవాల మయినది. (ఆలోచించి) నిన్నటిరేయి తనవంతుగ నుండినను నేను రాకనిలచి నందులకుఁ గోపము వచ్చియుండు నా? ఉండును. పురుషులకుఁగల కార్యబాహుళ్యము స్త్రీలకుఁ దెలియు టెటుల? స్వల్పకార్యములు సైతము గొప్పఁజేసి పురుషులపైఁ గోపమూనుట స్త్రీలసహజ గుణము. (ఆలోచన నభినయించి) రాముని పట్టాభిషేక వార్తఁదనకుఁ దెలుపలేదని కోపఁబడి యుండునా? ఉండనగును? ఈయూహ లేల? సాంత్వన వచనంబుల నూఱడించి కారణంబుఁ దెలిసికొనియెద? (కైకను సమీపించి మెల్లగ ముసుఁగుఁదీయును? కైక దశరథునిఁ ద్రోసివైచి మఱల ముసుఁగు వైచికొనును. దశరథుఁడు ముసుఁగుఁ బట్టికొని తీసి) కైకా! ఏమి యీ విపరీతచర్యలు, కోపమునకుఁ గారణం బేమి?

కైక:—(దట్టముగ ముసుఁగుఁ గప్పికొనును.)

దశరథ:—కైకా! నీకై కాదెనే వచ్చి దాసానుదాసుఁడుగ నిలచి నాను?

సీ. మెత్తనిపాన్పును మెచ్చకనీవిటు,
నేలనువలచితివేల? కైక!
ఆటలుపాటలు మాటలొల్లకయిటు,
మూగవైతివియేల నాగయాన?
హారముల్వదలి విహారముల్విడనాడ,
తాటెడుకతమేమె తన్వినేఁడు?
కోపమా; యిదినాదుపాపమా; యింతటి,
తాపమేలొకొనీకుఁ దరుణి చెపుమ

గీ. బాలసౌజన్యశీల, గుణాలవాల,
బాలచంద్రాభసురుచిర భవ్యఫాల,
నీలమేఘనిభాలకజాల, యిటుల,
నేల యలుకలుదెల్పుమా, జాలమేల?

బాలా! ఇందిందిరాలక జాలా, సురుచిరముకుర కపోలా, బాలేందుఫాలా, నీసుమకోమల గాత్రం బీ నేలపైఁబడఁ ద్రోసితివేల? వెలలేని చలువ వలువలుండ నీమైలదుకూలము లేల గట్టితివి? మృదుల పర్యంకములపైఁ బవ్వళింపక ధూళిధూసరితంబగు నేలపైఁ బొర్లెదవేల? పసిడిసలాకపసను సరకుసేయని నీకుసుమ కోమలాంగంబు వాడువాటి నదేల? హీరహారాద్య లంకారముల నొప్పారు నీశరీరమాహారవిహారాదులొల్లక కుందనేల? పున్నమ వెన్నెలజేని చెన్నుదన్ను నున్నని నీ మేను కాంతిసన్నగిలెనేల? బాలచంద్రుని బోలు నీఫాల తలమునఁ బట్టి

రాచితివేల? నీ యలినీలాలకజాలంబు ఫాలతలంబాక్రమించుచుండఁ బా పటఁదీర్పక యేపుచెడి పడితివేల? నీ యరుణాధరంబుల యరుణిమదశ దిశలఁ బ్రసరింపఁజేయక, శ్వాసోచ్ఛ్వాసముల వేడిమికి వాడఁజేసితివేల? కమ్మని తావులీనుతమ్ములమ్ముకేల్దమ్ములనంది కెమ్మోవినిడవేల? రాకా శశినిభాననా!జగ్గుగ మెఱయువెన్నెలనిగ్గునుఁదగ్గించు నీ చిఱునగువు సిరిని నాపై నెఱపవేల? చెన్నుఁజెడి, సిగ్గుఁదూఱి, చెలులఁగేరి, మదిఁగూలి, యిలఁగూలి, సోలితివేల? ఎవరు నీకే యొగ్గులొనర్చిరి? ఎవరు నిన్నె దిరిమాటాడిరి? తెలుపుము. విధాతవారి నుదుటవ్రాసినవ్రాఁత నేటికిఁ దుది యనిపించెద. లజ్జవిడి, నామాటలాలించి, మన్నించి, హితమెంచి, గౌరవముంచి, యనురాగముఁబెంచి సరససల్లాపముల నను నాదరిం పుము. దేవీ, నీవు కోరితివేని నాప్రాణంబునునైన నిచ్చుటకు సిద్ధుఁడుగ నున్నాడను.

కైక (లేచియేడ్చుచు) నాథా! నాకు నెంతయుండిననేమి నే ననాథనైతిని.

(6. అనుబంధము.)

దశర:—మోహనాంగీ! అమంగళము పలుకులు పలుకకు. అది యెంత గొప్పదయినను నీయభీష్టంబు నెఱవేర్ప నీదాసుఁడగు దశర థుఁడు సిద్ధుఁడుగనుండ నీవనాథ వెటులయ్యెదవు? నాయెడ నా నీవ్రీడ? నీ యిష్టార్థం బేమయినది నడుగుము. మారాడక నిచ్చెద వేడుము.

కైక.—(దశరథునికంఠముపైఁ బ్రేమ సూచించుచుఁ గేలుసాచి) మో హనాంగా! మగవారికి క్షణమునకు నొకబుద్ధి. ఊసరవెల్లివర్ణ ములు మార్చినటుల వారిబుద్ధులు మారుచుండును. వారికృత్య ములో సందుసుడిమాయలు. అసత్యములే వారి యాభరణ

ములు ఈ దుర్గుణములన్నియును రాజులయందు రూపముఁ గొనియుండును. వారినిఁ దామసరాజసగుణములావరించి యెల్ల కాలము బాధించుచుండును. పాపభీతివారికి నించుకయినను లేదు. వారు మనమునఁ దలఁచునది యొకటి. నోట నాడునది వేఱొకటి. చేతఁ జేయునది మఱియొకటి. కావుననే రాజులకుఁ ద్రికరణశుద్ధి లేదనిరూఢి.

ఉ. రాదు నిజమ్ము రాజసవిరాజిత రాజుల నోట; వారికిన్
లేదు నిజమ్ము రాజు లవలీల నళీకము లెన్నియేని, స
మ్మోదమునన్ వచింతు రది ముఖ్యమతమ్మని; కాన భూధవుల్
మేదురపాపయుక్తులని, మేదినిఁ బల్కుదు రార్యు లెల్లరున్.

మోహనాంగా! సామాన్యముగ రాజు లింతటి దుర్గుణాధికులని సర్వు లెఱుంగుదురు. నీవో సూర్యకుల పారావారరాకానిశాకరుఁడవు. ఆదినుండి మేదిని నేలిన రాజులలో నధిక పుణ్యుఁడవు. అనేక యాగాచరణకర్మము లొనరించి పునీతుఁడైనవాఁడవు. నీయట్టి వానియం దనృతదోషంబు రాదని నే నెఱుంగుదును. అయినను నెట్టి సజ్జనుని మానసమైనను జలించుచుండును. అట్టి కాలంబున వారికి నసత్య దోషము మానసమున స్ఫురింపదు. జ్ఞప్తికి రాదు. కావున నీ విప్పుడు పలికిన బాస సత్యమనియు తప్పక చేసెదననియు మాట యిచ్చినచో, నాయిష్టార్థంబు నీకుఁ దెలిపెద.

దశర:—కైకా! ఇన్నిదినములుగ నీవు నాకుఁ బ్రేమాస్పదురాలగు దారగనుండి, యిపుడు నాసత్యవచస్స్థితిని సందియించెదవా? సత్యము తప్పనని నీకుఁ బ్రమాణము గావలయునా? సజ్జనుని వాక్కే ప్రమాణము. వలచితివి గానఁ దెలిపెద వినుము. నీమనమును దెలుపుము.

ఉ. కామినీ! తెల్పుమా! ద్విరదగామిని! నీదగు కామితార్థముఁ
దామరసాక్షి తీర్తునిదె, దైవము సాక్షిగ, భూమిసాక్షిగా;
నీమృదులాంఘ్రిసాక్షిగను, నీరధిసాక్షిగ, నమ్మవేని, గా
రామున మేము బెంచు మన రామునిసాక్షిగ, నగ్నిసాక్షిగన్.

భామామణీ! ఇంతకంటెను గఠినప్రమాణంబు నీ కేమి కావలయును?

కైక:—నాథా! భద్రము. ఆడితప్పిన దోషమునకు లోఁబడకుము.

దశ:—నాతీ! ఏల యీరీతి బాధించెదవు. నీయిష్టం బానతిమ్ము.

కైక:—నాథా! మఱేమియు లేదు. నాతోఁ దెలుపక రహస్యముగ రామునికిఁ బట్టాభిషేకంబు ఱేపు ప్రాతఃకాలంబుననే సలుప యత్నించితివఁట నిజమేనా?

దశ:—నాతీ! నిజము. ఆవార్తఁ దెలుపుటకునై నేనిపుడు వచ్చితిని.

కైక:—నాథా! అది నిలుపుటయు నాయిష్టార్థంబులలో నొక్కటి.

దశ:—ఏకారణంబున నిలుపవలెను?

కైక:—భరతునకుఁ బట్టముగట్టుటకు.

దశ:—కైకా! పెద్దకుమారుఁడుండఁ జిన్నవానికిఁ బట్టముఁగట్టుట రాజధర్మవిరుద్ధము.

కైక:—సత్యముతప్పుట ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము.

దశ:—అట్టిదికోరుట నీకు రీతికాదు.

కైక.—ఆడితప్పుట నీకు నీతికాదు.

దశ:—నీకోరిక నాకుఁ గోపకారణం బగును.

కైక:—మాటమీఱినచోఁ బాపకారణం బగును.

దశ:—వలదీ పిచ్చికూతలు.

కైక:—వదలుము నీ రిచ్చచేతలు.

దశ:—నీపలుకులు కర్ణశూలములు.

కైక:—నీపలుకులు నావీనులకు ములుకులు.

దశ:—నాతీ, నీవు మనఃపూర్వకంబుగ నిట్టికోరికఁ గోరియుండవని నాకుఁ దోఁచెడు.

కైక:—నాథా! నేను త్రికరణశుద్ధిగ నాకోరికఁ గోరినాను.

దశ:—ఛీఛీ! ఈదుర్మార్గబుద్ధి నీకువలదు! వలపు తలకెక్కినతఱి వెలది కోరినదియిత్తునని మాట యిచ్చినమాత్రాన నింతటి ఘోరమగు వర మడుగనగునా? నీకిది బుద్ధికాదు.

కైక:—అటులయిన నిచ్చినమాటతప్పుదువా? నీ సత్య మింతటిదేనా? నీ వధర్మపరుఁడవు. కావున నీసరసనుంట దోషము.

దశ:—కైకా! కామోన్మాదుఁడనై నే నాడినమాటలు కార్యమూలకముగ సాధించుట ధర్మముగాదు.

కైక:—సత్యధర్మసూక్ష్మములు నాకు వలదు. నేను వెళ్లిపోయెద.—

(అనుచు వెళ్లుచుండును.)

దశ:—నీయిష్టము వెళ్లుము. (చింతించుచుఁ బరుండును.)

మంథర:—(పొంచి వినుచు వెళ్లెడు కైకనుజూచి) కైకా! కాటికి నెచటవెళ్లెదవు? దశరథునకు నీయందు నిజముగుప్రీతి లేదని ప్రారంభముననే పలికి నాలుగుసాధనముల నుపదేశించితి. అందు నొకటి యుపయోగించి విఫలవై వెళ్లివచ్చితివేల?

కైక:—మంథరా! నీవు పిచ్చిదానవు. నే నటువెళ్లుదాననా? దశరథుని మనోవృత్తినరయ నిటువచ్చితి. నన్ను మాటలాడింపక యున్నవాఁడు.

మంథర:—మనోవృత్తి చూచుటేమి? నీకు మనోవృత్తినొసఁగ సిద్ధుఁ డుగనున్నవాఁడు. నీవు మనోహతవు కావలదు.

కైక:—తిరిగివెళ్లి నాసాహసంబుఁజూపెద. (దశరథుని సరసఁజేరి ముసుఁగుఁదీసి పాఱవైచి).

అనృతవాదీ! నేను వెళ్లిపోయితినని సంతసించి నిదురించితి వియా? నే వెళ్లను. లెమ్ము. నీవు మోహంబుఁ దలకెక్కి మతిఁదప్పి మాట నిచ్చితివనుకొందము. అది పోనిమ్ము. నన్ను వివాహంబునకుఁ గోరినపుడుసవతులపైఁ దనబిడ్డనగు నన్నియ్యనని నాతండ్రి పలుకఁడా?

దశ:—నిజము. పలికెను.

కైక:—అపుడు నీవేమి బదులిడితివి?

దశ:—ఏమి బదులిడితిని?

కైక:—ముదసలివై మతితప్పెను గాఁబోలు. నీరాజ్యంబు నాకునుంకువగ నుంచలేదా?

దశ:—(ఇంచుక యాలోచన నభినయించి) నిజము. నిజము. ఇపుడేల యామాట.

కైక:—నారాజ్యము నీవెటు రామునకు నిచ్చెదవు?

దశ:—కైకా! నీ వాఁడుదానవు గనుక ధర్మసూక్ష్మములు దెలియవు నాభార్య లిరువురి కడుపునను పిల్లలు లేనందున నిన్నుఁ బెండ్లి యాడ యత్నించితిని. నీకు సవతులతొందర లేమికిని నాయను రాగంబు తగ్గక యుండుటకును నారాజ్యం బుంకువ నుంచితిని గాని వేఱుతలంపునఁ గాదు.

(7. అనుబంధము.)

కైక:—ఔరా! మటుమాయకారీ! ఎన్నిమాయలు నేర్చితివి?

కానిమ్ము. పూర్వ మింద్రునకుఁగాను నీవు శంబరాసురునిపై యుద్ధమొనర్చితివి కదా ?

దశ:—నిజము. ఒనర్చితిని.

కైక:—ఆ శంబరాసురుఁడు నీపై ననేకములగు మాయలుపన్ని మేఘమార్గమునుండి బాణములు వేయ నీవు సొమ్మసిలి రథముపైఁ బడితివి కదా ?

దశ:—నిజము. మూర్ఛలో మునిఁగితిని.

కైక:—అక్కాలమున వాఁడు నిన్నుఁ జంపనటులఁ గాచి, ధవళాంగుఁడను ఋషి నా కుపదేశించిన మంత్రమహిమచే శంబరుని మాయలన్నియును నోటుపడఁజేసి నీచే వానిఁ జంపించితిని కదా? అపుడు నీవు నన్ను మెచ్చుకొని నాకు రెండువరంబు లొసఁగితివి కదా ?

దశ:—నిజము. నిజము.

కైక:—సమయము వచ్చినపుడు నే నావరము లడిగెదనని పలికియుండలేదా ?

దశ:—నిజము.

కైక:—ఆవరము లిమ్మని యిపుడు నే నడిగెద.

దశ:—కైకా! వార్ధికదశచే బాధనంది పుత్రస్నేహసాహాయ్యమునఁ బ్రాణదీపంబు నిలిపికొనియున్నాను నీక్రౌర్యఝంఝా మారుతమనువాయువును వరమిషచే వీచి యార్పకు. ఇచ్చిన వరంబులు లేదనను. వానిని సద్వినియోగ మొనర్పుము. నినువేఁడికొనియెద.

కైక:—దశరథా! ఈబైసిమాలిన పలుకులు పలుమాఱు పలుకకు. జిక్కినజుట్టు చిక్కకున్నఁ గాళ్లనునానుడి ననుసరింపకు. చుట్లు

రట్టువలదు. నిజముకుఱుచ. భరతునకుఁ బట్టంబు గట్టుము, ఇది యె నా కోరు మొదటివరము.

(8 అనుబంధము.)

దశ:—కైకా! నేనెంత వేఁడికొనినను, నీక్రౌర్యము మానవైతివి. సప్తాశ్వకులజుఁడను. సత్యబద్ధుఁడను. ఈవరమునుండి యనేకానర్థము లుత్పత్తిల్లును. రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు. పితృవాక్యపరిపాలకుఁడు. వానికి నేవిధమయిన సమాధానమైనను జెప్పివాని నూఱడించెద.

కైక:—ఇక నా రెండవ వరము విధముఁ దెలిపెద వినుము.

దశ:—కైక ! ఈనీరెండవకోరికయైనను ధర్మసమ్మతముగ నుండనిమ్ము. బతిమాలి వేఁడికొనియెద.

కైక:—నాథా ! భరతునకుఁ బట్టముఁ గట్టుటచే ననర్థము లనేకములు కలుగునని నీవిపుడే పలికితివి గదా ? నాకును నాభయమున్నది కావునఁ బదునాలుగేండ్లు రాముఁడు వనవాస మొనర్చులాగు నానతిమ్ము.

దశర:—(కోపమున) చాండాలీ! చాండాలీ! నోటిక్రొవ్వున నేమి పలికితివి? ఏమాడితివి ?

కైక:—పదునాలుగేండ్లు, పూర్తిగఁ బదునాలుగేండ్లు, రేపటినుండియే పదునాలుగేండ్లు రాముని, వనవాసగతునిఁ, జేయవలెను.

దశర:—(హాయని నిశ్చేష్టతఁగూర్చుని మూర్ఛచేఁ బడును).

కైక:—(భీతిలి. వెనుకకుఁ జరుగును). (మంథర ప్రవేశించి, కైక వీపుఁ దట్టి).

మంథర:—భలా కైకా! నీభర్తనుఁ జక్కఁగ నెదిరించి వరంబులు గొంటివి.

కైక:—నాభర్త నారెండవకోరిక వినఁగనే క్రిందఁ బడిపోయెను. ఏ మనునో కదా?

మంథర:—ఏమియు నేలయగును. ఇపుడు బ్రతికినన్నినాళ్లు సుఖల బ్రదికియుండును. ఆభయము నీకునలదు.

దశర:—(లేచి, కూర్చుని) కైకా! కైకా:

కైక:—వచ్చితిని.

దశర:—కైకా! నీ వడిగినదియేమి?

కైక:—అపుడే మఱచితివియో? ఱేపటినుండి పదునాలుగేండ్లు రాముని వనవాసంబునకుఁ బంపవలెనని యడిగితిని?

దశర:—మగువా! సుగుణాభిరాముఁడగు రామునిపై నింతటి పగయేల? భరతునకుఁ బట్టంబుగట్టికొమ్ము. వాఁడు సుఖముగ రాజ్యమేలికొననిమ్ము. ఈ వృద్ధాప్యదశలో రాముని నే వదలఁజాలను. రామునివియోగము నా మరణసంయోగమేను. బహుకాలంబు పుత్రరహితుండనై తపించి దైవానుగ్రహమున సుతునిం గన్నులారఁ జూచునంతటి భాగ్యము కలిగెను. కలిగినభాగ్యము నగలఁజేయకు. పుత్రుల ముఖదర్శనవిభవంబుఁ జూడ నేఁబడిన పాటు దైవం బెఱుంగు.

సీ. ఆపన్నసత్త్వయౌ యతివ నాలోకించి
　　పుమపత్యపుణ్యంబు పొందఁజూచి
పొదుగుళ్లలో నున్న పుత్రు నిరీక్షించి
　　ముద్దుపల్కులు విని మోదమంది
చిఱునగవులునవ్వు చిఱుత నిరీక్షించి
　　ముదజలనిధిలోన మునిఁగి తేలి

వినయవినీతుని దనయుఁ గన్నులఁగాంచి
సర్వస్వతుఁడనంచు సంతసించి
గీ. అట్టివానికిఁ బట్టముఁ గట్టుతఱిని
గుట్టుగట్టుల ప్రాజ్ఞేయఁ గోరనగునె
వనజలోచన నామాట వినవె నీదు
పదము లంటుచు వేఁడెద బ్రదుకుఁ గనెద.

కైక:—(మారొమ్మోగ మిడుకొని సిలుచును)

దశర:—కైకా! రాముని వనమునకుఁ బంపు కోరిక యొకటి మాని మఱి యెద్దియైన నడుగుము. రామునిపైఁ బగ సాధింపకుము.

కైక:—దశరథా! నేను పలుమాటల దానను గాను. పట్టినపంతము వదలు దానను గాను. నీమాయ పలుకు వినుదానను గాను.

దశర:—కైకా! అటులయిన నిన్ను మఱియొకటి వేఁడెద. దానినైన నిమ్ము.

కైక:—అది యేమి?

దశర:—కైకా! మన భరతుఁడు గిరివ్రజపురమునుండి వచ్చునంతవఱకయినను రాముఁ డిచట నుండనిమ్ము.

కైక:—ఔరా! ఆలోచన? దురాలోచన? నేను నీమాట వినుదానను గాను. భరతుఁడు వచ్చిన పిదప వాని నెటులయిన మోసగించి నాపట్టుదల మరల్పు లాగొనరింపవలెనని కదా నీదురాలోచన. నాకుఁ దెలియును. నీతల్లి నీకేపాలిచ్చి పెంచెనో నాతల్లియు నట్టి పాలే యిచ్చి నన్నుఁ బెంచినది. నీమోసములు నాయందు ఫలింపవు. వల దీ బయకారి పలుకులు. నా పంతము వదలను.

దశర:—కోమలీ! సంతోషజలనిధి వీచికలలో సంతతమ్ముం దేలి

దండ్రుల నోలలాడించు బాలకుని, వంశపాలకుని, రాముని, రూపజితకాముని, సౌజన్యగుణధామునిఁ, గనికరము మాని, కౌటిల్యమూని గహనతలము లకుఁ బొమ్మన నీకు నోరెట్లులాడెనే? వలదీకోరిక. నినువేఁడెద.

(9. అనుబంధము)

కైక:—(కోపమున) అసృతవాదీ! నష్టాశయా! క్షత్రియవంశపాంసనా! సప్తాశ్వాన్వయ విదూషకా! కులక్షీరసాగర హాలాహలా! వంశాంబుధి బాడబా! ప్రణవమునఁ బ్రపంచమంతయు నణఁగిన విధమునఁ బదునాలుగు లోకంబులు సత్యముపైన నిలిచినవి? ఆ సత్యమును బరిపాలించు నీవే యింతటి యసత్యములాడి యిక్ష్వాకుకులమునుఁ జెఱుపఁజూచి నేమి యుద్ధరించెదవో చూచెద. నేఁ బోయివచ్చెద.

దశర:—(నిట్టూర్పు సారించుచు కైకనుఁబట్టి నిలిపి).

సీ. కటకటా! నాపాలి కాలపాశంబయ్యె
కాంతవినూతన కాయరుచులు
హరిహరీ! ప్రాణాపహార విషంబయ్యె
హరిమధ్యరుచికలి తాంగవల్లి
అక్కటా! శిరముపై నశనిపాతంబయ్యె
నావర్తనతనాభి యనుఁగుఁ బలుకు
దుర్భరదుర్వార దుష్ప్రసహంబయ్యె
విమలలోలాపాంగ వీక్షణములు
గీ. నారి కానేరదిది మహామారిధరను
నాతి కానేరదిది మహాభూతమవని

దయిత కానేరదిది దొడ్డదయ్యమయ్యో ?
చెడితి నన్నిట్టు నీచెలి చెలిమిఁ జేసి.

అకటకటా! ఈకుటిలాలక, యింతటి కటిక గుండియ, యని తెలియనైతిని. అయ్యో! ఈకలకంఠకంఠి, నాబహిఃప్రాణంబగు బాలకుని సుఖముపాలి యకాల కాలపాశంబుగఁ బరిణమించెను! ఈకాలాహివేణి, నాబాలునకు గళబద్ధోగ్ర కాలాహియయ్యెను. ఈమత్తకాశిని చిత్తము శిరీషసుమంబున కంటె మెత్తనని యెన్నితిని గాని మొత్తిన పాషాణంబని యెఱుంగనైతిని. ఈచెలి, తళుకుబెళుకులు మోహానురాగలతలని మోసపోయితినిగాని, నన్నుఁగట్టుటకు నేసేకొనిన రత్నఖచిత సువర్ణశృంఖలములని కాననైతిని. ఈయలివేణి మందహాసస్వన ఫణిగాని పూఁబోణికాదు. ఈచెలిమేకవన్నె పులిగాని నామేలు గోరెడియాలుగాదు. ఈయువతీలలామ,మృషాభిమాన మద హింసా జనన సీమగాని, స్వాభావిక భామగాదు. ఈకలాపి కలాపకుంతల, నాపురాకృత సుకృత సారంగ శార్దూలగాని నాసుఖాలవాలమగు సుగుణ జాలగాదు. ఈయండజరాజగమన నాకను పంశువయి యుండునని యెంచితినిఁ గాని నాకుఁ గుందిక తల్లడమగునని తలఁపనైతిని. ఈయలసగమన నాయలసటకు నమృతకలశమగునని యెన్నితినిగాని నాకంటిలో నలుసగునని తెలియనైతిని. ఈమచ్చెకంటి నాసచ్చరితములకుఁ దోడగునని యుంటిని గాని నాపచ్చడంబులోని చిచ్చగునని యెన్ననైతిని. ఈదుశ్చరిత నాకుదుశ్చికిత్సంబగు వ్యాధియయ్యెను. ఈయురగవేణి నాపరిధానాంతర్లీన మహోరగమయ్యె. అయ్యో! మాటలాడఁజాల. శరీరము కాలచక్రముంబలెచలించెను. మానసము కీలికీలలంబడి కాలెడులాగున్నది. నిలువఁజాల? (అనుచు శయ్యపై మూర్ఛపోయి పడును.)

మంథర:—(ముందరికివచ్చి దశరథునిఁజూచి). కైకా! నీవు భయపడకుము. నీధైర్యమంతయును జూపు సమయము ముందున్నది. మగనిమ్రోల నింతగ రచ్చకెక్కి యితరులెవ్వరేని నేమయినను బలికినపుడు సోలిపోయితివేని నీవు చాపలమున యపనింద వచ్చును. నీకడుపునఁబుట్టిన కొడుకునకుఁ గాను నీవేమొనర్చినను దోషములేదు. నీచాతుర్యమంతయును నిపుడు చూపుము. ఎవరికిని వెఱవవలదు. వెలుపలనెవరో కాలుచప్పుడు సేయుచున్నారు. పోయిచూచెద. (వెళ్లి సుమంత్రునిఁ బిలుచుకొని మఱలవచ్చును).

కైక:—(సుమంత్రునిఁజూచి) ఏమీ? సుమంత్రా! వచ్చితివి?

సుమంత్ర:—అమ్మా! తెల్లవాఱవచ్చినది. రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవంబునకు సర్వము సిద్ధముగ నున్నది. దశరథ మహారాజుగారు వచ్చి మంగళస్నాన మొనర్చు సమయమైనది. మఱచి నిదురించి రేమోయని పిలువవచ్చితిని.

కైక:—మంచిపనిఁ జేసితివి. సమయమునకు వచ్చితివి. రాజుగారించుక యాయాసమున బాధఁబడుచు రాముని జూడఁ గలవరించుచున్నవారు. వైళమె నీవు నీతండ్రిగారు పిలుచుచున్నారని రామునకుఁ దెలిపి పిలుచుకొనిరమ్మా. పొమ్మా.

(సుమంత్రుఁడు నిష్క్రమించును).

మంథర:—(ముందరికివచ్చి కైకనుఁ జూచి) కైకా! రాము నేల పిలిపించితివి?

కైక:—మంథరా! ఆవిషయము నీకిపుడే తెలియును.

దశ:—కైకా! రామునేల పిలిపించెదవు? ఇఁక రెండు గడియలు నెమ్మదిగనుండుము. నేనంతకున్ బ్రోలు జేరిన పిదప నీవు రాముని నీచెంతకు బిలిపించి యిష్టార్థం దెలుపుము. అంతమట్టుకున్నైన నన్ను దయఁజూడుము. కటికనై, నాముద్దుబాలుని రాముని నటవికిఁ బొమ్మని పలుకఁజాలను.

కైక:—దశరథా ! ఈమటుమాయ మాటలాడి నన్నటమటింపఁ జూడకు. ఇట్టినటనలు నాకుఁ దెలుసును. చిటుక్కుమను నంతలో మూర్ఛపోయిన వానింబలెఁ బడియెదవు. అటులనే చివాలున లేచెదవు. ఇన్ని పడరాని యవస్థలు బడుటకంటెను నాకువరమ్ములియ్యనని యొక యసత్యమాడినం జాలు. నాకదివదివేలు. నీ యశము దశదిశలు నిండును. అసత్యమాడువారిలో దశరథుఁడే ప్రథమపాదముగ నుండువాఁడని జనులలో నీకు శాశ్వతకీర్తివచ్చును. నీవంశ మూలపురుషుఁడగు సూర్యుఁడు సకల కర్మసాక్షిగ నుండి నీచర్యనుఁజూచి తనవంశజుఁడగు దశరథుఁడు సత్యము చక్కఁగఁ గాపాడెనని మెదమెచ్చును. ఇక్ష్వాకుఁడు మొదలగు నీపితృపితామహులు తమ వంశజుఁడు కులమునకే వన్నెఁ దెచ్చెనని సార్వకాల మెన్నుచుందురు.

(రాముఁడు సుమంత్రునితోఁ బ్రవేశించును. దశరథుఁడు ముసుఁగిడుకొని పరుండును.)

(10 అనుబంధము.)

రాముఁడు:—(దశరథుని సమీపించి) నాయనా! నీ సుతుఁడు రఘురాముఁడు నీయానతి రీతిగవచ్చి నీయాజ్ఞకుఁ గాచియున్నాఁడు. ఆజ్ఞ యిమ్ము.

దశర:—(ముసుఁగు తీసి రాముని మోముఁజూచి కన్నీరునించుచు
మఱల మోము మూసికొనును)

రాముఁడు:—నాయనా! ఇదియేమి చర్య? నీ చిన్నారపు మోమున
నింతటి ఖిన్నభావము నే నెన్నఁడును జూచి యెఱుంగనే? నన్నుఁ
జూచిన క్షణముననే చేరందీసి కప్పుకొని కౌఁగలించి శిరము
మూర్కొని నాయనా యని యనురాగమున ననుఁ బల్కరిం
చుచుంటివి యే? నేఁడేమి నా మోముఁజూచి కన్నీరు నించెదవు?
నేనేమి మం తొనరించితిని? నాతో నొకమాట సైతమాడని
యపరాధము నే నేమొనర్చితిని. ఎవరు నీకేమి యెగ్గు లొన
రించిరి?

క. ననుఁగన్న నాయనా! యిటు
ఘనతర వ్యసనమునఁగుంది క్రాఁగెద వేలా!
వినిపింపుము సర్వము, నీ
తనయునకును, గొంకుమాని, తడయక యెలమిన్.

జనకా! లోకము లెల్ల నొక్కఁడె యయి జయింపఁగల పుత్రులు
నలుగురుండ నీకే కొదువఁగలిగెను?

దశ:—(రాముని మోముఁజూచి నిట్టూర్పువదలును. మఱల ముసుఁగిడి
కొనును)

రాముఁడు:—(కైకనుఁజూచి) అమ్మా! ఏమికారణమున నాతండ్రియిటు
వ్యాకులాయత చిత్తుఁడై పడినాఁడు.

చ. తెలుపఁగదమ్మ తండ్రియిటు తేఁకువవీడఁగనేల యమ్మ వ్యా
కులమిది యేటికమ్మ, ననుఁగూరిమిఁ జూడక మౌనమూనఁగాఁ
దలచుట యేలనమ్మ, సుతుధైర్యము వీలుగదమ్మ యీవిధ
మ్ములకుఁగతమ్మెఱుంగ నిదె మ్రొక్కెద ననుమమ్మ ప్రేమతోఁ.

అమ్మా! నాయన్న యేల నాయన్నాయని నన్నుఁ బల్కరింపక చేరఁదీయక శిరంబు మూర్కొనక, ముద్దిడక, గుండె లెగురుచు, నిట్టూర్పులు విడుచుచు, కన్నీరు కడవలనుండి బలెగుమ్మరించుచు శయనించినాఁడు? కారణంబేమి?

కైక:—తనయా! రామా! జగదభిరామా! నీతండ్రి వ్యసన వృత్తాంత మునర్వమును సంక్షేపముగఁ దెలిపెదను వినుము. మున్ను దేవకార్యార్థమయి నీతండ్రి శంబరాసురునితో యుద్ధమొనర్చుచు వానిమాయలకుఁ జిక్కి ప్రాణాపాయము గలుగునమయమున, నేను, ధవళాంగముని వరప్రసాదంబునఁ బడసిన మంత్ర మహిమచే, నా రాక్షసుని మాయలడంచి నీతండ్రిచే వానిఁ జంపించితి. అట్టినా సాహసకార్యమునకు మదిమెచ్చి, నీతండ్రి నాకు రెండు వరమ్ము లొసంగెను? సమయము వచ్చినపుడు నేనువానిని వేఁడెదనని పలికియుంటిని. ఇప్పుడట్టి సమయము లటస్థించినందున నావరములిమ్మని వేఁడితిని? అవి యెవ్వియనునది, తెలిపితిని? దానికీరీతిఁ జింతించు చున్నవాఁడు.

రాముఁడు:—అమ్మా నీవేమి గోరితివి;

కైక:—నాయనా,

దశ:—కైకా! నిన్ను పలువిధముల వేఁడికొనియెద తెలుపవలదు.

(11) అనుబంధము.

కైక:—నాయనా! భరతుని పట్టాభిషేకంబును పదునాలుగేండ్లు నీ వనవాసంబునుఁ గోరితిని.

దశర:—(లేచి)? ఛీ. చాండాలీ; పుత్రఘాతుకీ? (అనుచుఁ దన్నఁబోవును. రాముఁడడ్డగించి తండ్రినిఁ గూర్చుండఁబెట్టును)

రాముఁడు:—నాయనా; ఇంతకేనా యింతటివంత? అదియేమి కారణమో పిన్నతనమునుండి నాకు నరణ్యమున నివసింపవలెనను కోరిక హెచ్చుగనున్నది దానికి ననుకూలంబుగ దయానిధి యగు నాతల్లి కైకేయీదేవి వరములడిగినది. దీనికినీకుఁ జింత యేల? నావియోగమునకుఁ గదానీవు చింతించునది. ఆవియోగము కాలక్లుప్తమైనది గదా? వేదాంతవిదుఁడు దశరథుఁడని పడిసన్నుఁ గాంచిననీవు విమోహ వారిధిలో మునుఁగ నగునా? రవివంశమున స్థిరసూనృతకీర్తి ధురంధరుఁడవని పేరందిన నీయశః ప్రసూనామోదంబు వారాశిప్రావృత మేదినీవలయంబెల్ల వ్యాపించినది. ఈరీతిఁ గీర్తికన్యకను పెంచి పెద్దఁజేసిననీవు పుత్రవ్యామోహమునఁ జిక్కి సుందరి కళత్రమునకు నిచ్చినమాట తప్పనగునా? ఈవ్యామోహము నీవివేక లవిత్రమునఁ దెంపుము. వదలుము నీవ్యాకులము ఇంతకును పట్టాభిషిక్తుఁడుగానున్నవాఁడు నాయనుంగు సోదరుఁడు భరతుఁడు? నీకుపుత్రులందఱును సమానులేకదా? ఒకవేళ నేను రాజయినను రాజ్యభారంబు వానిపైనిలిపి దేవబ్రాహ్మణ ప్రీత్యర్థము కొన్ని వత్సరంబులు నేనరణ్యముఁ జేరి రాక్షస కంటకంబు లచటినుండి తొలఁచివేయవలెనని యుంటిని. కాకతాళీయన్యాయంబుగ నాయభిలాషయే నాతల్లి కైకేయీదేవి వరరూపంబున నెన్నినాకు మహోపకార మొనర్చుచున్నయది. నాకు సెలవిమ్ము. ఈవార్త నాతల్లికిని నాయనుంగు తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునకును సీతకును దెలిపి వచ్చెద.

దశర:—రామా; రవివంశధామా; వలదు వానికిఁక దెలుపవలదు. రఘురామా? పావననామా? సుందరకామా? నీవియోగంబు నే

సైఁపఁజాలను. జానకీరామా! రాక్షసవిరామా! నృపకులసా ర్వభౌమా! విశాలయశోభిరామా! నీలమేఘశ్యామా! నిను వదలి నేమనఁజాల. నిలునఁజాల.

రామ:—నాయనా! ఈవ్యాకులము మానస మంటనీయకు.

క. పదునాల్గేండ్ల వియోగము
పగునాలుగు గడియలనుచుఁ బంపుమతండ్రీ!
పదములఁ బట్టుచును వేఁడెద
సదయత నడవులకుఁబంపు చయ్యన నన్నున్.

నాయనా! "సత్యంవద"యని శ్రుతి శాసింపదా? ఈవిధికి దేశ కాలబాంధవ్య సమయ నియమములు లేవుగదా! "సత్యే సర్వం ప్రతిష్ఠిత" మ్మని వేదవచనమున్నదికదా? జగత్తంతయు సత్యముపైనఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడినది నిజముగదా? "సత్యంజ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ"మనుట వలన సత్యము భగవంతునిస్వరూపమని శ్రుతివాక్యప్రమాణములు స్థాపించుచున్నవి. "సత్యమేవజయతి నానృతం" అనువాక్యముచే సత్యమున జయము గలుగునుగాని యనృతమువలన జయముకలుగదు. వీని నెల్ల నీవు చక్కఁగ నాలోచించి నాతల్లి కైకేయీదేవికి నిచ్చినవరము లు ఫలీకరింపఁ జేయుము. సత్యము ధరలో స్థాపింపుము. పుత్రవ్యామోహమున సత్యము నదలకుము.

దశర:—రామా! నీవెన్ని వేదాంతవచనములు బోధించినను నామానసమును బంధించిన మోహపాశమునుఁ ద్రెంపఁజాలను. నిన్ను వదలఁజాలను.

రామ:—నాయనా! ఇపుడే మఱల నీ దర్శనమునకువచ్చెద. మనమును వ్యాకులమున దింపక యూఱడిల్లియుండుము. (వెళ్లును.)

దశ:—రామా! రామా! పోవలదు. పోవలదు. నీతల్లికి నీవార్త తెలుపవలదు. (కైకనుజూచి) కైకా! నీవెంతటి కటికదానవైతివియే? ఎంతటి పాపాత్మురాల వయితివే! నీమోము జూచిన పాతకము వాటిల్లు. (ముసుగిడుకొని పరుండును) (తెఱపడును)

(నిష్క్రమణము.)

చతుర్థరంగము - రాజభవనము.

రాముడు, లక్ష్మణుడు, కౌసల్య, సుమిత్ర, సీత.

(12. అనుబంధము.)

కౌసల్య:—రామా! నీవెంట నేనును వచ్చెద. నిన్ను వదలి నేమనజాలను.

క. తనయా నీవెనువెంటనె
వనతలమును జేరుదాన, వలదనవదలన్
నినువదలి యుండగలనే
తనువునబ్రాణములు దాల్చి తగునని ధరణిన్.

రాముడు:—అమ్మా! పతివ్రతాశిరోభూషణవగు నీ వీరీతి బలుకనగునా? నాతండ్రి శతవృద్ధు. అట్టివానిని నిరాదరించి, నీవు నావెంట వచ్చినచో నతడు నీ విషయమేమి దలంచును? లోకులు నీవిషయ మేమనియెదరు? పుత్రస్నేహమున నీవు ధర్మసూక్ష్మములు మఱచుట తగదు. నీకు నావియోగం బతిస్వల్పకాలముగదా? నాతల్లి కైకేయీదేవి శాశ్వతంబుగ నీ నరణ్యంబున నుండవలెనని కోరదు.

మ. జననీ! యీవల వంతయింత తగునే? చాలింపుమా చింత; నే
వనవాసం బవలీలగా సలుపుచున్ వత్తున్నిను జేరగా

కౌ:—తనయా! నీను వియోగజన్యమగు చింతఁ బాయఁగా శక్యమే అనలంబారునె దూదికప్పిన పిహారా రామ రామా కన.

రామా! నీపలుకులు హితనీతి యుతంబులు. అయినను నా మానసాగ్ని నీసాంత్వన వచనములఁ జల్లారక యున్నది.

రామ:—తల్లీ! ఈవిషయమున దూరాలోచనపరురాలవు గమ్మా. పితృవాక్యమునుఁ బాలింపక నేనిచట నిలిచితినేఁబో, దీనినుండి కలుగు ననర్థము లనేకము లుండును.

సీ. కులదైవ మెల్లెడఁ గలయఁజూచుచు నన్నుఁ
 గలుషవర్తనుఁడని తెలియునమ్మ
ఇక్ష్వాకభూపాలు నీడితకీర్తికిఁ
 గుందుఁ గల్గుచు నాశమందునమ్మ
సత్యహరిశ్చంద్రదు నడిసన్న యశముగంటి
 కలుషవారిధిలోనఁ గలయునమ్మ
అలభగీరథునియశ మవనినిఁ గూలును
 నానుండి నిజమిది నమ్మనమ్మ
గీ. తండ్రికినిఁ గీర్తిఁ దేలేని తనయుఁ డుండి
 ఫలము లేదమ్మ యిదినీవు తెలియుమమ్మ
 గహనవాసమ్ము నీయనుగ్రహమువలన
 గృహమె యగునమ్మ సెలువిమ్మ కృపనుగనుమ.
 (పాదములపైఁ బడును)

కౌసల్య:—(రాముని లేవనెత్తి) తనయా! సుగుణసముదయా! సముదంచితనయా! పుత్రవియోగ పటుతరచింతాక్రాంతనై, రామా! ఈశరీరము భరింపఁజాల. దుర్భరము. దుర్భరము. నాప్రా

ణమై నాప్రాణానిలమై, నాబహిః ప్రాణమైరాణించు చిన్నెల చిన్నెలాని, వన్నెలవగలకాని, చెన్నారు సొబగులవాని, గ్రొన్నెలమోమువాని, వెన్నెలంబోలు దరహాసంబువాని, నున్నత భుజములవాని, నాకన్నుల పండువును, నామన్ననవాని, నాకన్న కొమరుని నిన్ను కాననంబునకుం బొమ్మని, నాయనా, నానాలుకనుండి యెటులాడంగలను? పుత్రా! రాజీవదళనేత్రా! రంజిత శుభగాత్రా! నిన్నెటు నేమఱతు? నీవియోగంబు నేనెటు సైంతు? ఈసంతత సంతాపంబు నేనెటు సహింతు? ఈశరీరమెటు భరింతు? అంతకంతకు మితిమీఱు వంత లెటు సైరింతు? నీగుణశీలంబులు నేనెంతనియెంతు? ఎంతని విలపింతు తనయా! నీవులేని నా బ్రదుకు మావిలేని యుపవనముగాదే? ఈవిరవేని భాగ్యంబుగాదే? తావిలేని కుసుమంబుగాదే? కవిలేని రాజ్యంబుగాదే? పుత్రా! నీవులేనినా బ్రదుకు చంద్రుండులేని రాత్రియగునుకదా. సారసములులేని సరోవరమును బోలును గదా! కలకంఠంబులు లేని యుపవనమేగదా? తాలిమిలేని తపసి చందమగునుకదా! అట్టి బ్రదుకేల? వ్యర్థము, వ్యర్థము. అకటకటా! నవమాసంబులు గర్భమున భరించి, దుస్సహప్రసవవేదనలు సహించి, పడరాని యిడుమలంబడి, కని, పెంచి, యెత్తి, ముద్దిడి, కడుం బ్రేమతో రేయింబవలుంగాచి, కరుణించి, యిన్నివత్సరంబులు రక్షించి, తుదకుం గఠినాటవులలో మృగముంబలె సంచరింపం బంపం, గన్నతల్లినగు నాకు సాధ్యమా? తనయా! బహుప్రయాస లబ్ధ్యాశనప్రాశనులగు సిఱు పేదలకు నీవు జనింపక చక్రవర్తినగు నాయుదరంబునం బుట్టి సందునంగదా నీకిన్ని కష్టంబులు గలిగె? తనయా! నీవునా

యుదరంబునఁ బుట్టక నీసవతితల్లియగు కైక గర్భంబున జనిం చి యుండినచో నీసుఖములకు నెనలేక యుండెనుగదా! నీముద్దు మోమునుజూచి మేమందఱము సంతసించు చుంటిమికదా ? పుత్రా! ఇన్నిదినంబులు రక్షించినది పటుతర ఘోరాటవులకు బలియిచ్చుటకా? పట్టీ! పట్ట భద్రుని కూర్మిపట్టి వగునీకుఁ గట్ట డవినినుండు ప్రాప్తి యా కట్టిడి బ్రహ్మనీఫాల పట్టికపై లిఖించె నే? తనయా! నీవుపుట్టినపుడు కాలజ్ఞులు నీజాతకముఁ జూచి భోగభాగ్య సంపన్నుఁడవగుదు వనినందుల ఫలమాయిది? సాముద్రికశాస్త్రజ్ఞులు నీపాదపద్మములందుఁగల జలజాత, హల, కులిశ, ధ్వజ, కలశ రేఖలఁ జూచి విశ్వము నెల్లనేలు సార్వభౌముఁడౌనని పలికినపలుకుల ఫలమా యీవిపినతలనివా సము? రామా! వంశాబ్ధిసోమా! నిన్ను నేవదలజాలను.

రాముఁడు:— తల్లీ! ఈవ్యామోహము వలదు. ఊఱడిల్లుము.

కం— అమ్మా! వ్యామోహము వల
దమ్మా. యూఱటను జెందవమ్మా. యటవుల్
గ్రుమ్మరలి వత్తునమ్మా
గ్రమ్మఱి సెలవిమ్మ; మనముఁ గలఁపకు మమ్మా.

— అమ్మా! నీపాదపద్మములం బడి వేఁడికొనియెద. నాకు సెల విమ్ము.

కౌసల్య— నాయనా! (అనుచుఁ గ్రిందఁ గూర్చుండును)

రాముఁడు:— (సీతనుఁజూచి) సీతా! సుగుణసమేతా! నీ వెతలనుండి ప్రయోజనం బేమి? నా వియోగము నీకుఁ బదునాలు గేండ్లు గదా? అది పదునాలుగు గడియలని యెన్నుము. నీయత్త

మామగారిసేవ నేమఱక పుట్టిన యింటికిని మెట్టినయింటికినిఁ గీర్తిఁదెమ్ము. నాకు సెలవిమ్ము.

(13 అనుబంధము)

సీత:—ప్రాణనాథా! ఏల నాపై నింతగఁ గాఠిన్యము వహించితివి? నావేఁడికోలు నీ వీనుల కెక్కవాయెఁగా? నీవియోగము సైఁచికొని నే నెన్నిదినంబు లిచట మనఁగలనని తలఁచితివి? నీసుఖదుఃఖములో భాగరిని నేనుగానా? వివాహకాలమున నేనట్లు ప్రమాణంబు సేయనా? ఎన్నఁడునుగాని నిన్నెడఁబాయనని యగ్నిసాక్షిగ నీవు ప్రమాణంబుఁ జేయవా? ప్రమాణభంగంబు ధర్మవిరుద్ధంబు కాదా! చక్కగ నాలోచింపుము.

రాముఁడు:—మోహనాంగీ! నిన్ను వదలిపోవునంతటి కఠినాత్ముఁడనా నేను? కుసుమకోమలాంగివియగు నీవు విషమాటవుల సంచరింపఁజాలవని యెన్నితినిగాని వేఱొకటి కాదు.

సీ. తలిరులఁబోలెడు తరుణి నీపదములు
కంటకకలిత మా కాననంబు
అతికోమలతఁబూను లతనీదు దేహంబు
వితతాతపాతప్త విపినమదియు
మెత్తనిమెత్తల మెచ్చదు నీమేను
కర్కశపాషాణ గహనమదియు
పిచ్చుక లఱచిన జిచ్చుపడెదు నీవు
భీషణ మృగనాద భీష్మమదియు
గీ. కటకటా! యిట్టి కఠినత లెటుల నీవు
సైఁతువని వీడనాడితి సతిరొ నిన్ను

విడనాడిన కఠినుని విధముగాదు
మగువలకు కానసంబులు తగవు తరుణి.

కోమలాంగీ! ఘోరారణ్యంబులు నీయట్టి కుసుమకోమలాంగులు వసింప నర్హములైనవి కావు. మణిగణఖచితమందిరంబులందుండి సమ్మోదములందు నిన్ను వనమందిరంబులం దుంపనగునా? వీని నాలోచించికదా నిన్నిచటనే వదల నిశ్చయించితి.

సీత:—నాథా! నీదండ బాసి నేనుండి ప్రయోజనంబేమి? నాథుని
సన్నిధానంబుగాదే నారికి స్వర్గసుఖమ్ము.

సీ. పతిదండలేనట్టి సతియుండఫలమేమి
కోయిలలేనట్టి మావింబోలె?
భర్తనుబాసిన భార్యయుండంగనేమి
శారికలేని పంజరముంబోలె
పురుషరాహిత్యయై తరుణియుండంగనేమి
తావినిం బాసిన పూవుంబోలె
ధవునెడంబాసిన యువిదయుండంగనేమి
శశివిలాసములేని నిశినింబోలె?

గీ. అనఘ జీవాత్మలేని దేహమునుబోలు
నాథు నెడంబాసియుండిన నారిబ్రదుకు
దైవమును లేనిగుడియుండఁ దగునెరమణ?
స్వర్గసుఖమేల పతియున్న సతికిరామ?

రామా! నిన్నువదలి నేనిచట నుండంజాలను. ఇంతకంటెను హెచ్చుగ నీకు మాఱుపలుకంజాలను.

రాముఁడు:—సీతా! నినువదలియుండ నా మనమొప్పునా? వనవాస

క్లేశంబులు నీవు సైఁపఁజాలవని నేఁ బలికితిని. నీవాఁ కష్టములో ర్వను ధైర్య ముండెనేని సవ్యము నావెంటరానగును.

(లక్ష్మణునిఁజూచి)

మ. అనుజా లక్ష్మణ పోయివచ్చెదను నిన్నా బాల్య మిత్రమ్ముగా
గనియున్నాఁడను గాన నీవెటుల నీకౌసల్యనున్ దండ్రినిన్
వనటల్బాయఁగఁ జేయుదో యదియు నీభారమ్ము. నావారుగా
నినునేనుంచెద నిచ్చటన్ సతతము న్సేవింపుమావారినిన్.

లక్ష్మణా! చిన్నతనంబునుండియు మన మన్నదమ్ములుగ నుండుటయగాక ప్రాణస్నేహితులుగ నున్నవారము. సదాకాలంబు నేమఱక నీవునన్ను సేవించు చుందువు. ఎడఁబాయని సోదరవాత్సల్యంబు నాకు నీపైనున్నది. నీయెడఁబాటు నాకు దుఃఖకారణముగ నున్నది. పితృవాక్యపరిపాలనంబునకునై నే వనంబునకుఁ బోయెద. మనతండ్రి దశరథుఁడు. శతవృద్ధు పుత్రవియోగంబునఁ గుందుచున్నవాఁడు. నాతల్లి దుఃఖంబుఁ జెప్పనేవికాదు. పుత్రవ్యామోహ మా పుత్రీమణికి మానసమున నాటినది. నామారుగ నీవిచట నుండి యెడఁబాయక వారి శుశ్రూషయొనర్పుము. వారిని నూఱడింపుము. నీకు శ్రేయోభివృద్ధి గలుగును.

లక్ష్మ:—అన్నా! ఏమి పల్కితివి?

శా. అన్నా పల్కితివేమి? నేనుమనలేనన్నా నిను న్బాసి; నీ
వెన్నండేనియు నన్నుఁ బాయవుగదా? యీనాఁడు నీవీమతిన్
జెన్నారన్ దెలుపంగనేమి కతమో? చెల్వొంద నీవెంటనే
నున్నన్ నాక దెసర్వ సౌఖ్యనిధియై యుండున్ సదాకాలమున్.

రామా! మగటిమిదిగనాడి, మానంబు విడనాడి, క్షత్రియధర్మముఁ బోనాడి, తేజమ్మువీడి దీనోక్తులటు లాడనగునా? తండ్రియానతిని

ధిక్కరించుట తగదని యెదవేమో? తండ్రి శతవృద్ధుఁడుగ నుండినను కామాతురుఁడయి యెఱుకలేనిపను లెన్నియో యొనరించుచున్న వాఁడు. కైకకు వరమిచ్చి బొంకనేరకయున్నవాఁ డనియెదవేమో? రాజ్యంబునకుఁ బట్టంబు నీకుఁ గట్టెదనని వసిష్ఠాదిగురువరుల యెడను, హిత పురోహిత మంత్రివర్గ పౌర జానపదాదుల యెదుటఁ బ్రతిజ్ఞఁ జేయఁడా? అసత్య మసత్యమా యోఁగా? బొంకుకుఁ బ్రమాణముగలదా? విష మెంత భక్షించిన నేమి? దోషము దోషమేను. నీవు దానినిఁ బాటింప వలదు. రాజ్యము మనతండ్రిది కావున నతఁడెవరికైన నీయఁదగు నని యెదవేమో? కానిమ్ము. రాజ్యము భరతునకు నియ్యనిమ్ము. నిన్నుఁ గాననమ్మునకుఁ బొమ్మనుట యెచ్చటిధర్మము? నీవేమి దేహమును విక్రయమునకు నమ్ముకొనిన దాసుఁడవా? దశరథుఁడెక్కడ; భరతుఁడెక్కడ కైకయెక్కడ; వరమెక్కడ? ఇచ్చుట యెక్కడ. నే స్థిరముగ నిలిచి, విల్లెక్కుడుదును. నన్నెవఁడు మార్కొనునో చూచెద. భరతుఁడే మొదలుగాఁగల వీరులనెల్లఁ దెగటార్చి పురంబు భస్మీభూతము సేసెదను. హరిహర బ్రహ్మాదులు వచ్చినను వదలను. నిన్ను సర్వభూపాలంకృతునిగ నొనరించి పట్టమునకు నభిషిక్తుఁ జేసెద. నాయట్టి పరాక్రమశాలి నీసేవకుఁడుగను సోదరుఁడుగను నుండ సామ్రాజ్యంబుఁ దృణీకరింప నీకుఁ దగదు. అడవులకుఁ బోవలయు ననెడి నుడి యుడుగుము.

కౌసల్య:—రామా! విమలతర వాక్యములాడు నీతమ్ముని మాట వినుము. శౌర్యమునమించి యార్యసమ్మతముగ నీయవనినిఁ బాలింపుము. సవతియగు కైకయొక్క మత్సరపుమాటలువిని, రాజ్యముమాని, కాననంబులు సేరుట ధర్మంబుగాదు. తనయా! ఇందు మఱియొక ధర్మసూక్ష్మం బున్నది. దాని నీవేల యాలోచింపవు? నాయింటనుండుము. నాదు శుశ్రూషఁ జేయుము. ఇంతకంటెను హెచ్చుధర్మము నీకులేదు, జనకుని యాజ్ఞశిరో

రత్నముగఁ బూనఁజాలిన నీకు జనని యానతి నేల సన్నఁజేయ నెన్నెదవు?

రాముఁడు:—తల్లీ! నాతమ్ముఁడు నాకుఁ బరిభవ మైనదని యెన్ని దానిని భరింపఁజాలక క్రోధావేశపరవశుఁడయి మిన్నుమన్నుఁ గానక ధర్మము మాని యెన్నియో సన్నమాటలాడెను? నీవును వానిమాట లూఁతఁగొని పలుకుట నీతి కాదు. నాజననమునకు క్షేత్రస్థానము నీవయినను నాధారము నాతండ్రి. కావుననే తండ్రియాజ్ఞను నెఱవేర్చుట తనయునకు ముఖ్యధర్మమని శ్రుతులు పలికెను. పెద్దలాచరించిరి.

సీ. తనతండ్రి పనుపునఁ దల్లినిఁ జంపెను
భృగురాముఁ డలనాఁడు భీతివదలి,
తనతండ్రి పనుపునఁ దడయక చలమునఁ
గుండీదు చంపెను గోవుఁగాఁడె,
తనతండ్రి పనుపునఁ ద్రవ్వరే జలధిని
సగరాత్మజులు నాఁడు సంతసముగ,
తనతండ్రి పనుపునఁ దారుణ్య మంతయుఁ
బూరుఁడునిడి జరా భారమూనె.

గీ. తండ్రి పనుపున నడవులఁ దాఁటుచుంట
ధర్మలక్షణ మాసిది తల్లివినవె
నీతికి విరుద్ధపథమెందు ఖ్యాతిఁగనునె
జనని నీవిది తెలియవే మనమునందు.

ధర్మసూక్ష్మము లన్నియును నీకుఁ గరతలామలకంబుగ నుండినను తెలియనిదానింబలె మాటలాడెదవు! కూరిమి దారకు నాతండ్రి వరము లొసంగెను. నాతల్లి యావరము లిమ్మని వేఁడెను. నాతండ్రి

కాననమ్ములకుఁ బొమ్మని నాకు నానతి నిడెను. ఇలనేలువాఁడు వేఱొకఁడు కాఁడు. నాతమ్ముఁడు భరతుఁడు తండ్రి పనుపునఁగైకొనిన కానన నివాసంబు కష్టంబు కాదు. ఇట్టివి దైవయత్నములు దాఁటఁగ మన తరముగాదు. కానున్నది కాకమానదు. ఊరకపొగిలినఁ బ్రయోజనమ్ము లేదు. (లక్ష్మణునిఁ జూచి) లక్ష్మణా! నీవు బాలుఁడవు, ఏమియు నెఱుఁగఁజాలవు వీరవరుల విక్రమంబుఁ జూపెదవుగాని ధీరవరుల తాలిమిఁ దాల్పవు. నీవిక్రమమును, నీభుజాబలము, నీశరకౌశల్యము, నీబుద్ధియు, నీమగటిమియు, నేనెఱింగినదియేను. అని నంతికార్యము నీవు సేయనోపుదువు. అయినను నీపరాక్రమ మెవరిపైనఁ జూపనెంచితివి. నీ ముసలితండ్రిపైననా? నీయగ్రజునిపైననా? ఇంతకును భరతుఁడు మన కేమి యెగ్గొనరించెను. వాఁడు నాయందెడ తెగని భక్తికలవాఁడే! ఇవి యన్నియు నాలోచించి శాంతి వహింపుము. ఆతురమిట్టికార్యమునఁ జెడుగగును.

గీ. తల్లియాచించె వరములు, తండ్రియిచ్చె
ననుఁగుఁదమ్ముఁడు రాజయి యవనినేలు
నడవినుండఁగ సమ్మతిఁ బడితి నేను
మీఁదు మిక్కిలిఁ జింతింప మీకునగునె.

లక్ష్మణుఁడు:— అన్నా! తెలిసియుఁ దెలియక నేనాడినదుర్వచనమ్ములు క్షమింపుము. నాకొకవరమ్ము నీనుండి కావలసియున్నది. దాని నిచ్చెదవని వేఁడికొనియెద.

రాముఁడు:— లక్ష్మణా! వరమ్మిచ్చుటచేఁ గలుగు ననర్థములు నీవిపుడెఱింగియు మరల నడిగెదవే! మంచిది. ఇచ్చెద వేఁడుము.

లక్ష్మణు:— అన్నా!

ఉ. కానన సీమలోనఁ గడుకష్టములందుచు నీవు సీతయుఁ
బూనిచరించుచుండ, మిముఁ బొందుచు సేవలు సేయుప్రీతి, నా
మానసమందుఁ గల్గినది ; మానక మీ వెనువెంట వచ్చెదన్
మానవనాథ ; యీవరము మన్ననని య్యుము సమ్ముదంబుగన్.

కౌసల్య:—(లక్ష్మణుని సమీపించి) నాయనా! లక్ష్మణా! మీతండ్రి ముదిమది దప్పి కైకకు వరములిచ్చి పుత్రవియోగ దుఃఖమున నన్నుముంచెను. నీవు రాముని చేనమ్ముగ్గ కొని యేమియుఁ దెలియని నీతల్లినేల దుఃఖవారాశిని ముంప నెంచెదవు ?

సుమిత్ర:—తనయా! లక్ష్మణా! నీవినయవిధేయతకు నేనెదమెచ్చితి. నీవు బాణ బాణాసన పాణివై, తూణీరముధరించి దుర్గమాటవులందు నీయగ్రజుని నీవదినెను బూజించుచుండుము. వారి యాహారమునకునై కందమూలాదులఁ దెచ్చియిమ్ము. వారుంటకు వట తృణపర్ణాదులు దెచ్చి కుటీరముల నిర్మింపుము. వారి సేవయే దేవతార్చనము.

రాముఁడు:—అమ్మా! నాతండ్రిని మరల సమీపించి సెలవుఁ గైకొని వచ్చెద మీరిచటనే యుండుఁడు.

కౌసల్య:—నీవెంట నేనును వచ్చెద. నీవులేకుండిన యొకగడియైయైనను నీముద్దుమోమును జూడక నే నిల్వఁజాలను.

సీత:—నాథా! నేనును నామామగారి యానతినంది వచ్చెద నానతి యిమ్ము.

(14 అనుబంధము)

లక్ష్మణు:—అన్నా! నేనును వచ్చెద. నాయన్నగారి యాజ్ఞఁగొని యెద.

రాముఁడు:—లక్ష్మణా! నీవచట నేమియు హెచ్చుగ మాటలాడవలదు.

లక్ష్మ:—మంచిది, అటులనే యొనర్చెద.

రాము:—అటులై నరండు.

(నిష్క్రమము.)

పఞ్చమరంగము.

మంథర - కైక—(కైకయిల్లు.)

మంథర:—(స్వగ ! నాపూనిన పనిలో నర్ధమాయెను. మిగతయర్ధము కష్టతమము. ఎటులయినను జేయవలెను. కైకకు నేను బౌరుషమునించి యొత్తి డిచినవు డెల్లను కోపమువచ్చును. అంతలోనే శాంతము వహించును. నాపూనిన పనికి నీగుణము సరిపడదు. ఇత్తటిఁ గైక మెత్తపడినచో నాకార్యము రిత్త బోవును.

(కైకప్రవేశము.)

కైక:—మంథగా! పనిపాటలువదలి యిటునిలిచి యేమో యాలోచన చేయుదానింబలె నగపడుచున్నావు. ఏవిషయమున ?

మంథర:—మఱి యేవిషయమున నున్నది? మన భరతుని విషయమేను.

కైక:—భరతుని విషయములో నాలోచనయేమి ?

మంథర:—వాని పట్టాభిషేకమునకుఁ గానివారినుండి యంతరాయములెన్నికలుగునో యనుభీతిచే.

కం. ఉదయము నుండియు నామన
మదియేమికతమ్మొ కలఁత నందితి నమ్మా
హృదయేశుఁడు వెతలంబడి
బ్రదుకుట దుర్లభమటంచు భయమగునగదే.

కైక:—మంథరా ! అదియేమి కారణమోగాని నేఁటిప్రాతఃకాలము నుండి నామనము కళవళపడుచున్నది. రాముని శాసనవార్త

దలఁచికొనిన నాహృదయమునఁ గేలిడి కలఁచినట్లు లగు చున్నది. ఏమిసేయుదును ? ఇంతకు రాముఁడు కాననంబునకుఁ బోయెనేని నామగఁడీయిల నిలుచునో నిలువఁడో ? నిలువఁ డేని నామాంగల్యంబునకే చాంచల్యంబుఁ గలుగును ? అట్టిగతి నాకు నేనై తెచ్చుకొనినదాన నగుదును.

మంథర:—కైకా! దీనికి నన్నాలోచన యడిగెదవా? తెలిపెద వినుము. నీవు కౌసల్యకు దాసివయి యదిపనిచినట్లెపైఁ బవ్వళించియుండ దాని కాళ్లొత్తుచుండుము. దానికి నాకులు మడిచియిమ్ము. నీకొడుకగు భరతుఁడు రాముని కాళ్లముచ్చెలు తలపై నిడికొని నడుచుచుండనిమ్ము. అటుచేసినచో నీమగఁడు బ్రహ్మాయంత యాయువుకలిగి పెండ్లికొమారుఁడయి యుండును ? నీమాంగల్యము చలింపక యుండును. నీవు సావిత్రిరీతి ముత్తైదువుగ సదాకాల ముండుదువు.

కైక:—మంథరా ! నాపట్టు సాధింపకున్న నాకగుగతి యంతేనా ?

మంథ:—అంతకంటెను తక్కువ, ఈయవమతికిఁ దాళఁజాలక నీ సుతుఁడు నిన్ను శపించుచు విషముఁ దీసికొని చచ్చును. ఆ దుఃఖము భరింపఁజాలక నీవు చత్తువు. నీసవతులు మిన్నందు సంతసంబునఁ బొంగుచుందురు. దీనింగని నాకడుపులో నెంత మంటపడునో ? నేనేమిగతి యగుదునో ఏడ్చును.

కైక:—మంథరా ! ఏడ్చెదవేల ? మొదటినుండి యింతదూరము పట్టి డ్చి మగనితోఁ గన్నకూఁతలు కూయించుకొని రచ్చకెక్కి యిపు డాపట్టువదలుటకు నేనేమి పిచ్చిదాననా ? కపిముష్టి న్యాయముగఁ బట్టినకార్యమును దుదిముట్టింతు. అయిననది కానిమ్ము.

కం. విదలను పట్టిన పట్టును
వదలను కార్యార్థఫలముఁ గానకయున్నన్
జెదరను హృదినింతేనియు
బదిలంబిది మంథరా! శుభంబగు మనకున్.

మంథర:—అదికదా బుద్ధికుశలినిమాట! కైకా; ధైర్యము వదలకు. దూరమున నెవరివో పాదధ్వను లగుచున్నవి. మనమిచట నేల యుండవలెను? పోవుదము రమ్ము.

(నిష్క్రమము.)

షష్ఠరంగము.

దశరథుఁడు. రామలక్ష్మణులు. సుమంతుఁడు. కౌసల్య. సుమిత్ర. కైక. మంథర. వసిష్ఠులు.

రాముఁడు. క. జనకా! నీపదములఁబడి
తనయుఁడు నతులిడగవచ్చెఁ దద్దయుఁబ్రీతిన్
గని? సెలవిమ్మా పోయెద
వనమునఁ బదునాలుగేండ్లు వాసముసేయన్.

(అనుచు నమస్కరించును.)

దశరథు:— నిట్టూర్పులఁ సారించుచు, కైకా! కైకా! (యనియఱచును.)

కైక ప్రవేశము.

రాముఁడు కైకకు నతులిడును.

దశరథుఁడు:—రాముఁడు వనవాసంబునకుఁ బోవ సిద్ధుఁడయి వందనంబు లర్పించుచున్నాఁడు. ఇపుడైనను వానిపై దయఁబూనుము.

(15 అనుబంధము.)

కైక:—నాథా! ఇందుకేనా నన్నుఁ బిలిచినది?

దశర:—ఛీ! చాండాలీ! బాలఘాతుకీ?

కౌసల్య:—కైకా! ఇది నీకు నీతిగాదు.

మ. జగజంతా! యిది యెంత పంతకనవే సద్వంశసంభూతవై
మగనిన్వంతలపాలుసేయఁదగునే? మాన్యంబె పుణ్యంబె?

కైక:—ఓ! మగువా! మాటలనుండి యేమిపని? యీమర్యాద మార్గంబులుఁ! దగునంచుఁ నినుఁదెల్పవేఁడితినె? నిందావాదముల్చాలునే.

కౌసల్య:—కాంతా! భూకాంతుని స్వాంతము వంతలఁ గుందునటులఁ జేసి ముద్దులసుతుని సుఖహంతవుకానగునా? ఇంతటి కఠిన గుండెయవయి, కనుకందని పసిబాలునిఁ గానవవాసంబునకుఁ బంపనగునా? నిష్కళంకమూర్తియగు భూవిభుని మన్నన కలదని వినయ సంపన్నునిఁ దనయుని, రాముని సుగుణాభిరాముని వనభూములకు నెట్టుమనివేఁడనగునే! చెఱుకు తియ్యనయని వ్రేళ్లతో నమలనగునే?

కైక:—జగరాగా! తలపొగురా! మంచిమాటలాడి రంతులొనర్చెదవు.

కౌసల్య—అమ్మా! కైకా! నీతోవాదులాడ నేనిచటికిరాను. పతియెడల సతి యనుసరింపఁదగిన ధర్మములివియని తెల్పవచ్చితిని. అది నీవు వినినను వినకయున్నను, పెద్దదానినగు నేను నీకా ధర్మంబులు సూక్ష్మంబుగ నైనను దెలుపఁదలసినవిధి కావున వానిఁ దెలిపెదను.

సీ. కరతలామలకంబు, గాదటే చెల్లెలా
యిభయానకును ముక్తి విభునిభక్తి
కొంగుబంగారమ్ము కోమలీ; కాదచే
వనజాయతాక్షికి వరునిభక్తి
ప్రాంగణస్థాపిత పారిజాతముగాదె
తరళాయతాక్షికి ధవునిభక్తి
తలయంపి మేరువై వెలయదే చెల్లెలా
నలినాననకుఁ బ్రాణనాథభక్తి
గీ. పతికిఁ బరదైవ మాధరఁ బతియుఁగాదె?
వనితకీయిల వ్రతనిష్ఠ వరుఁడుఁగాదె?
పడఁతి కీభువిఁ బరగతి పతియుఁగాదె?
చాన! పతిభక్తి సతికిని శక్తిగాదె!

కైక:—ఔనె! సవతీ! నీకంటెను హెచ్చుగఁ బతిభక్తి వినయము నాకుఁ దెలియును. అహా! వంచనమాటలాడకుము. నానాథుఁడు వలచెనని నేనిచటికి వచ్చితినిఁగాని, నీకుగాను నేనురాను నీ మోమైన నేను జూడనోపను. (దశరథుఁజూచి) నాథా! నాసవతిచే నాకు చీవాట్లు పెట్టించుటకేనా నన్నుఁ బిలిపించినది. ఈయెచ్చుగోళ్లవరములు నిచ్చిన నేమిఫలము. అట్టివరములు నాకువలదు. ఇప్పుడైనను పలుకుము. రాముని వనవాస మునకుఁ బంపెదవా? పంపవా? ఎటులయినను నాకు సంతోషమేను. పంపిన నాపట్టుదల గెలుచును. పంపకున్న నీవసత్యవాది వగుదువు.

(దశరథుఁడు చింతించుచుఁగూర్చుండును.)

కౌసల్య:—చెల్లెలా! రాముఁడు సకల సద్గుణాభిరాముఁడే. వానివిషయమున నీకేల యింతటి కాఠిన్యము. నాతనయుఁడు నీతనయుఁ

డుకాఁడా? వానికి నాకంటెను నీపయి హెచ్చుభక్తిగదా అట్టి బాలుని నేల వనవాస క్లేశంబులఁ దపింపఁ జేయుదువు?

సీ. దాసినై నీసేవఁ జేసి నే మనియెద
  పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
కరములు మోడ్చెదఁ గమలాయతాక్షిరో
  పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
ఒడియొడ్డి కడుభక్తి జడజాక్షి వేఁడెద
  పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
అడుగులఁబడియెద నతివరో దయఁ బూని
  పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ.

గీ. ముదిత నీకిదె చాఁగిలి మ్రొక్కిలిడెద
పుత్రభిక్ష మొసంగుచుఁ బ్రోవుమమ్మ
దిక్కులేదింక నినుఁదప్ప దీననైతిఁ
బుత్రభిక్ష మొసంగుమఁ బ్రోవుమమ్మ.

తల్లీ! కైకా! చిన్నదానవయినను జింతలేదు. నీపదముల పైఁబడి వేఁడికొనియెద. నాతనయునిపైఁ గృపఁబూని నా సరసనుండఁజేయుమ్ము. నీతనయునకుఁ బట్టము గట్టికొనుము. నేవలదనను. నేనును నాసుతుఁడును నీదాస్యమున నుందుము. ఇంతపట్టునకు ననుగ్రహింపుము.

సుమిత్ర:— కైకా! ఇది యందఱకును సమ్మతమయినది. దీనికి నీవును సమ్మతింపవలెను. ఇం దేదోషమును లేదు. నీయిష్టార్థంబు కొనసాగును.

మ. తగునే చెల్లెల? యింతమాత్సర్యమగునే సద్వంశసంజాతకున్
మగువా! నాసుతుఁడీ ధరాధిపతియై మాన్యుండునై యేలెడున్

జగతికిఁ గాదె? మరేమి కావలయును? ద్వేషం బేల? యీపుత్రుఁడే
పగదిన్ నీకెపుడేని నెగ్గులొనరింపన్ బూనఁడా యెన్నఁడా?

(16 అనుబంధము)

కైక:—నాథా! రచ్చకెక్కు దుర్వాదము నొనరించు నావశ్యకత నా కెద్దియును లేదు. నే నిచట నిలువఁజాలను. పోయివచ్చెదఁ.

రాముఁడు:—(అడ్డముగఁ బోయి.)

కం. జననీ! కినియఁగ నేలా?
తనయుఁడు తనతండ్రియాజ్ఞ తడయక చేయన్
బనిఁబూని వచ్చి నిలిచెను
ఘనమగు దీవెనల నిచ్చి కనుమా కరుణన్.

తల్లీ; నీతనయుఁడు, తనతండ్రి సత్యంబీధరను స్థాపింప వనవాసంబు నలుప నిశ్చయించి నీచే దీవన లందవచ్చినాఁడు. వందనంబు లర్పించెద. దీవన లిమ్ము.

కైక:—(పెడమొగ మిడుకొని) రామా! నిన్నుఁ గరుణించి దీవనలిచ్చి సెలవిచ్చువాఁడు నీతండ్రిగాని నేనుగాదు. (వెళ్లి దూరమున నిలుచును.)

రాముఁడు:—(తండ్రిని చేరి) నాయనా.

చం. తడయక నీవు నాసవతితల్లికి నిచ్చినమాట రీతిగా
నడవులనుండి నీశపథమారయఁ జేయఁగఁ బోయివత్తు
నీయడుగులఁ బ్రాలి వేడెద గృపాయతచిత్తముతోడ దీవనన్
గడుముదమందనాకిడుమ? కాంచుమ భూరియశమ్ము ధాత్రిలోన్.

నాయనా; నీవు నాసవతితల్లికి నిడినవరమ్ములు వమ్ముసేయ నట్లు నేవనవాసమ్ముఁ జేయఁ బోయెద. సెలవిమ్ము; వందనమ్ములాచరిం

చెద. ఆర్యుఁడయి యర్యమకులంబున జనించి, చక్రవర్తియై సర్వదిశ లునేలి, శతక్రతువు లొనరించిన పుణ్యమూర్తివయి పునీతజిహ్వగలిగిన నీవు నీకూరిమిరాణికి నిచ్చినమాట తప్పితివేని సూర్యకులంబునకే కళంకము గలుగును. కావున మానవుఁడెన్ని కష్టములకైనను నోర్చి సత్యము ధరను స్థాపింప యత్నింపవలెనని శ్రుతిస్మృతులు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్టికాలంబునఁ బుత్రవ్యామోహమున నడలుట ధర్మవిరుద్ధము. నాయనా; నావియోగంబు మానసంబున నంట నీయకుము. వందనంబు లర్పించెద. దీవెనలిచ్చి సెలవిమ్ము.

దశరథుఁడు:—రామా! రామభద్రా, రామచంద్రా, నాయనా.

సీ. దృష్టితాఁకుననటంచు దిగులంది, చక్కని
మోము చూడఁగనైతి, ముద్దుతనయ
రావయ్య యిటురమ్ము రామాయనుచు నిన్నుఁ
బిలిచి ముద్దిడనైతిఁ బ్రీతితోడ
కొడుక, యీభూషలు దొడఁగుమా యనుచును
నుడువనైతిని పాపినోట నెపుడు
వెలగలవలువలు చెలువొప్పఁదగునని
యీపాదుకరముల నిడఁగనైతి.

గీ. అన్న, రావన్న ముద్దునాయన్న, యెన్ని
పన్నములు గల్గె నాకన్న చిన్నితనయ
నిన్ను నిడుమల పాల్జేసి నిలిచియున్న
నన్నుఁ గినియుచు శపియింపుమన్న తండ్రీ.

రామా! నిన్నుఁ గానసంబులకుఁ బోయి కష్టంబులందు మని యీపాపినోట నేఁ బలుకఁజాలను. నిన్నువదలి యొకగడియ నైనను నే నిట నిల్వఁజాలను (క్రైకాయని యరచి) జగజంతా; హంతకారీ;

మహామారీ; కాళరాత్రీ; నారాముని వెంట నేనును నాజనులతోఁ
నరణ్యంబుఁ జేరెదను. పాడుపడిన పట్టణంబునకు భరతునకుఁ బట్టంబు
గట్టుము.

కైక:—నాథా! ఈయూఅటపుఁ బలుకుల సన్నేల నాఅడి పెట్టెదవు.
పాడుపట్టణమునకు భరతుని రాజుగఁ జేయుటకంటెను నీకు
వరములియ్యనని మృషలుపలికి యీపోరాటమును దప్పించుకోన
రాదా! ఏల యీజంజాటము.

రాముఁడు:—తల్లీ! తపనునివంశజుఁ డగు నృపతి కపటము లాడ
నేర్చునె? ఈవిపరీత భాషలు వలదు. నాజనకుని యానతినిఁ
బూని యొకవనవాసం బన నేల? విష మయినను మ్రింగుదును.
వనధినైన మునుఁగుదును. విపులాగ్నినైనఁ జొత్తును.

కం. తపనుని కులమణి యగునీ
నృపవరుఁ డనృతంబు లాడ నేర్చునె తల్లీ
విపరీతభాష లుడుగుమ
కృప దీవెనలిమ్ము నాకుఁ గీర్తినిఁగనుమా?

నాయనా! నేనిచటనుండునంతపట్టకుఁ బుత్రవియోగ దుఃఖంబు
మీయం దభివృద్ధిఁ జెందుచుండును. కావున నాకు సెలవిమ్ము.

(వందన మర్పించును.)

దశరథుఁడు:—(లెవనెత్తి.)

ఉ. బూడిదకప్పు నిప్పు, పెనుభూతము, కైక, యసూయ చిత్తయై
పోడిమివీడి నిన్ను వనభూములనుండఁగఁ బంచె, నక్కటా
యోడఁగ నేను? దైవకృపనందుచుఁ గాననమందునీకు, జా
గూడునె గాన మంగళ మకుంఠిత సౌఖ్యచిరాయు రున్నతుల్,

నాయనా; నీకాయరణ్యమే శరణ్యమై చెలఁవొందుఁగాక. క్రుముక్కడి మృగములు నీపరమమిత్రములై యుండునుగాక. అర్యము కుల వ్రతనిష్ఠలు వదలకు. దేవబ్రాహ్మణ ప్రీత్యర్థము సమస్తకర్మంబు లొనరింపుము. చిన్నతనముననే నీకు నిన్నియిడుముల నిడిన నేను పెక్కుదినములు మననోపను నాయనా.

(చింతించుచుఁ గూర్చుండును.)

సీత:—(దశరథునకు వందనంబు లిడును.)

కం. మామామా వందనమిడెదను, రాముని వెంబడినినే నరణ్యంబులకే
గామించి పోవనెంచితి, నామనవిని చిత్తగించి నన్నంపుదయన్

దశరథుఁడు:—(తలవంచికొని సీతా! నీవు దేవాంశసంభూతవు. పుణ్య తవు. లోకమాతవు. ఎన్నఁడు నేలాటికష్టంబులకును కన్నీరు గాంచని చిన్నదానవు. ఇంట సుఖముననుండు నీవు, కంట కావృతమగు కాననంబుల నెటునిలువఁగలవు?

సీ. బృందారకారామ మందార తరుబృంద
గంధాధికత యందుఁ గలదె తనయ?
మలయజ పరిమళ మిళితమై, మైవ్రాలు
మలయానిలం, బందుఁగలదె, సీత
చెలువుల మైతావికలరి కలియవచ్చు
నళికులరవ మందుఁగలదె తనయ
సురుచిర తరుచారుతర తీరరంజిత
కాసార వరమందుఁగలదె, సీత.

గీ. చటుల మృగయూథపటహ మాయటవి చాల
సహజభీషణమైనది గహన మకట

ఏన్నమీకొడుకు వన్నెల చిన్నిబాల
యున్ని యిడుములు నీకేల కన్నతల్లి.

తనయా! వినయసమేతవు. సతీశిరోమణివి. కెండవసిరిగ నీవు నీపతి ననుసరించియుందువు. నీవు శిరీష కుసుమకోమలాంగివి, కంటక సమేత విషమోపస్థలంబులు ద్రొక్కఁజాల వనినేఁ జింతించెద.

సీత:—మామా! ఆ చింత నీకువలదు.

కం. నాపాలివిభుఁడు, దైవము
నాపుణ్యంబులకుఁ బ్రోవు, నాప్రాణవిభుం
డేపున సన్నిధి నుండఁగ
నాపద భయ మేలనాకు; ననఘా వినుమా.

(అనుచు నమస్కరించును.)

లక్ష్మణుఁడు:—నాయనా, వందనంబు లర్పించెద.

ఉ. రామునిఁబిడి, నేనిచట రంజిలనుండఁగ లేను, నాయనా,
సేమమునంద నగ్రజుని సేవయొనర్చుచు సీతమాతనుఁ
గాముల బాధలేనటులు గాచెద రేలుఁబవల్లు కానలో,
నీమతి నాకుఁ బుట్టె సెల వ్మ్మ దయానిధి నీకుమ్రొక్కెదన్.

నాయనా; మెచ్చ ననోప; రాముని బాసి యుండనోప; రాముని వియోగంబు సైపనోప; నాకు సెలవిమ్ము. నారాముని వెంబడి నేనును గాననంబులకుఁ బోయెద.

దశరథుఁడు:—(నిట్టూర్పు సారించుచు.)

సీ. శాకినీదానవి - కైకనాదారయై
చిచ్చుగా నాయిల్లు జొచ్చెనమ్మ

ఆపదలను బాపి - కాపాడె నన్నని
యడిగిన వరములు నిడితినమ్మ
దుర్మతియిది యను - మర్మమెరుంగక
ధర్మదగ్ధుఁడనైతి తథ్యమమ్మ
కానకకన్నట్టి కన్న నాకొమరుని
గానల పాల్జేసి కలఁచెనమ్మ

గీ. పుట్టు శ్రీమంతురాలవు పుణ్యవతివి
కుసుమకోమలగాత్రివి. ఘోరవిపిన
తలము లెటుసంచరింతువో తల్లినీవు
వైదవతనంబునను నుండ - వమ్మ సీత.

నాయనా లక్ష్మణా! భ్రాతృవాత్సల్యం బింతకంటె హెచ్చుండునా? నీవు మీయన్నకు శుశ్రూష యొనర్పఁబోవ సమకట్టినది యతి శ్లాఘ్యంబు. నీకు దైవంబు శుభంబు లిచ్చుఁగాత.

రాముఁడు:— కౌసల్యనుజేరి) తల్లీ వందనంబు లొనర్చెద, దీవెనలిచ్చి నాకు సెలవిమ్ము.

సీ. కామించి కైకకుఁ గతినవరమ్ముల
నొసఁగెఁ దండ్రియటంచుఁ గసరకమ్మ
వార్ధక్యమునఁ గుంది వనటఁ జెందినతండ్రి
నింపారఁగా నూఱడింపుమమ్మ
కాని కార్యములిన్ని కైక చేసెనటంచు
దూషించి యామెను దూరకమ్మ
తనయు వియోగంబు మనమునఁ దలఁచుచు
నమ్మలికముఁ బూనియుండకమ్మ.

గీ. విధివిధానము తప్పునే వెరవకమ్మ
దైవకృపనంది తనయుఁడు తిరుగునమ్మ
అధిక కీర్తులఁబొందు నా నతు లందవమ్మ
సంపదలు హెచ్చ దీపించి పంపవమ్మ.

(అని మాత నమస్కరించును.)

కౌసల్య:—(కన్నీరుగార్చుచు రాముని లేవనెత్తి శిరము మూర్కొని.)

సీ. గ్రహరాసులన్నియు గ్రహనాథసహితము నీకు
సేమ మొసంగి రక్షించునన్న
సురవార వానరవర కిన్నరాదులు
నిరతము నిన్ను మన్నింతురన్న
అతినియతిని బూను యతులు దక్షతులెల్లఁ
బ్రీతిని నినుసదా బ్రోతురన్న
నిధులును నోషధుల్ సింధుల్ నిరతము
నిను నిరామయునిఁగ మనుతురన్న.
గీ. గిరులు ఝరులును దరులును దరువులెల్ల
నిలువ నీడల నిచ్చుచుఁ జెలఁగునన్న
నిండుమనమున నీకడు నీదుమాత
దీవనలనంది మనుమన్న ధీరుఁడగుచు
పోయి రావన్న రామ పెంపిందుమన్న.

రామా! నాయనా! నాముద్దులతనయా! నాగారాముబిడ్డా! నాయంతటి పాపాత్మురాలు నీకు నిడినదీవెనలు ఫలకారియగునా? ఘోరాటవులయందు సూర్యచంద్రాది గ్రహరాసులు సురఖేచరకిన్నర కింపురుష యక్షాదులు, ఋతులు గిరులు ఝరులును అనాదిగనుండు శ్రుతులు, నతనియతు లగుయతులు బృహస్పత్యాది మహాత్ములు,

దాంతిశాంత్యాది దేవతలు, నదీనదములు, నిధులు, వనధులు, నోషధులు, దశదిశలు, ఇంద్రాగ్ని వరుణాది దిక్పాలకులు, నీకు స్వస్తి నొసంగుదురు గాత; నాయనా! పుష్యనక్షత్ర యోగంబున నేఁడు నయోధ్యా రాజ్యంబు నకుఁ బట్టంబుగట్టకున్న నంతకన్నఁ బరిగె యదే నక్షత్ర యోగంబున నీకు నరణ్య రాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టెనా గాదె? నాయనా! శీతభానునిఁ బోలు నీమోము చంద్రభానుని కిరణంబులు సోఁకినాడనటుల నరణ్య శాఖలు గిరిగుహలు నీకు శ్వేతాతపత్రంబులయి రక్షించునుగాత! రామా! భూమిసుర రామానుజులు నేమంబున నీమంగళంబును గోరుచు, నీయుత్తమాంగమున సేసలుజల్లుకొనిరి, కాంతార సీమయం దొప్పారు కొమ్మలు నీపయిం బూలసేసలు జల్లుదురు గాత, తండ్రీ; దుందుభి పటహాది తూర్య ఘోషములు, వందిమాగధుల కైవారము లా కాంతార నివాస మృగవిహగ భయంకర రావముల య్యెను గదా? నిన్నె పుడు బలిసివచ్చు పౌరులకు మారుగ వనచరాదులు సేనావార మయ్యెను గదా; విధివ్రాతఁ దుడువ నెవరివశము?

(అనుచు గన్నీరుఁగార్చును.)

సీత:—అత్తా! వందనంబు లాచరించెద. నీసుతుని వెంటఁబోవ నాకు సెలవిమ్ము.

కౌసల్య:—తల్లీ! జానకీ, నీ వాడన్ష్ట్రీమంతురాలవు. కుసుమకోమల గాత్రవు. ఎండకన్నెఱుఁగని దానవు. ఈ నాసుతుడు రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు, చక్రవర్తి కొమారుఁడు, సర్వవిభవముల

నొప్పారువాఁడు, వానింగూడి నీవత్యంతము సుఖపడుదు వని తలంచి నీతండ్రి నిన్నిచ్చెనుగాని, కాననంబుల నీవు కష్టపడుదు వని నిన్నొసంగఁడయ్యెను. దైవయోగంబున నిట్టిదుర్గతి ప్రాప్తిల్లెను. ఏమి సేయనగును తల్లీ సీతా!

సీ. చేయిడఁ జాలెడు చెలువ నీనునుమేను
    కఠినోపలంబులఁ గందునమ్మ
పంకజంబులఁబోలు, పడఁతి నీపదములు
    కంటకంబులఁ ద్రొక్కఁగలవె సీత
పటు నీలిమచ్ఛాయఁ బరఁగు నీకేశముల్
    జడగట్టి చెడునమ్మ చంద్రవదన
చెలువారు నీమేని శృంగారమంతయు
    నడవులగాసిలి చెడుగదమ్మ.
గీ. చీని చీనాంబరంబులఁ జెలువుమీఱ
చెలువ; ధరియింతు వెటు నార చీరలమ్మ
కందమూలాదు లెటులు నింపొందునమ్మ
దైవయోగంబుఁ దప్పింపఁదగునటమ్మ.

తల్లీ సీతా! నీకు క్షేమ మగుఁగాక. అడవులలో నలయక, పతి నెడఁబాయక, పతివ్రతాశిరోమణివయి బ్రదుకుము.

(సీత సుమిత్రకు వందనంబు లిడును. సుమిత్ర దీవించును.)

(లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యా సుమిత్రులకు వందనంబిడును. వారుదీవింతురు.)

రాముఁడు:—(కైకను జూచి.)

సీ. మానసానందముల్ మాతనీకోర్కెలు
    స్థిరతర భక్తినిఁ దీర్తునమ్మ
జనకుని వచనముఁ దనరఁగ బాలింపఁ
    దనయునకును భూరిధర్మమమ్మ
ప్రాణసమానుఁడు భరతుఁడు రాజౌట
    కన్న వేఱు ప్రియమ్ము కలుగదమ్మ
మునిసేవ లభియింప వనవాసమునకునన్
    బంపుట యిది నాదు భాగ్యమమ్మ.

గీ. నీయభీష్టమ్ము దీర్చితి నిక్కమమ్మ
కనికరమ్మునఁ దనయుని గావుమమ్మ
సంతసము మీఱ వని నిరసి తేనమ్మ
పెంపతిశయింప నన్ను దీవింపుమమ్మ.

తల్లీ ! కైకా! వందనంబు లర్పించెద, దీవెనలిమ్ము. అడవులకుఁ బోవువారికి నీవలువ లేల ? నారచీరలనుగ్రహింపుము.

కైక:—(సిద్ధము. మంథర చేతిలో నిడికొనియున్న నారచీరలు దీసికొనివచ్చి యిచ్చును.)

వసిష్ఠులు:— కోపమున లేచి కైకా ! విశేషశాలినియగు కేకయ రాజపుత్రికవయ్యును నీయవివేకము వెలిఁబుచ్చితివి. ఈ వసుధేశుని మోసపుచ్చి కులనాశకారిణి వైతివి. నీయట్టి పాపిమోముఁ జూచినఁ బాపం బొనఁగూడును. కావున నీపురివారిం గూడి మే మెల్లరము రాముని వెంటఁ బోయెదము. ఈ పాడుపడిన పట్టణమును భరతుఁ డేలనిమ్ము. నీకొడుకు భరతుఁడు పట్టంబుఁ గట్టుకొని రాజ్య సౌభాగ్యం బనుభవించెడు నని నీవు సంభ్రమించుచున్నావు. నీసుతుని వార్త నీవు తెలియక యున్నావు. నీ సుతుఁడు రాముని భృత్యుఁడ నని త్రికరణశుద్ధిగ నమ్మినవాఁడు. వాఁడు రామునిఁ దనతండ్రిమాఱుగఁ జూచును. ఇవ్వార్త భరతుఁడు వినెనేని నీపై మండిపడి నిన్నుఁ దూఱి, యరణ్యంబుఁ జేరి, యారాముని చరణంబులు శరణములని నమ్మి, వాని పాదుకలు శిరమున ధరించుకొని తిరుగుచుండును గాని, నీమాటలు వినునా ! పిదప పాడుపడిన వీడులను వ్యాఘ్రాది జంతువులను జూచుచు, క్రుక్కుచు, విలపించుచు, పశ్చాత్తాపంబునఁ బలవరించుచుండి, దేహంబుఁ జాలించి, నరకంబునఁ బడి పొరలెదవు.

దశరథుః—కం. ఛీ ! చండాలీ ! పలుకా
వేచనా పూ యుపటుమంచి వెకలు వెడలు నం
కోచింపక, యిటుపలుకకు
నీనవ్వు భాషణము చాలు నిలువకు యిచటన్.

చండాలీ ! దుష్టచారిణీ ! రాముని వనవాసంబు నీవుగోరితివిగాని నారచీరలుగట్టనని తెలిసి కోరితివా? కటికి గానింపగోలె నక్కటికము మూని యీకుటిలాలకనా నీవను ఆడపకింబోవ సప్తతించుటయుగాక నారచీరలుగట్ట నిచ్చితివిగదా ! నీవెంతటి కఠినచిత్తవు. నీవు నివసింప యమధర్మరాజున కిప్పుడుండు నరకముచాలదు. మఱియొక నూతన విషయంబు నీకొఱకు నిర్మింపఁబడవలెను ఛీ పాతకీ! వెడలిపొమ్ము. నీముఖదర్శనంబు పాపమూలంబు, నీసల్లాపంబు నిరయాభీలంబు, నీసామీప్యంబు నరకాలవాలంబు; నీమోముమాంగల్యసూచకంబు, కావున నేఁ జూడనోప.

(అనుచు ముసుఁగిడుకొని పడును.)

రాముఁడుః—తల్లీ ! మన మిచటనున్న నాతండ్రిదుఃఖంబు హెచ్చుచుండును, పోవుదము రమ్ము.

(17 అనుబంధము)

కౌసల్యః—కం. కని నిను గొడ్రాలయితిని
ఘనముగ నీశోకభరము కాల్చును నన్నున్
జనుమా దేహంబు వదలుచుఁ
జననే యిటులుండ మానసమ్మా నికన్.

(నిష్క్రమము.)

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాఙ్కము, ప్రథమరంగము.

కైక - మంథర.

కైక:— నిట్టూర్పులు సారించుచుఁ గూర్చుండి సంకటపడుచు.)

(18 అనుబంధము.)

కం. ధవునకు దూరంబైతిని.
సవతులలో దూఱువడితి, పరిపాలితులలో
నవమాన మందితిని, నిఁక
భవితవ్య మెఱుంగలేను బ్రదుకుదు నెటులన్.

(తలవంచుకొని కన్నీరుఁగార్చుచు నాలోచనసేయుచుఁ గూర్చుండి యుండును.)

ప్రవేశము—మంథర.

సీ. కైక, కారణమేమొ వ్యాకుల చిత్తవై
నేలఁ గూలితి వేల సోలి సొలసి
సంతసమందెడు సమయంబు నందున
వంతలఁ గుందుట వాసి యగునె ?
నిను వెక్కిరించెడి నీ సవతులు దుఃఖ
వార్ధిలో మున్గినారు గాదె ?
వనవాసకష్టంబు లనుభవింపను రాముఁ
డడవికిఁ బోయెను బడలి యడలి.

గీ. పట్టభద్రుఁడు భరతుఁడు పట్టణంబు
జేరు, రాజ్యాభిషిక్తుఁడై, సేనమంది
నిన్ను మిన్నందఁ జేయును నిజముగాను
కతఁ వేలనె యిటు శుభకాలమునను.

మంథర:—కైకనుజూచి తలయూఁచుచు! ఏమికైకా! సంతోష సమయమున నెవరినోపోఁగొట్టుకొనిన దాని బలెఁ గన్నీరుఁ గార్చుచు నిండినయింటిలో నసిష్ట దేవతగఁ గూర్చున్నావు. ఏమి కారణము?

కైక:—అమ్మా మంథరా! నీపలుకులువిని, నాథుని మనమునొప్పించి సవతులను వ్యాకులాంబుధిలోముంచి, పౌరజనుల హృదయములెల్లఁ గలఁచి, రాముని వంచించి, వనవాసంబుననుండ నియమించితి. నాఁటినుండియు, నా ప్రాణనాథు డపుడపుడు స్మృతిఁ దప్పి పడుచున్నాఁడు. స్మృతి కలిగినపుడు రామా రామా యని పలవరించుచున్నవాఁడు.

మంథర:—ఇదియేమి స్వాభావిక విరుద్ధము కాదుగదా! కన్నకొడుకును బోఁగొట్టికొనినవారు సంతోషముగ నుండఁగలరా? అందున సుగుణరాశియగు సుతునిఁ గోల్పోయి నీనాథుఁడు స్మృతిఁదప్పిపడుట యేమియాశ్చర్యము? దీనికి నీవేలఁ జింతిం చెదవు?

కైక:—మంథరా! నానాథునకు నిన్నఁటినుండియు దేహముపై స్మారకమే లేదు.

మంథర:—చింతాభరంబున స్మృతిము చెదరినది కాఁబోలు.

కైక:—మంథరా! నిన్నఁటినుండియు నాకంటికి నిదుర రాకయున్నది. ఇంచుక కూనుకుపట్టినతోడనె చెప్పనలవికాని చెడ్డకలలు కలుగుచున్నవి.

మంథర:—కైకా! అవి యేమికలలు?

కైక:—అమ్మా! ఏమని తెలుపుదును? కలలో జ్యేష్ఠాదేవి, భయంకరముగ నాయెదుటనిలిచి, బలవంతముగ నామాంగల్యమునుబట్టి తెంచుచున్నది.

మంథర:—కైకా! నే నొకమాట యడిగెదను. కోపము వలదు. ఎన్నదినంబు లీమాంగల్యంబు నీకు స్థిరముగ నిలుచును? నీవు మిక్కిలి యదృష్టవంతురాలవు. కావుననే వృద్ధునిఁ బతిగఁ గైకొనినను నిన్నిదినంబులు మాంగల్యంబు స్థిరముగ నిలిపికొంటివి. దశరథునకు నిన్నిచ్చినపుడే మీతల్లి కొట్టికొనెను. నేను మొత్తుకొంటిని. పిచ్చివాఁడై నీతండ్రి యతనియొద్దనుండు పోడువును, పేరు ప్రఖ్యాతిని, సౌభాగ్య భాగ్యములను సామ్రాజ్య రాజ్యమును జూచి తనకేమో యతఁడు శిఖరము బెట్టునని యుప్పొంగి పెండ్లిచేసి యిచ్చెను. చిన్నతనముననే నీకు వైధవ్యము ప్రాప్తిల్లునని నేనునిర్ధరించికొని యుంటిని. ఐనను నీవదృష్టవంతురాలవు. కావున నీవు ముత్తైదువుగ నిన్నిదినంబులు నిలిచితివి. నీపుణ్యఫలంబుననో, యజ్ఞఫలంబుననో బంగారమువంటి పుత్రునిఁగంటివి వానిఁజూచి సంతోషపడక శతవృద్ధు పతిపోవునేయని చింతించుచున్నావే? ఎంతటి యవివేకమిది! నీవు చింతించిన నీమగనికి వయసు వచ్చునా? ఇపుడు బ్రతికి నన్నిదినములు మరల బ్రతుకునా? పుట్టినవాఁడు గిట్టుట సహజముగదా? తప్పించుట మన తరమా! నీమగఁ డేమి యీశ్వరునిగూర్చి తపంబొనర్చి మార్కండేయునంబలె స్థిరాయువు వరముగఁ గొనినాఁడా? వలదీచింత. ధైర్యమూనుము. కానున్నది కాకమానదు. రానున్నది రాకమానదు. ఎప్పటి కెద్దిరావలయునో యదివచ్చి తీరును. చింతించినఁ బ్రయోజనంబేమి!

కైక:—మంథరా! ఈవైరాగ్యవచనంబులు నామానసమునకు నూఱట గలిగింపవు. నావలన నామగనికి నింతటి దుస్థితి వచ్చెనేయని చింతించుచున్నాను. అనాథ యగుదునేయని వగచుచున్నాను.

మంథర:—ముందెపుడోకలుగు వైధవ్యమునకు నిప్పటినుండియు వ్యసనపడి యేడవేల? నీమగని దుఃస్థితికి నీవే కారణంబని నీకుఁ దోఁచినచో వనవాసంబునకుఁ బోయిన రాముని మరికి రప్పింపుము. మనభరతుని వనవాసంబునకుఁ బంపుము. అటులయిన నీమగఁడు శాశ్వతాయువుగలిగి బ్రదికియుండును. నీమాంగల్యంబు స్థిరముగ నిలుచును. అపుడు నీమగని ముద్దుమోముఁ జూచుచు నీవు సంతోషమున నుండనగును.

కైక:—మంథరా! నే నీరీతి వ్యసనాంబుధిలో మునిఁగియుండ నీవీయెకసక్కెపు మాటలాడ నగునా? నీమాటలువిని గదా నేను నాథునిఁ బేడించి, వరమ్ములంది, రాముని వనవాసంబునకుం బంపితి? నామగనికి వ్యసనంబుఁ గల్పించితి.

మంథర:—అవునమ్మా! నామాట వినినందునఁగదా నీముద్దుకుమారునకు రాజ్యప్రాప్తి గలుగును; నీవు సకలసామ్రాజ్య మనుభవింతువు. నీసవతులను నేలకు నడుగంటఁ జేసితివి. ఇవి యన్నియును నావలనఁగలిగిన చెడుగులేనా, అవునమ్మా, మంచికిఁ గాలము కాదది. ఉపకార మొనర్చినవారికి వెంటనె యపకారము జుట్టికొని వచ్చును. నే నొనర్చిన పనికి నెంతయో బహుమానములు వచ్చునని తలంచి కొండంత యాశపెట్టికొని యుంటిని. ఇంతటి యవమతి నాకగునని కలనైనఁ దలంపనైతిని, ఏమిసేయువలెను, నేనిచట నిలువఁ జాలను!- నాకు సెలవిమ్ము. పోయివచ్చెద. (పోవుచుండును.)

కైక:—(మంథరనునిలిపి) మంథరా! నీవిటులఁ గోపగించిన నాగతి యేమి, చేసికొనిన మగఁడు చేరకయున్నవాఁడు. సమీపము నకు రానియ్యఁడు. సవతులు నన్నుఁగనిన మంటలు గ్రక్కు చున్నవారు. వసిష్ఠ సుమంత్రాదు లెల్లకాలము నన్ను శపించు చున్నవారు. పౌరులు నన్ను మహామారిగఁ జూచుచున్నవారు. నాసేవకులు సైతము నన్నుఁజూచి కొందఱు మొగము విఱుచు కొనుచున్నవారు. కొందఱు మెటికలు విఱచుచున్నవారు! ఇంతటి శత్రువర్గము నడుమఁ జిక్కికొనిన నన్ను నీవును వద లిపోయిన నాఁగతి యేమి? సంకటముఁ జాలక యేమోన్ని మాట లాడితిని, దానికి నీవు కినియవలదు. అమ్మా, మంథరా! నాపతిగతి యేమగునో కదా?

మంథర:—కైకా! ఆడినమాటనే మరల నాడుదువే! నీపతిగతి యేమగును? బ్రదికిన బ్రదుకును, చచ్చినఁ జచ్చును, ప్రపంచ ములోఁ బతులులేని సతులెందఱు లేరు? వారిలో నీవొకతె వయ్యెదవు.

కైక:—మంథర! చచ్చిన నాగతియేమి?

మంథర:—మరల నన్నదేరీతిగ నడిగెదవు. నీవును బ్రదికిన బ్రదు కుము. చచ్చినఁ జావుము. చచ్చు విషయమునఁ బతివెంబడిఁ జితిలోఁబడి జావుము. పుణ్యగతికి మార్గమగును, నీతలవ్రాత యేమిమో రేలుంబవళ్లు మగఁడుచచ్చును, మగఁడు చచ్చు నని చావకమునుపే మొత్తుకొనుచున్నావు. నీనాలుకపై నేమో యనిష్టమున్నది. ఊఁఅడిల్లును. బ్రహ్మవ్రాఁత యెటులుండిన నటులగును. ఇచట నేలఁబడి పొరలాడుచున్నావేల? ఇంటిలో నికిరమ్ము, పోవుదము. (నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

దశరథుఁడు. కౌసల్య. కైకేయి.

దశరథు:—(చింతించుచుఁ జేతులు జోడించుకొని కూర్చుండి.)

సీ. రామ, పరంధామ, రవికులార్ణవసోమ,
రామ, రామా, రమారామ, రార
రార, సుందరకామ, రా, రాక్షసవిరామ,
నీలమేఘశ్యామ, నీవురార,
రార, చిన్నికుమార, రా, రాజసుకుమార,
రార, మారటమార, రారతండ్రి,
రా, సుమకోమల, రాజశుభాకార,
రార, ప్రాణాధార, రారతనయ
గీ. రామరామా త్రిలోకాభిరామ, విజిత
రామ, శ్రీరామ, రఘురామ, రామచంద్ర,
జానకీరామ, నృపకుల సార్వభౌమ,
విభవసుత్రామ, త్రైలోక్యవిమలనామ.

(అనుచుఁ గన్నులించుకమూసికొని.)

రామా, రామా! ఈలాగు మౌనమూన నుచితమా? పట్టభంగ మొనర్చితి నని నాపైఁగోపమా? లేక యిదినాపాపమా! తనయా! సముదంచిత నయా! నీ నయనాంచలంబుల నన్నుఁ జూడవేల! నాపై నింతటి తాపమేల? తనయా! పదునాలుగేండ్లు వనవాసాయాసంబు నీవెటుసైఁచితివి? అచ్చటి విశేషంబులేమి? కాననాంతర కష్టంబు లనుభవింపఁజాలక నన్నుశపించితివా? నాయనా! నాముద్దుకోడలు సీత క్షేమముగ నున్నదిగదా? అరణ్యంబున రాక్షసు లేరైన నిన్ను

బాధించిరా? వారిని నీవు జంపితివా? కుమారా! నాతో మాట పలుకక నిలబడితివేల? రమ్ము. కూర్చుండుము. మాటలాడుము. నన్నుఁ గౌఁగిలించుకొనుము. ఒకముద్దిమ్ము. (అనుచుఁ గేలుసాచును. కాసక దిగ్గునలేచి) ఏడీ నారాముఁడు? ఏడీ నాబంగారురాముఁడు. నాకులార్ణవ సోముఁడు? (నలుదిక్కులుజూచును.) ఇఁక నెచట రాముఁడు! కాననంబులఁ గారాకులు మెసవు రాముఁ డెటు లిచ్చటికివచ్చును! ననుఁబోలు పంచమహాపాతకుని మోమయినను జూడ వానిమన మొప్పునా? భూమికి భారముగ నేనేల యీధరఁబుట్టితి. పుట్టితినిఁబో! నలుగురలో నొకఁడుగ నుండక రాజ్యంబునకు నేనేల పట్టంబుఁ గట్టికొంటిని! రాజునైతినిఁబో! యీయిరువురు భార్యలు చాలక, యాచండాలిని, దుష్టచారిణిని, పాతకిని, కేకయ రాజపుత్రిని నేల వివాహమాడితిని! శంబరుని జయించుటకు నింద్రుఁడేల నాసాహాయ్యంబుఁ గోరెను! ఆయుద్ధమునకు నేనేల యాదుష్ట శీలను గైకను వెంటఁబెట్టుకొని పోతిని? శంబరుఁడు నన్ను హఠాత్తుగఁ జంపక మూర్ఛఁగెడిపె నేల! ఆదురాత్మురాలు నన్నేల బ్రతికించెను? నేనేల వరంబు లిచ్చితి? గ్రద్ద బ్రదికినరీతి నేనేల యిన్నిదినంబులు బ్రదికితి? పుత్రవిహీనుఁడనై యుండక, నేనేల కష్టపడి పుత్రగర్దన యాగం బొనర్చితి? రాముఁడేల పుట్టెను? నాగారాము కుమారుఁడు యేలపెరిఁగెను? నేఁగాననంబునకుఁ బొమ్మని పలుకకముున్నె తానై ప్రయాణం బయ్యెనేల? నన్ను ధిక్కరింపఁ డాయెనేల? అయ్యో: నారాముఁడు సుగుణగణాభిరాముఁడు నాకొక్కనికేఁగాను ఆబాలవృద్ధులకును ప్రేమాస్పదుఁడు. ఇట్టి వానినిఁ గట్టాకట్టకవిని నుండబొమ్మని పలికితినిగదా? అయ్యో: ఇంతటి ఘోర పాపిని నింతటి యనిర్వచనీయ కలుషాత్మకుని, దుర్భరదురిత దూషకుని, దైవమేల యీధరనుంచి రక్షించినాఁడో తెలియదు. అకటా! బాలకుఁ డని యెన్నక, ముద్దుకుమారుఁడని భావింపక, వినయ విధేయుఁ

డని తలంపక, నెన్నెల్లకాలము భక్తిచేఁ గొలుచు కుమారుఁడని సరకు సేయకపోతివిగదా ? అయ్యో : ఇంతటి సాంపరాయికంబున కానారి, యీ మహామారి కారణమాయెఁగా ? ఇవి యన్నియు నెఱింగియుఁగామాంధుఁడ నైతిని. ఏమిసేయుదు ? నన్నెవరును జంపరే ! ఆహా : యెటు సైపుదు, (అనుచుఁ బరుండును).

(కైక ప్రవేశము.)

కైక;— (దశరథునిఁ జూచి) ఏమి నాథా : ఏమేమో ప్రలపించుచు చున్నావు దేహ మెటుల నున్నది ?

దశరథుఁడు:—(కోపమున లేచి దుష్టచారిణీ : దురాధర్షిణీ ! వివేక విభ్రష్టుఁడనై తరుణీమోహంబున నగపడిన బంధురతృణ పరివృతాగాధకూపంబునఁ బడితి. పుత్రవియోగమున నవారిత సంతాప శోక కర్శితుఁడ నైతిని. నీ విచటనుండకు. నాసమీపముననిల్వక వెడలిపొమ్ము. (కైక మఱుఁగున నిలుచును.) హా, హా, ఏదిక్కునఁ జూచినను నాతనయుఁడు, నాకుమారుఁడు, నాముద్దుబాలుఁడు, రాముఁడు, గుణాభిరాముఁడు, త్రిలోక పావన రాముఁడు, నాకంటికి నగపడుచున్నవాఁడు. సర్వమును రామమయముగ నున్నది. అయ్యో: అట్టి తనయుని నకంటకము మాని వనవాసంబునకుఁ బంపితిని, దురాత్ముఁడనైతిని. హా, హా, వికటీకృత దక్షమైనవిధీ; నే నిన్నెంత దూఱనగును? హా! మదాంధీభూత హృష్టాశయా, క్షత్రియ వంశనాశనా! సప్తాశ్వాన్వయ విధూననా : రవికులక్షీరసాగర హాలాహలా : తరణికులాంబుధి బాడబా : నీచదశరథా : పావనకుల కుఠారకుఁడవై నీవేల జన్మించితివి ? ఓరి మానహీనా! బాలకుని వనములకుఁ బంపుటకంటెను హాలాహలము భక్షించి చచ్చియుండఁ

గూడదా? అజాగళస్తనంబుం బలె నిష్ప్రయోజకుఁడవై యీభూదేవతకు బరువుచేటుగ నేల నిలిచితివి? అయ్యో! రామా! రామా! రామా!

(19 అనుబంధము)

(కౌసల్య ప్రవేశము).

కౌసల్య:— దశరథునిఁ జూచి ప్రాణనాథా! హారామా! హారామా! యని నీవేల శోకించెదవు? నీరాముఁడు ఘోరారామముఁ జేరెను. లోకనిందకు నీవు వెఱచి కైకమూలమున నిన్ని యుపాయములఁ దెచ్చికొంటివి. మనపోరామి రామునకుఁ బట్టంబుగట్టుదు నని సభలో గట్టిగఁబలికి, కట్టడి కైకమాటవిని నాతనయునకు వనమునకుఁ బట్టముగట్టితివి. నిందకు నొడిగట్టితివి. ఆకైక దయఁబూని రాముని వధింపు మని ప్రార్థించ దయ్యె. ప్రార్థించియుండినచో నీవట్లు చంపుటకైనను వెను దీయువాఁడవు కావు. అయ్యో! నీవేమి సేయుదువు? కౌసల్యా పాశాబద్ధుఁడవైతివి నీకేల శోకము, పెక్కునోములునోచి కానక కన్న కన్నకొమారునిఁ గానకు బలియిచ్చితివి.

దశరథు:—భామా! నీవు వచించినదెల్ల నిజము. పాపకర్ముఁడను నే ననుటకు సందియంబులేదు. నాకపుడే మరణసంకటము పుట్టినది. ఎట్టిదైవములకు నైనను దమకర్మఫలమనుభవింపక తప్పదని యుండ సామాన్యమానవుఁడగు నాకుఁ దప్పింపఁదరమా! నాతీ! నేను బ్రహ్మర్షి భాషణ పవిచ్యుత భాగ్యుఁడను. అన్న మిన్నా! నాచిన్ననాఁటి వృత్తాంతంబు వినిపించెద వినుము. నాపిన్నతనమున సమస్త శస్త్రాస్త్ర విద్యలునేర్చి శబ్దవేధి యను విద్యను సాధింప సరయూతీరారణ్యములు జేరితిని.

అచ్చటఁ జీఁకటిరాత్రులలో మృగముల ధ్వనిఁబట్టి యాశబ్దముఁ బుట్టిన స్థానమునకు నాబాణములువేసి మృగములను జంపుచుంటిని ఒక యమావాస్యాంధకారంబున నీటిలో నేనుఁగు దిగ నీరు త్రావుచప్పుడు వినఁబడెను. ఆధ్వనిఁ బట్టి నే బాణంబువేసిన క్షణముననే "హాతండ్రీ, చచ్చితిని" యనెడి నార్తారావంబు వినఁబడెను. నేను భయపడి వడవడ వడఁకుచు, నడుగిడఁజాలక యొట్టకేలకు నచ్చటికిఁ జని దీపము వెలిఁగించి చూడ నొక ఋషికొమారుఁడు నాబాణము దేహమునఁదవిలి నందున మరణ సంకటమున నాక్రోశించుచు నందుఁ బడియుండెను. నేను వానింజూచి సంకటపడ, వాఁడు నన్నుఁ గరుణించి వృద్ధులును నంధులును నగు తన తలిదండ్రులకు నీరందించి పిదప దనవార్తఁ దెలుపుమని చెప్పెను. నే నట్లేకానిమ్మనిపల్కి యాతని దేహమునుండి బాణము వెలిఁదీయుఁగనే మరణించెను. ఆ ఋషి కొమారుని కోరికరీతి నేను వాని తలిదండ్రులఁ జేరి నీరిచ్చి జరిగినవార్తఁ దెలిపితిని. వారు పుత్రుని మరణంబునకు దుఃఖించుచు నన్నుఁజూచి నీవును నవసానకాలమునఁ బుత్రవియోగమున దుఃఖించుచుఁజావు మని శాపంబిచ్చిరి. ఆశాప వార్త యిపుడు నాజ్ఞప్తికి వచ్చినది కావున నాయవసాన కాలము సమీపించినదని నేను నమ్మితి. దానికి ననుకూలముగ నాయుదరమునఁ గెలిడి కలంచినట్లు లయ్యెడు. నన్ను మాటలాడింపకుము.

(ముసుఁగిడుకొని పరుండును. మరల లేచి)

కౌసల్యా:—నారాముఁడు శంఖ చక్ర గదా ఖడ్గ కోదండధారియై యెదుట నిలిచినాఁడు చూచితివా? రామా, జగదభిరామా! పావననామా!

(కైకసమీపించి)

కైక:—ప్రాణేశ్వరా! నేను గడుపాపిని. నానుండి యిన్ని విపత్తులు సంభవించెను. శతాపరాధిని. సర్వాపరాధిని. నన్నుక్షమింపుము.

(దశరథుఁడు కైకను జూడక పెడమొగముఁ బెట్టును.)

కౌసల్య:—నాథా! మన కైకతా నొనర్చిన కర్మము పాతకమని నమ్మి పశ్చాత్తాపమొంది క్షమింపుమని ప్రార్థేయపడుచున్నది. క్షమింపుము. క్షమించితి ననుము.

దశరథ:—సర్వులను క్షమించువాఁడా రామచంద్రుఁడు. రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా.

(తెల్విపడును.)

తృతీయరంగము.

వశిష్ఠుఁడు - సుమంత్రుఁడు.

వసిష్ఠుఁడు:— సుమంత్రునిఁజూచి సుమంత్రా! మనరాజు దశరథుఁడు పరమపదించి నేఁటికి నాలుగుదినములయ్యెను. సుగంధద్రవ్యములు కళేబరమునఁగప్పి భద్రపఱచియుంచినాను. భరతశత్రుఘ్నులను బిలువఁబోయిన వారింకను రారైరి. రాచనగరంతయు రోదనధ్వనుల నిండిపోయినది. కౌసల్యకుఁ బుత్రవియోగంబే చాలినంతయుండెను. దానికిఁ జేకఁగఁ బతివియోగంబొకటి ప్రాప్తిల్లెను. ఆదేవి నిద్రాహారములు వదలి నేలంటినది. ఎవరేమి మాటాడించినను రామా యనుచున్నది. ఆమె

సంకటము నేఁ జూడలేను. ఇవియన్నియు నిటులుండఁ బౌరులు చెలరేఁగి కైకయింటికి నగ్గిఁదవిలించి కైకను మంథరను జంప వలెనని యత్నించు చున్నవారు.

సుమంతుఁడు:—పాప మా కైక యేమిసేయును? మంథర దుర్బోధనలకు లోఁబడి యింతకార్య మొనర్చెను. ఇపుడు పశ్చాత్తాపమునఁ గుందుచున్నది. ప్రయోజనం బేమి? గిరివ్రజపుర మిచటికి దూరముగ నున్నది వడిఁగల గుఱ్ఱములపై రేలుఁబవళ్లు రెండు దినంబులు ప్రయాణమయి పోయినను జేరుట కష్టము.

వసిష్ఠుఁడు:—ఈ దినమంతయును జూచి మరల నాలుగు గుఱ్ఱములు దారిలో నుంచులాగొనర్పుము. శీఘ్రముగ వారువచ్చుటకు ననుకూలముగ నుండును.

సుమంతుఁడు:—అటు లొనర్చెద. మీరును శవమును భద్రపఱచు కార్యంబున నుండుఁడు. రాజు స్మారకముదప్పి పడినాఁడని జను లెల్లరు భావించినారు. అటులనే నమ్మియుండని.

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము.

అయోధ్యాపురి బాహ్యప్రదేశమున భరత శత్రుఘ్నులు.

(20 అనుబంధము.)

భరత:—తమ్ముఁడా! నామన మేలొకో ప్రాతఃకాలమునుండియును గళవళ పడుచున్నది. తెల్లవాఱుజామున నేఁ గనిన కల నన్ని టులు కలంచుచున్నదియా యేమి?

శత్రుఘ్ను:—అన్నయ్యా! నీకలతేరేమి? నాకిది వఱకుఁ దెలుప వైతివే?

భరతుఁడు:—తమ్ముఁడా! నీవు వెఱతువని తెలుపనైతిని. ఇపుడు విని చెద వినుము.

సీ. దారుణ స్వప్నంబుఁ దమ్ముఁడా! కంటిని
నిన్నఁటి రేయిని నిద్రలోన
అచలాగ్రమెక్కి మాయయ్య జడల్వీడ,
గోమయ హ్రదములోఁ గూలినటుల
ఘనతైలవాపిలో మునిఁగి రాసభమెక్కి
దక్షిణదిశకును దరలినటుల
రక్తాంబరముఁ దొడ్గి రక్తగంధముఁ బూసి
నగ్నుఁడై యగ్నిని నడిచినటుల.

గీ. మనపురంబయోధ్య మసనమై నట్టుల
పౌరకాంత లశ్రుపూరితలుగ
రోదనంబు సేయురొద వినినట్టులఁ
గంటి నిట్టు లేమికీతమొ యెఱుఁగ.

తమ్ముఁడా! నేఁగనిన కల సార్థకంబుగ మన పట్టణమేల్లో పౌరజన సంచార రహితమయి నిట్టిదిగ నున్నది. మున్ను పౌరనారీమణుల కలకలారావములు మానసానందములుగ సతతము ధ్వనించుచుండెను గదా? ఇపు డే నాదము వీనులకు వినరాదు. పురిప్రాంతారామంబులం దారామామణులు పురుషులంగూడి విహారార్థము గుంపులుగఁ జేరుచుండిరి గదా? ఇపు డొక్కరైనను నచట లేరు. గజతురగ శకట రథారోహకు లిక్కాలంబున వీథులందు సంచరింపక మానిరి. ఏమి కారణమో? అనుజా! చూచితివా యీ యుద్యానవనములు. ఫల పల్లవ కుసుమ మకరంద రసముల శుకపిక శారికా భ్రమరముల సంత సింపఁజేసి యీ మధుర ధ్వనుల తాము సంతసించుచుండు సంతాన

తరువులు విగతే ఫలపల్లవ ద్రుమములై శోభిల్లుచున్నవి. పురము నందు వేణువీణాకల నిస్వానంబులు వినరావు. గిరివ్రజపురంబునందుండు కటి నేఁగనిన దుస్స్వప్నంబులు, మనమార్గమ్మున నయిన యపశకునములును, నిపుడీ పురియందుఁ దోఁచు నవలక్షణములును, మనగురువుల వారు మనకు లిఖించిన విగతశ్రీకరలేఖయుఁ జూచి నామన మపరిమిత వ్యాకులాంబుధిలోఁ మునిఁగినది. తమ్ముఁడా! చూచితివా పురభవనములు వైభవ విహీనములై ప్రభాహీనంబులయి బలికర్మరహితంబులై ధూపగంధాది పరిమళ శూన్యములై సొబగు దక్కి యున్నవి.

ఉ. కానవె తమ్ముఁడా; పురము కానసమున్నలెఁ గానిపించెడున్,
గానను కారణమ్ము. జనకాండము పట్టణమేల వీడెనో?
మానవ నాయకుండయిన మాజనకుం డిల నుండు నేకదా?
జానకినేత రాఘవుఁడు సౌఖ్యమున న్మనియుండు నేకదా?

శత్రుఘ్నుఁడు:—అన్నా! నాకును భయమయ్యెడు! త్వరితముగ నిల్లుసేరి కారణ మరయుదము రమ్ము.

భరత:—పోవుదము.

(21 అనుబంధము)

(నిష్క్రమము.)

పఞ్చమరఙ్గము.

భరత, శత్రుఘ్నులు. కైక. మంథర.

(22 అనుబంధము)

మంథర:—(చింతించుచున్న కైకనుజూచి) అమ్మా: కైకా! ఏల యీరీతిఁ జింతించుచుఁ గూర్చున్నావు. మరల నీకేమి

విపత్తు సంభవించెను? నీగారాముసుతుని తత్క్షణమే వెళ్లి రమ్మని వసిష్ఠుఁడు జాబు వ్రాసినాఁడఁట, ఈ ప్రొద్దు తేపటిలో వాఁడు వచ్చును. అపుడుగదా నీభాగ్యము శిఖరిభూషిత మగును.

కైక:—మంథరా! మరల నీకు నేనేమని చెప్పుదును?

ఉ. భూరివిచారనీరధిని బ్రుంగితి, మంథర! యేమిసేయుదున్
భారము నా శరీరమయెఁ బాసెను ప్రాణము ప్రాణభర్త; దు
ర్వారవినిందలన్ జనులు రక్కసి కైకయటంచు నెప్పుడున్
దూఱుదురక్కటా! యెటుల దుఃఖము సైతును నేను ధారుణిన్.

మంథర! అసూయాభూతావేశపరనై, ముందు వెనుక లాలోచింపక, పైనవచ్చు హానినిఁ దలపక, యింటిలినఁపు గౌరవమును విచారింపక, రాముని ప్రవాసంబుఁ గోరితిని; పుత్రవియోగాతిశయదుఃఖంబునఁ బ్రాణపతి ప్రాణంబులు బాసెను. ఆ దుఃఖాతిరేకంబున నేనుండఁ, గన్నవారు కన్నకూఁతలు కూయుచుఁ బచ్చిగయ్యాళికైకయని నన్ను నిందించుచున్నవారు? నామోముఁ జూచిన దమకేమి పాపము ఘటిల్లునో యని ముఖమున ముసుఁగు వేసికొని యెదరు, ఎవరును నాయింటి కడపఁ ద్రొక్కరు. నన్ను మాటలాడింపరు. ఏమి సేయుదును?

మంథర:—ఇంతకేనా యింతటివంత; నీమగఁడు పోయినందులకు మనమేమి సేయఁగలము? నీవు బ్రతికినంతకాలము వైధవ్యమనుభవింపక తప్పదు. రానున్నది రాకమానదని నేను నాఁడే పలికితిని, ఇఁక నూరివారు కన్నకూఁతలు గూయుచు నిన్ను దూఱుదు రనికాదా నీచింత. అట్టివారిపేరు వ్రాసియుంచికొనుము. మన భరతుఁడు రాజయిన తోడనే వారిని దండింపఁ

జేయుదము. పిదప నూరివారెల్లరుఁ జచ్చినటుల నోరుకట్టి కొని పడియుందురు.

(భరత శత్రుఘ్నుల ప్రవేశము).

(23 అనుబంధము.)

(భరత శత్రుఘ్నులు కైకకు వందనంబు లొనర్తురు.)

(కైక భరతు నాలింగన మొనర్చి.)

కైక:—నాయనా! ఎన్ని దినంబులకు వచ్చితివి. క్షేమమా? నీతాత గారును ముసలవ్వయు మేనమామయు క్షేమముగ నున్న వారా? నిన్నుఁ బ్రేమతోఁ జూచి యాదరించిరా?

భరతుఁడు:—తల్లీ! అందఱును నచ్చట క్షేమముగ నున్నవారు. సదా కాలము నిన్నుఁ దలఁచికొను చున్నవారు. అమ్మా!

కం. నాతండ్రి దశరథుండును,
నాతండ్రి సమానుఁడైన నాయగ్రజుఁడున్
నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును
సీతయు సుఖమున్నవారె చెప్పవె తల్లీ!

అమ్మా! నాతండ్రి సుఖమున నున్నవాఁడుగదా! ఎల్లకాలము లందు నిన్నుఁ జేరియుండునే? ఇపుడేల యిచటికి రాఁడయ్యెను?

కైక:—(నిట్టూర్పులు సారించుచు.)

కం. భరతా! యేమని తెలుపుదు
గురుతరమగు జరనుఁ జిక్కి క్రుంగుచు జనకుం
డురుతరసుఖముల తావగు
స్థిరతర స్వర్గమునునంది సేమముఁ గనియెన్.

(భరతుఁడు హాయని చింతించుచుఁ గూర్చుండి మరల లేచి.)

భరతుఁడు:—హా, నాయనా! హా, సమస్త రాజవంశతిలకా! నిష్కారుణ్యముగ మము నొంటిగవదలిపోవ న్యాయమగునా? తండ్రీ! శరత్కాల పూర్ణిమాచంద్ర విరాజితంబగు నభంబును బోలు నీతల్పము, వర్షాకాలమునందలి యమావాస్యాంధకారమునఁ గప్పఁబడిన యాకాశముంబోలె శోభ చెడినదిగదా?

కైక:—భరతా; నీవు విమలజ్ఞాన విరాజితుఁడవు. ప్రాజ్ఞుఁడవు. ప్రాకృతునింబోలె శోకాక్రాంతుఁడవై విక్లబత్వమూనుట ధర్మము గాదు. నిన్నుబోలువాఁడు దైన్యమూన నిటుసంతాపించినచో మిగతవారిగతి యేమి? నీవు దుఃఖమున నేడ్చినమాత్రానఁ జనిపోయిన నీతండ్రి మరల బ్రదికివచ్చునా?

భరతుఁడు:—తల్లీ! నీవైరాగ్య వచనంబులు నిజములు. అయినను నాతండ్రి, నాసోదరునకుఁ 'బట్టంబుగట్టి తాను సవనమొకటి యాచరించునని నమ్మియుంటినిగాని యీరీతి దురంతదుఃఖమున మము ముంచిపోవునని తెలియనైతిని. అమ్మా! నాయగ్రజుఁడు నాతండ్రి సమానుఁడు రాముఁడు నా నాయనను సంస్కరించి కృతార్థుఁడయ్యెను. అంతటి పుణ్యము నాకు లేదయ్యెను గదా యని చింతించెద.

కైక:—కుమారా! నీరాకకై వేచి నీనాయనకళేబరమును సంస్కారమొనర్పక యుంచియున్నవారు.

భరతుఁడు:—అమ్మా! నాభ్రాత! నాతండ్రి సమానుఁడు, నాదైవము, రాముఁ డిచట నున్నవాఁడే! శవసంస్కారణం బొనర్పక యేల నిలిపిరి!

కైక:—నాయనా! ఆవిషయము ఘోరతమముగనున్నది. నీయన్న సీతనుంగూడి లక్ష్మణుఁడు వెంబడింప నరణ్యంబుఁ జేరెను.

భరతుఁడు:—అమ్మా! ఏమీ ఏమీ! నాయగ్రజుఁ డరణ్యంబుఁ జేరెనా? ఏల?

కైక:—నాయనా! ఆసమాచారంబు వినఁగోరితివేని వినిచెదవిను. కుమారా! నీతండ్రి నన్నుఁ బరిణయమయిన తరుణమున శంబరుఁ డను రాక్షసునితో యుద్ధ మొనర్పవలసివచ్చెను. ఆయసురుఁడు తన మాయాబలంబున దశరథునిఁ జంప యత్నింప నే నామాయలకు మఱుమాయ లొనరించి నీతండ్రిని రక్షించి దానవునిఁ జంపించితి. నన్ను మెచ్చి నీతండ్రి రెండువరంబు లొసంగెను. ఇపు డా వరమ్ము లొసంగుమని నే వేఁడితిని.

భరతుఁడు:—తల్లీ! నీవే మడిగితివి?

కైక:—నాయనా! నిన్ను గిరివ్రజపురంబునకుఁ బంపి నీకొక జాబయిన వ్రాయక, యిచటనే యుండునాకును దెలుపక, కౌసల్యయు నీనాయనయుఁ గుట్టలుపన్ని రహస్యముగ రామునకుఁ బట్టాభిషేకం బొనర్ప నమకట్టిరి. అవ్వార్త నేనువిని సహింప నోపక దశరథునింజేరి పూర్వము నాకిడినవరమ్ము లొసఁగు మని వేఁడితిని. ఇచ్చెద ననెను. ఒక వరమ్మునకు రాముని పట్టాభిషేకంబు నిలిపి నిన్ను రాజును జేయుమని యడిగితిని.

భరతుఁడు:—హరిహరీ యని చెవులు మూసికొనును. రెండవవర మేమని యడిగితివి?

కైక:—పదునాలుగేండ్లు రాముని వనవాసమునకుఁ బంపు మని వేఁడితిని.

భరతుఁడు:—(నిశ్చైతన్యుఁడయి క్రిందఁగూర్చుండును, మరలలేచి.)

చం. అనఘునిఁ దండ్రిఁ జంపి, మహితాత్ముని రామునిఁ గానకంపి, నా
జనని సమానయై యలరు జానకి సౌఖ్యముఁ ద్రెంపి, తమ్మునిన్
వనతలమందునిల్పి, యిటవై భవముల్ భుజియింప నేర్తునే
జనని! స్వధర్మహానికిని సైఁతునె? పాపవిచార మారయన్.

కైకా! నీ ఘోరపాపకర్మము భూరమణుని మారణకర్మమునకుఁ గారణమయి నాశరీరమెల్ల వ్రణమొనర్చెను. నాతండ్రి కెనయైన రామునిఁ దాపసునిఁజేసి నావ్రణమునందు తీక్ష్ణక్షారము నించితివి. ధర్మాత్ముఁడగు దశరథుఁడు, నీవు మానవ మానినీవేషముఁ బూనిన దానవి యని తెలియక వెలయిచ్చికొని తెచ్చికొనిన ఫలమనుభవించెను. భస్మవ్యావృత శిఖికణమనుచు నిన్నరయఁడాయెను. నీవు కులఘ్నివి కావుననే నాజనకుఁడు విగతచేతనుఁ డయ్యెను. రఘుకుల శీలవృత్త సుఖయశములు జలధిలో మునిఁగెను. పామునంటిన పామరునింబలె నాతండ్రి నిన్నంటి తీవ్రవేదనలకు గుఱియయ్యెను. నృశంసినీ, కైకా, పాపచారిణీ; అనపత్యతాఘమునకుఁ జిరకాలము తపించుచు, నెట్టకేలకు బీదవాఁడు భాగ్యమును గనినరీతి మహనీయుని రామునిఁగని సంతసించు నాతండ్రిని నంతకుని చెంతవిడిచితివి. అయ్యో; ఆరాముఁడు, నయవినయ గుణాభిరాముఁడు, తనతల్లికంటెను నిన్ను హెచ్చుభక్తినిఁ గని గౌరవించుచుండెను గదా; అట్టివానిని భూమియం దంతరాళ పరిపూరిత కీర్తిని, రామమూర్తిని జటాజినవల్కలములు ధరియించి యడవి నుండుమని పల్కుటకు నీకు నోరెటులాడెను? మాతా! వంశాచార విద్వేషిణివయి సదార నిరతుని, వీరశూరాగ్రేసరుని, పుణ్యకర్మ విస్తారుని, నంభోరుహ లోచనుని, సౌందర్యాకారుని, రఘురాముని, ఘోరారణ్యములందు సంచరింపఁ బొమ్మన నగునా? పుణ్య

పథభ్రష్టా; కులవినాశినీ; వంశపాంసనీ; మహాఘమోసినీ; పూర్వరాజ గర్హితంబైన యీమతము నీకెవరు బోధించిరి? రఘువంశమున జ్యేష్ఠ సుతుఁడు పట్టాభిషేకమునకు దగుధర్మంబు నీవెఱుంగవైతివిగదా? ఓ యన్వయ హారిణీ; నీతండ్రియగు కేకయరాజు కులంబున నైతమిాధర్మ మను వర్తనంబై యుండునుగదా?

ఉ. ఇంతమరాగతంబకట హీనమతీ; యొనరించితీవు; నా
స్వాంతము సంతతంబునువిచారసయోనిధి ముంచితిట్టు, లా
శాంతవిశాల కీర్తియగు నగ్రజుఁగానకుఁ బంపితీవు నీ
యంతటిరాక్షసిక్ జననియంచని యెన్నఁగ నౌనె పాతకీ.

దుష్టచారిణీ! ఇంతటి కులనాశకత్వమునకు నొడిగట్టితివికదా? సత్యరహితా; పాతకీ; అనర్థయుతముగ నీ వన్యాయవృత్తిని నార్జించిన విత్తము నే ననుభవింతునని తలంచితివా? సుధాసంయుత భోజ్యమునువదలి, గరళ సంకీర్ణాన్నమును భుజింతునని తెలిసితివా? రాజ్యభార ధారణత్వమును, నసాధారణ గ్రహణ ధారణత్వంబుఁగల నా సోదరుని రాజ్యము నే నేలఁగలనా? ఏల గెచ్చయింతునా? దురాధర్షిణీ; నీయంతటి గురుపాతకి గర్భమున నేను జనించుటకంటె నొక నిర్భాగ్య గర్భమున జనించియుండినచో నాకింతటి దుఃఖము వచ్చుచుండెనా? అయ్యో; కులదూషణీ; పుత్రశోకం బెట్టి బెట్టిద మనునది నీవెఱుంగవుకదా? నీమోముఁ జూచిన పాపంబు వాటిల్లు.

మంథర :—(ముందరికివచ్చి), భరతా; కైక నీ మాత: నీతి కోవిదుఁడవు నీవు, మాతను నిందించుట నీతియా? ఇంతకు నీ మాత నీకేమి యపకృతి యొనర్చెను? నీ సేమంబరసి నీకుఁ గాను, తాఁబడరాని మాటలుబడి, రాజ్యసామ్రాజ్యము సాధించెను. అందులకై సంతసింపక మేలెన్నక కృతజ్ఞతా వచనంబు నైనను బలుకక దూషించెదవే? నీబుద్ధి పెడదారిఁ బట్టనేల?

సిరిరా మోఁకాలొడ్డువాని విధంబున నటించెదవు, రాముఁడు నీకు దాయాదికదా? 'జ్ఞాతిశ్చే దనలేనకి' మ్మనెడు పెద్దల వచనమ్ములేదా?

శత్రుఘ్నుఁడు:—అన్నా! భరతా: ఇన్ని యనర్థములకుఁ గారణ మీదాసి యని నేనమ్మితిని, కేకయరాజ సంజాత కైకకీనీచబుద్ధి సహజముగరాదు, కావున నీకులవిధ్వంసిని మంథరను నేనిపుడె చంపెద (అనుచు మంథరపైఁ బడఁబోవును. భరతుఁ డడ్డముగఁ బోయినిలిపి).

భరతః:—తమ్ముఁడా: స్త్రీహంతవు గావలదు; మనరాముఁడు దీనిని వినునేని మనమోమయినను జూడనోపఁడు, మన మిఁక నిచట నిలిచినచో పాపంబు హెచ్చును. కావునఁ బోవుదమురమ్ము.

(భరత శత్రుఘ్నుల నిష్క్రమము)

(24 అనుబంధము)

కైకః—(చింతించుచు) మంథరా: నాగతి యెంతకు దిగెనుచూచితివా?

మంథరః—కైకా? నీవెంతటి నిర్భాగ్యుని సుతునిఁ గంటివే?

కైకః—మంథరా! నాకింతటి దుర్దశ నీవు తెచ్చితివి. నీమాటను నాఁడు నేవినక యుంటినేని చల్లఁగ నుండుచుంటిని.

మంథరః—నాఁడు నీవెంటరా నని నేను నిరాకరించి యుండినయెడల నాకింతటి దౌర్భాగ్యము వచ్చుచుండలేదు; ఇవు డేమాయె వెళ్లెద.

కైకః—మంథరా, మంథరా! నీవీరీతిఁ బోయిన నాగతియేమి?

(నిష్క్రమము.)

షష్ఠరంగము.

వసిష్ఠుఁడు. కౌసల్య. భరత శత్రుఘ్నులు.

కౌసల్య:—(చింతించుచుఁ గూర్చుండి.)

సీ. నాపూర్వ సుకృతంబు నాపూర్ణ విభవంబు
నాపుత్ర రత్నంబు నా ముదంబు
నాకామితార్థంబు నా కామిత ఫలంబు
నాసుఖవారాశి నాదువాసి
నాగృహదీపంబు నామనిక్షేపంబు
నా మాఱురూపంబు నాతపంబు
నావలపుల ఱేఁడు నాకలుములవీడు
నాలీలలకుజోడు నాదుఱేఁడు.

గీ. నాదు చిన్నిచిఱుత, నాదాత, నానేత,
నాయనుంగుఁజేత, నాదుభ్రాత,
ఈడు లేనివాఁడు, లేడకటా నేఁడు,
కానఁజేరినాఁడు, కానలేఁడు.

హా! రామా! రవికులారవసోమా! రాక్షసవిరామా! రామా! జనకామా! నిన్నువదలి నేనుండఁగలనా! నీవియోగము సైఁపఁగలనా! నిన్నుఁగానక నే మనఁగలనా! నాయనా! పూర్వజన్మంబున నేనాపాతకి కైకకు నేమివిషంబుఁ బెట్టియుంటినోగదా? ఇపుడా ఫలము పుత్రవియోగ మిషచే నే ననుభవించుచున్నాను. అయ్యో! తనయా! నీవు నాయట్టి పాపాత్మురాలి గర్భంబునందు జనించిన కారణంబునఁ గదా కనరాని కానన కష్టంబులం గంటివి. కొడుకా! నేనేమి సేయఁగలను? నీవియోగ దుఃఖంబు సైఁపఁజాలక సదాకాలంబు నీ ధ్యానంబుసేయుచు, నీతండ్రివలెనే నేనును ప్రాణం

బులువడల నెంత ప్రయత్నించినను, నాప్రాణంబులు గట్టివడి మొండి బండగ నిలిచినవి. బలాత్కార ప్రాణత్యాగంబు పాపమూలంబని తలంచి యకార్యంబునకుఁ బూనననైతిని.

(వసిష్ఠుల ప్రవేశము.)

వసిష్ఠ:— అమ్మా! కౌసల్యా! నీవీరీతి దుఃఖించినఁ బ్రయోజనమేమి? పూర్వజన్మకృత కర్మానఫలం బనుభవింపక తప్పునా? ముప్పునఁ గూడినపుడు ధైర్యము చెడక దేహయాత్ర సలుపుటయ మానవధర్మము, ఆహారాదులువదలి ప్రాణత్యాగంబుఁ జేయఁ బ్రయత్నించుట పాపకారణం బగును. కావున నీవు దైన్యము మాని కాలము వచ్చువఱకు మని యుండుము.

(25 అనుబంధము.)

కౌసల్య:— స్వామీ! ధైర్యమూనవలెనని యెంత ప్రయత్నించినను పుత్రశోకాగ్ని సముద్రములోని యలలం బలె పైనఁబైన నుబికి జ్వాలలు వెడలి మానసమును గాల్చుచున్నది. ఏమిశేయుదును? శక్తి చాలకయున్నది.

(భరత శత్రుఘ్నుల ప్రవేశము.)

(భరత శత్రుఘ్నులు కౌసల్యనుజూచి చింతించుచు నిలుతురు.)

భరతునిఁజూచి నాయనా! భరతా! నీతల్లి దుష్కర్మవశంబున నీ సోదరుఁడగు రామునిరాజ్యము నిష్కంటకముగ నీకు సమకూరెను. జటలు ధరింపఁజేసి నారచీరలు గట్టనిచ్చి నా గారాము కొమారుని రాముని దారుణారణ్యములకుఁ బంపి నీతల్లి కృతార్థయాయెను. రామరాజ్య పదవినిఁజేకొని పాలింపుము. ఆలస్యమేల? నీశీలమును నీతల్లిశీలమును దేశమెల్ల నుతింపఁజేయుము. భరతా! నేను నీకుసవతితల్లి యనెడి క్రోధము మనమునం దిడక నాముద్దుల కొమారుఁ

దుండిన దారుణాటవులకు నన్నుఁ బంపుము. వాని మోముచూడక నే నిలువఁజాలను. నాయందు బ్రీతిఁ జేసి యింతవట్టుకు నుపకృతియొనర్పుము. ఈయన్యాయ విధముగ నీతల్లిచే నార్జింపఁబడిన యీయనామ్నయ రాజ్యము నీవు చల్లఁగ నేలుచుండుము.

భరతుఁడు:—తల్లీ.

ఉ. పుత్రవియోగ దుఃఖమెటు భూరితరంబుగ నిన్ను నేచునో,
భ్రాతృవియోగ దుఃఖమటు బాధితుఁ జేసెను నామనంబునున్,
ధాత్రిని దుర్యశంబున వృథాపడి కుందెదనమ్మ మాత యా,
ధాతృ విధానమట్టిదయొ, దైవము చేతకు మాఱుగల్గునే.

తల్లీ! అకల్మషుఁడగు నన్నీరీతి గర్హించెద వేల? నాయగ్రజునిపై నాకుఁగల భక్తివినమ్రతలు, ప్రేమాతిరేకంబును, నీకు విదితంబు గాదా? సీతాపతి పదారవిందంబు సదాకాలంబు ముదావహంబుగ భజించు నన్నీరీతి దూఱనగునే? జననీ! నేనే పాపమెఱుంగనివాఁడనని నీదివ్యపాదంబులంటి ప్రమాణంబు లొనరించెద. తల్లీ, నేనెపుడయినను మన రామునకు నెగ్గుఁదలంచి యుంటినేని నాకు శాస్త్రశిక్షిత ఘనబుద్ధి కలుగకుండునుగాత! తల్లీ, నాసోదరుని విషయమున నేనెన్నఁడేనిఁ దప్పుఁదలంచియుంటినేని, పాపాత్ముఁడు పోవుగతికిఁ బోవుదునుగాత! మూఢుని దురితమునను, పండికొనియున్న గోవును దన్నినవాని గతికని, భృత్యుని చేతఁబనిఁగొని జీతమియ్యని వానిగతికని, స్వామి ద్రోహికి గలుగుగతికని పోవుదునుగాత! రామునకు నెన్నఁడేని ద్రోహముఁ దలఁచి యుంటినేని సధ్వరమున ఋత్విజునకు దక్షిణ నొసంగకున్నవాని గతికిని, పోరునఁ బాఱిన వానిగతికని, కర్మజ్ఞాన శాస్త్రములు ధిక్కరించిన వానిగతికిని, గురువులను దిరస్కరించిన వానిగతికిని పోవుదునుగాత. ఆరామవిభుని పట్టాభిషేకమునకు భంగ

మొనర్ప నే నెప్పుడేనిఁ దలఁచియుంటినేని, గురువులఁ దిట్టిన వానిగతికిని, మిత్రద్రోహిగతికిని, రహస్యమును వెలివేసిన వానిగతికిని, నార్యద్వేషికిఁ గలుగుగతికిని, నాత్మహంతగతికిని, కృతఘ్నుని గతికినిఁ బోవుదునుగాత! తల్లీ, సత్యసంధుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకు నెగ్గుఁదలంచినవాఁడు పుత్రదార మిత్రక్షేత్ర విహీనుఁడై, సౌఖ్యరహితుఁడనయి దుఃఖభారంబున నశించును. జననీ! నాయగ్రజునికి నే నెన్నఁడేని ద్రోహంబు వాఙ్మనంబులనైన నెన్నియుంటినేని, స్త్రీవృద్ధబాలకులఁ జంపినవాని దురితంబునకును, లాక్షా మధు మాంస లోహ విష విక్రయంబులచేత జీవయాత్ర జరుపువాని కలుషంబునకును, నుభయ సంధ్యాకాలంబులందు నిద్రపోయినవాని పాపంబునకును, వహ్నిదాయకుని కిల్బిషంబునకును, గురుతల్పగమనుని పంకంబునకును, మిత్రద్రోహి పాతకంబునకును, బరశ్రేయస్సుఁ జూడనోపనివాని పాపంబునకును, పితృమాతృ శుశ్రూష జరుపనివాని దుర్గతికిని, యాచకుల కామితార్థంబునకు విఫలం బొనర్చిన వాని యఘంబునకును, బోవుదునుగాత! మాతా, సకలలోక పవిత్ర చరిత్రుఁడగు భవత్పుత్రునకు నెగ్గుఁదలంచి యుంటినేని, దరిద్రుఁడును, జ్వర రోగపీడితుండును, సురాపానరతుండును, కామక్రోధాది భూతుండును, నున్మత్తుఁడును, ధర్మమార్గపరిత్యాగియును, పరదారాపహారణుండును, గపటాత్ముఁడును, సదాచార రహితుఁడును, స్వల్పాయువుసు గలిగి చాండాలునిఁ బలె దుష్కర్మము లొనర్చుచు నేకాంగినై భూతలమున సంచరించువాఁడ నగుదును గాత.

కం. జననీ! రాముని ధర నా
జనకుండని తలఁచి మానసంబున భక్తిన్
గని గొలుచుచుండఁ గోరితి
గన నేపాపంబు నేను కనుమా ప్రీతిన్.

కౌసల్య:—భరతా! లెమ్ము.

మ. తనయా నీశపథోక్తుల న్వినఁగ నాతాపాగ్ని హెచ్చెన్, నీ
వనఘాత్ముండవటంచు నేనెఱిఁగియుఁ హైన్యంబుగాఁ బల్కితిన్
మన మందాకులపాటునందకుము, లెమ్మా పుణ్యచారిత్ర; స
జ్జన సంస్తుత్యపదంబు నీకునగు రాజ్యంబేలుమా మేలుగన్.

పుత్రా! నీవు పావనచరిత్రుఁడవు. నిష్కళంకమూర్తి వని నాకుఁ దెలిసియు, పుత్రవియోగంబు నాహృదయం బేర్చుచుండ యుక్తాయుక్త జ్ఞానంబుఁగానక హెచ్చుమాటలాడి నీమనంబు నొచ్చులాగొనర్చితిని. వ్యసనపడకుము. సుఖంబున రాజ్యంబేలుచు సజ్జన సంస్తుత్యుఁడవుగమ్ము.

భరతుఁడు:—మాతా! మరల నామానసంబుఁ గలంచు మాటలాడెద వేల? తల్లీ! ఆర్యవినుతుఁడును, ధర్మవిచారపరుఁడును, ధీరచిత్తుఁడును, ధీమంతుఁడును, వేదశాస్త్ర విచారస్నాతుఁడును, ననఘుఁడును నగు రామభూవిభుఁడు రాజ్యంబువిడిచి యడవులం దిడుములఁ గుడుచుచుండ నతని రాజ్యంబు నపహరింప నెవ్వఁ డోపును? దశరథుని తనయుఁడనై ధర్మంబుఁ దప్పి యగ్రజుని సొమ్ము నపేక్షింపఁగలనా? నహుషోపముఁడగు రాఘవుఁడు దశరథునింబలె రాజ్యంచేయుటఁ జూచి సంపూర్ణ సంతోషంబుఁగాంచి యాపుణ్యచరిత్రుని పదకమలముల సాన్నిధ్యమున నిలిచి కొలుచుట తప్ప నాకు వేఱొక భాగ్యముండునే? కావున నేను గాననంబుఁజేరి నారామునిఁ గని, వేఁడికొని పట్టణంబునకుఁ బిలిచికొనివచ్చి రాజ్యాభిషిక్తునిగ నొనరించి యామహాత్ముని సేవఁ జేయుచుండెద. నాకిపుడు కర్తవ్య కార్యం బంతకంటెను హెచ్చులేదు. అటు లొనరించెద.

వసిష్ఠుఁడు:—భరతా! నీధర్మవచనంబులు సూర్యవంశయశ్శమునకు వన్నె యెక్కించెను. దశరథునకుఁ దనయుండవు నీవనుట సార్థకపఱచితివి. అయిన నీవు చేయవలసిన ముఖ్యకార్యంబు మఱియొకటి యున్నది. అది నీతండ్రి సంస్కారంబు. దాని నొనరించి నీతలంచిన మహాకార్యంబు సేయుము.

భరతుఁడు:—గురువర్యా! తమ యానతిరీతిగ నొనర్ప సిద్ధుఁడుగ నున్నాఁడను. ఆకార్యంబునకుఁ బోవుదము రండు.

సీ. ఇనకుల దీపుఁడై యిక్ష్వాకు భూపతి
యసమెల్ల దిశల నింపెసఁగ నిలిపె
చండాంశువంశాబ్ధిచంద్రుఁడై యాహరి
శ్చంద్రుఁడు సత్యము జగతి నిలిపె
భాస్కరవంశ సంభవుఁడు భగీరథుఁ
డాకాశగంగను నవని నిలిపె
రవికులజుఁడు పంక్తిరథుఁడగు నాతండ్రి
యసుర బాధలడంచి యసమునిలిపె.

గీ. భానుకులమునఁ బుట్టిన వారలెల్ల
పుణ్యకర్మము లొనరించి పూజ్యులైరి
అట్టికులమున నేఁబుట్టి యక్కటకట
యపయశంబును నిలిపితి నవని లోన.

(నిష్క్రమణము.)

పాదుకా పట్టాభిషేక నాటకము.

తృతీయాంకము, ప్రథమరంగము.

మందాకినీతీరము - శృంగిబేరపురము.

గుహుఁడు. నావికులు. భరతుఁడు.

గుహుఁడు:—(ఉభయదిశలఁ గొలిచియున్న నావికులఁజూచి), నావికులారా ; నాచిరకాల మిత్రమును ప్రభువును దశరథుని సుపుత్రుఁడును అగు రాముని సందర్శనమున మనమెల్లరము ధన్యులమైతిమి. మనపుర మతి సౌభాగ్యతఁ జెన్నందెను. ఆరాముఁడు త్రిలోక పావనుఁడు - సాక్షాద్దైవమేను. కాదేని ఱాతిని నాతినిఁ జేయఁజాలునా ? మాయల మిన్నలగు మారీచ సుబాహుల ప్రౌఢ వడఁపజాలునా ? ముక్కంటివిల్లును విఱువఁజాలునా ? అట్టిదైవము సైతము విధివశుఁడై దుష్కర్ములకుఁ జిక్కినవానింబోలె దుర్గమాటవులలో వసింపవలసి వచ్చెనుగదా ? నావికులారా ? ఆ రాములకు దుర్గమారణ్యములలో మార్గదర్శకులుగఁ బోయిన మనచెంబడివారు మరలి వచ్చిరా ?

నావికుఁడొకఁడు:—స్వామీ ! నేనును మఱికొందఱమున్న బోయియుంటిమి. మన రామయ్య చెక్కు చెమర్పక గంగమ్మ దక్షిణపు రేవును జేరెను.

గుహుఁడు:—అచ్చటనుండి యెచ్చటికిఁ బోయిరి ?

నావికుఁడు:—సామీ ; బరద్వాజముని యాశ్రమంబున రెండుదినములుండి పిదప చిత్రకూటమున నిలచి మాకు సెలవొసంగిరి.

గుహుఁడు:—మనదేవమ్మ సీతమ్మయు - మనస్వామి రామ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును శ్రమపడక సేమమున నున్నవారా?

నావికుఁడు:—ఆదేవమ్మ సేమముగ నున్నది. లచ్చయ్య మాత్రము చాల కష్టబడు చున్నాఁడు?

గుహుఁడు:—ఎందుకు?

నావికుఁడు:— రేలుంబవళ్లు మనదేవునకు దేవేరికి నూడిగఁపుఁ బనులు సేయుటయందే యతని పనియెల్ల ముగియుచున్నది. కడుపునకు నెప్పుడేమి తినునో తెలియక యున్నది. కొలమెల్లవారినిఁ గాఁచుటయందే గడపుచున్నాఁడు.

గుహుఁడు:—వారి గ్రహచారమునకు నెవరేమి సేయఁగలరు? చెంబడివాఁడొకఁడు (పరుఁగిడివచ్చి గుహునకు నమస్కరించి లేచి) సామీ! కడలియలలంబలెను, మిడతల దండుబలెను, తండోప తండంబుగ దండువచ్చి యేటిగట్టున దిగినది. అది యెవఁడో భరతరాజఁట, మనరామసామయ్యను వెదకుచువచ్చెనఁట. అది యెంతటి దండుసామీ.

గుహుఁడు (ఇంచుక యాలోచ నభినయించి నిట్టూర్పుసారించుచు).

మ. రమణీయంబగు రాజభోగములు సర్వంబుఁ విసర్జించి, దు
ర్గమ ఘోరాటవులన్ గృహంబులుగ సారంగాది సత్త్వంబులన్
దమమిత్రంబులుగా నొనర్చుచునిరాధారుల్బలెన్ సంచరిం
చు మహామానితపుణ్యకర్ములు కటా స్రుక్కన్ మనంబొప్పునే.

నావికులారా! ధన దుర్గ రాజ్య సామ్రాజ్యములు వదలి యేకాకులుగా గహన సీమలందు సంచరించు మహా మహిమములగు రామలక్ష్మణులు వనములో నైతము మనుట యేలయని తలఁచి కాఁబోలు

భరతుఁడు వారినిఁ దెగటార్ప గొప్ప సేనంగూడి వచ్చినాఁడు. నాము క్కున నూపిరియుండువఱకు వారి సికపూవువాడ నీను. కావున మీా రందఱును నాయాజ్ఞ యగునంతవఱకును మననావలు ఓడరేవున నుండనీక దూరమునకుఁ గొనిపొండు. ఆభరతుని మనంబు నే నెఱింగిన పిదప నేమి సేయఁదగినదిన్ని మీాకుఁ దెలిపెదను. మీారిపుడు వెళ్లుఁడీ.

నావికులు:—చిత్తము. (వెళ్లుదురు).

గుహుఁడు:—(ఆలోచించి) భరతుఁడు నిండా సౌమ్యుఁడని వినియుం టిని. అట్టివానికి నిట్టిదుర్బుద్ధి పుట్టియుండునా? ఏమో కాల విపరీతం బిది.

చెంబడి:—(నమస్కరించి). సామీా! అయోాదనుండి బరతప్పయను సామివచ్చి తమ్ముఁ జూడనున్నాఁడు.

గుహుఁడు:—ఏమీా, భరతరాజు నన్నుఁ జూడవచ్చినాఁడా? నేనే పోయి యతనిని సందర్శించెద. (వెళ్లి భరతునిఁ బిలిచికొనివచ్చి యాసనముపైఁ గూర్చుండ నియమించి).

(26 అనుబంధము)

స్వామీా! భవదాగమనంబుననేఁ బునీతుఁడనైతిని. స్వకీ యంబైన దాశకులమే పవిత్రతనందెను. ఈ నాదేశము తమ మందిరా రామప్రదేశంబని భావింపుడీ, దేవా తమ రాకచే వారాశి, పున్నమ రాకచే నుప్పొంగురీతిని నేనుప్పొంగితిని. నేను మీా తండ్రి మిత్రుఁడను. తమరాకకుఁ గతం బెద్దియును దాఁపక నాకెఱుంగింప వలెనని దాసుఁ డగు నేను వేఁడుచున్నాఁడను.

భరత:—నిషాదపతీ! నావృత్తాంతం బతివిషాదకంబు.

ఉ. భూరియశోవిశాలనిధి ; భూతదయా నిరతుండు, దుష్టదు
ర్వారభయంకరుండు, సురవార సుఖావహదక్షుఁడగ్రజుం
డారఘురాముఁ, డక్కటకటా, గహనాంతర సీమలందు, సం
చారము సేయుచుండఁగని, శక్యము నాకెటులింటనుండఁగన్.

నిషాదపతీ! ఆరాముఁడు నాకన్నయ్య పితృసమానుఁడు. ఆచార్యవర్యుఁడు, వందనీయుఁడు, సదావర్ణనీయుఁడు, ఆమహాత్ముఁడు పితృవాక్య పరిపాలనమునకునై యరణ్యమునఁ గ్రుమ్మరుచున్నవాఁడు. పట్టపదార్హుఁ డామహానుభావుఁడేను. ఆరాజీవదళనయనుఁడు లేని యయోధ్య జీవాత్మలేని దేహముబలెను, దేవుఁడులేని గుడిబలెను. జీవనములేని బావివలెను. కోవెలలేని మావిబలెను ప్రభావము చెడి పాడుపడినది. నేనాపాడు పట్టనమునఁ బాడియని నిలువఁజాలను. కావున గష్టపడి కాంతారములు గ్రుమ్మరి యాకాకుత్థ్సవంశజునిఁ గాంచి యతని చరణాబ్జంబులకు భక్తితోఁ బ్రణమిల్లి ప్రార్థించి మరలఁ దోడ్కొని యయోధ్యాపురిఁ జేరి యమ్మహానుభావుని ; మహితరాజ్య పదస్థునిఁ జేసి దాసుఁడనై యతనిపదసేవఁ జేయఁదలంచితిని. కావున నే నిచటికి వచ్చితిని, ఈమందాకినీ నదినిఁ దరింప నీసాహాయ్యంబు వేఁడితిని.

గుహుఁడు:—(స్వగతము) హా! హా? భ్రాతృభక్తియన, నిటులుండ వలదా? అప్రయత్న లభ్యమైన రాజ్య సామ్రాజ్యంబును నవలఁ ద్రోచివుచ్చెను. (భరతునిఁజూచి) మహానుభావా! నీవు ధన్యుఁడవు. దశరథుని తనయుఁడ వనునది సార్థకపఱచితివి. నేను నీ సేవకుఁడను. నన్ను వేఁడుటేమి? ఈరాజ్యమే నీసొమ్ముగ నుండ నపుడు నావలు నీయధీనములుకావా? నేను రామభక్తుఁ డను. ఆసుగుణాభిరామునకునై యెంతటికార్యమైనను నే

జేయనోవుదును. ఆరాముని పునస్సందర్శనమునకునై నేనును నీవెంట వచ్చెదను

భరతుఁడు:—గుహా! నీవు భక్తిరస విగ్రహుఁడవు, నిరాగ్రహుఁడవు, ఉగ్రారివినిగ్రహుఁడవు, నిఖిల సుగుణనివహుఁడవు, నిస్పృహుఁడవు, అమిహిరాన్వయమణినరయ, నరణ్యములో మార్గదర్శకుఁడుగ రాఁదగినవాఁడవు కావున నిన్ను మేము వెంబడించెదము. రమ్ము నీవు నాప్రాణమిత్రుఁడవని యెన్నితిని.

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

మ ం దా కి నీ న ది.

నావికులు భరత శత్రుఘ్నాదులు నావలపైఁ గూర్చుండియుండ నావికు లోడపాటలు పాడుచు నావలను నడపుట. ఓడపాట.

(27 అనుబంధము.)

తృతీయాఙ్కము, తృతీయరంగము.

భరద్వాజాశ్రమము.

(భరద్వాజఋషి తపంబు సేయుచుండుట. భరతశత్రుఘ్నులును వసిష్ఠులును, కౌసల్యాదులును సమీపించి ఋషికి నమస్కరించుట.)

భరతుఁడు:—గీ. భూరిమునిసమాజ, పూజ్య కల్పక భూజ
భ్రాజితౌజ, దివ్యభానుతేజ,
రాజయోగమార్గ రాజిత యతిరాజ
నుతులొనర్చి నీకు నతుల నిడెద.

(అందఱు నమస్కరింతురు, ముని మౌనముూని యుండును.)

వసిష్ఠుఁడు:— కం. యతివర ! మిహిరాన్వయమణి,
యతుల గుణాన్వితుఁడు భరతుఁడను సౌజన్యం,
డతిశయ భక్తిని నీకిదె
నతులొనరించెడిని, గనుము నయనముల దయన్.

భరద్వాజుఁడు:—[కనులు దెఱచి యంజలినిం గాంచి] మునివరా, వసిష్ఠా!

మ. అతఁడో, యాభరతుండు? రాఘువుని నుగ్రారణ్యముల్జేర్చి భూ
సతికిన్ భారముగాఁగనిల్చి, రవివంశ బెల్ల దుష్కీర్తి దు
ష్స్థితి పాత్రంబుగఁ జేసినట్టి ఘన దుశ్శీలుండు, దోషాత్ముఁ, డే
గతి వాని న్గననౌను? వీరెవరొ శంకన్ బాయుచున్దెల్పుమా!

వసిష్ఠుఁడు [భరతునిఁజూచి] భరతా! ఈ మునివరేణ్యుఁడు నీ ఋజుభావంబును సంశయించినాఁడు; కావున నీవే యతఁ డడిగిన ప్రశ్నలకు సదుత్తరంబిమ్ము.

భరతు:—మానివరేణ్యా!

సీ. లక్షణాన్వితుఁడగు లక్ష్మణుతోఁబుట్టు
శత్రుఘ్నుఁడను సాధుచరితుఁ డితఁడు
కలశాబ్ధి, చంద్రునిఁగన్నరీతిని, రాముఁ
గనిన కౌసల్య యీాగజితమాత
లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులనుఁగన్న యీాయమ్మ
యిన్న, విఖ్యాత సుమిత్రమాత
నిందజ్జగజ్జనానీక యీాకైక, నా
పాపజన్మమునకుఁ బాత్రమయ్యె.

గీ. నిరపరాధి నేను నిందలపాలైతి
నిజము నీదు పాదరజము సాక్షి
దశరథుండుసాక్షి దశదిశలునుసాక్షి
జీవితమైన రామదేవుసాక్షి.

జటివరేణ్యా! నే నే పాపమెఱుంగను, నిరపరాధిని, నింద జ్ఞన లోకైక కైక యను ఘూక గర్భమునఁబుట్టి కాకముబలె జీవించిన కారణంబున నీయపనింద నాకు ఘటిల్లినది. జటిజాలపాలా, అపనిందలపాలైన కతంబునను అతిశయ భ్రాతృవాత్సల్యమునను గుందుచు రాముని వియోగంబు సైఁపనోపక యామహానుభావుఁ డెందుండి నను గని, నమస్కరించి, ప్రార్థించి, మరల నయోధ్యకుఁ బిలిచికొని వచ్చి, రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగఁ జేయ యత్నించినాఁడను. ఇది సత్యము. ముమ్మాటికిని సత్యము.

వసిష్ఠుఁడు:—మునివరా! భరతుఁ డాడిన వాక్యార్థములం దే [illegible]యుపోహములును లేవు.

భరద్వాజుఁడు:—(నిమీలిత నేత్రుఁడయి యాలోచించి) భరతా! దివ్యచక్షువుల నే నంతయును గంటిని. నీవు నిష్కళంకుఁడవు, పుణ్యమూర్తివి. ఆమహానుభావుఁడు రాముఁడు దేవాంశ సంభూతుఁడు. సీత దేవాంశ సంజాత.

త్రిలోక కంటకులగు రాక్షసుల వధార్థ మీ భువిలో మానవులుగఁ బుట్టి కేవల మానవమాత్రులుగ నటించుచున్నవారు. వారి నుండి దానవులు వధింపఁబడి భూదేవత నిర్బాధిత గావలసియున్నది. దేవకార్యార్థమును సాధింపఁ జేయుటకై కాదె యీకైకకు, రాముని నరణ్యములకుఁ బంపు బుద్ధి యుద్భవించినది. కాదేని వేదాంత విదుఁడగు కేకయరాజు సుత కట్టి కాకుబుద్ధి పుట్టునా! కావునఁ గైకను

సుగుణ విఖ్యాతను నీమాతను నిందింపవలదు. రాముని వియోగము నీవు సైఁపవేని నీవామహామహుని సందర్శించి పురికి రమ్మని వేఁడికొనుము. భరతా! అనుజన బంధుఁడగు రాముఁ డిపుడు యోజనద్వయంబున నున్న పుణ్యతమమగు విపినప్రదేశములో చిత్రకూటమను పర్వత సామీప్యమున నున్నవాఁడు. నేఁ డిచట నీవువసించి నే నొసఁగు నాతిథ్యం బంది విశ్రమించి రేవు ప్రాతఃకాలముననే రామ దర్శనమునకునై ప్రయాణము సేయనగును.

భరతుః—మునివర్యా! నేధన్యుఁడనైతిని. తమ యానతిఁ దలమానికంబుగ ధరించి యొనరించెదను.

భరద్వాజు:—అటులైన నాయాశ్రమములోనికిఁ బోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమము.)

తృతీయాఙ్కము, చతుర్థరంగము.

చిత్రకూట పర్వతప్రదేశము.

రామ. లక్ష్మణ. సీత. భరత. శత్రుఘ్న. వసిష్ఠ.

కౌసల్య. సుమిత్ర. కైక.

(సీతారాములు వనవిహారము సేయుచుండ సౌమిత్రి, దూరమున నొకవైపున ధనుష్పాణియై నిలిచియుండును.)

(28 అనుబంధము)

రాముఁడు:—కాతరనేత్రీ! ఈకాంతారకాంత, నవీన యౌవన సౌందర్యాతి విభవంబున, విరహులమనం బగలించుచున్నది. షట్పద బృందమునకు విందొసంగుచున్నది. వసంతుని సౌభాగ్య వైభవ మిది.

మ. స్మరమత్తేభమదోద్గమంబుఁ, బక సుస్వానోదయోత్సాహముల్
విరహాయాసహ మందమారుతమునుల్, నిండారఁబుట్టించు, వా
సరసంశోభిత చైత్రమాస, మవనిల్ జన్మించియించెల్ దిశల్,
విరహం బగ్గలమయ్యె భూతతతికిల్, విందాయె భృంగాళికిల్.

సీత:—రామా! జాతి విభవము లేనివానికి నేమియుండిన నేమి?

రాముఁడు:—గీ. సకల లతలను గలిగెడు సౌరభమ్ము,
ధరణి నలుదిక్కులను, వాసితముగఁ జేయు
చైత్రునకు, నబ్బదయ్యెఁగా, జాతిముదము
అవని సంపూర్ణ సంపద, యెవనికబ్బు?

సీత:—రామా! నీమాటలు నిత్యసత్యములు, మనమే నిదర్శనములు, మోహనాంగా! ఇటు గనుము. ఈ కేసరములు నిర్మల జలబిందువులచే సంశోభితములై, కనుల కింపు నింపుచున్నవి.

గీ. పువుల రసమను స్వేదబిందువులు దవిలి,
లలి నవోద్గమ కేసరావళులు బొలిచె.
రాముఁడు:— వనవనిత మాధవుని స్పర్శమునఁ జెలంగ
నగపడిన స్వేదపులకాంకురాళి యనఁగ.

సీత:—నాథా! మందమారుతుఁడను వసంతుని మిత్రుఁడు, వనలక్ష్మీ వివాహ సమయమున, బాలరసాల రేణువు లనుబుక్కపిండిని, నెగురవైచు చున్నాఁడు చూచితివా?

రాము. ఉ. బాలసమీరవార మెగవైచిన బాలరసాల రేణువుల్
లాలితయై చెలంగు వనలక్ష్మికిఁ చల్లన బుక్కయయ్యెఁగా
కాలముఁబట్టి నిశ్చలతఁ గాఁచిన కాయజమంత్రవాదికిల్
సోలువియోగిలోకులను జొక్కఁగఁజేసెడిచూర్ణమాచెలీ.

సీత:—నాథా! మలయానిలాందోళిత తరుశాఖల నర్తనలు, కనుఁగవకు నెంతగ విందొనర్చుచున్నయవి చూచితివా.

రాముఁడు:—మంజులవాణీ! నిజము. గురుశిక్షచే నిద్రాప్రభావము హెచ్చుట సహజముగదా?

కం. మలయగిరి మలయజంబుల
కలయిక భాగ్యమును గనిన, గంధవహుం, డీ
తలమొదలి కొమ్మలకును,
కులుకుల నర్తనలు గఱపు గురువయ్యెఁ, జెలీ.

సీత:—రామా! ఈదిక్కునఁ గనుమా! కొమ్మలను గైసేయు నన లతి కోమలము లైనకతంబునఁ గొనగోటి సోఁకు సైఁపనివయ్యును మధుపాన మత్తములైన షట్పదచరణ నారాచములకుఁ జిక్కియానందబిందువులు వర్షించుచున్నయవి.

రాముఁడు:—మంజువాణీ! అది సహజముగదా?

కం. అనురాగం బున్నయెడన్
ఘనత, లఘిమగాంచు, నుచితుఁ గన, నైజంబౌ
కొనగోటి సోఁకుసైఁపని
నన లోర్వవె భృంగచరణ నారాచములన్?

సీత:—మోహనాంగా! పేస్వాభావిక వర్ణనలోను వ్యంగ్యవిధిగ నర్థము కల్పించి బములడుచున్నావు. ఈ వన విహారంబుఁ జాలించి యించుక విశ్రమించికొందము రమ్ము.

రాముఁడు:—సీతా; అలసినపుడు విశ్రాంతి యవశ్యకము. ఇదిగో సమీపముననే మంజులతర మాధవీ మండప మున్నది. అది సుశీతల తలములచే వెలయుచున్నది. కేసరసీధు సీకరం

ఖులఁ గర మలరారుచున్నది, వసీకృతములయి రతి ప్రగల్భిత నవశతఁజెందిన శుకముల సుకమగు సూక్తులుగలది. పంచమ స్వనము లాలపించి ధీరుల యోపికలనుబాపి, విరహము రేపు పికములుగలది. అట్టి మాధవీ మండపమును జేరుదము రమ్ము.

సీత:—నాథా! మంచిది, యటులనే పోవుదమురమ్ము. (పోవుచు) మోహనాంగా; ఈయుత్తరంపు దిక్కునఁ జూడుము; దూరమున దుమారమంత రాళమెల్లఁ గప్పెను.

(27 అనుబంధము.)

రాము:—కాతరనేత్రి! అల్లదిగో భూదారవారమ్ము ఘుర్ఘురరవమ్ములు నెఱపుచుఁ గాలతారు మెల్లెడలఁ బరుగిడుచున్నవి.

సీత:—నాథా; ఈ దిక్కుచూడుమా, సమదసారంగ శార్దూలాది మృగములు ప్రాణభీతిఁగొనినవానింబలె, దిక్కుతెలియక, చీకాకుపడి పరుగిడుచున్నవి.

రాము:—భామా; ఈవనమునం దాటవికులు, వేఁటకునై ప్రవేశించిరి కాఁబోలు. అయినను, నిందలి నిజస్థితినిఁ దెలియవలెను. (దూరమున నిలిచియున్న సౌమిత్రినిఁ జూచి). లక్ష్మణా! ముక్కడి మృగములు క్రిక్కిఱిసి, ప్రాణభీతినిఁ బరుగిడుచున్నవి. కారణమేమో యరసిరమ్ము; మేమిచ్చట విశ్రమించి యుందుము.

(లక్ష్మణుఁడు వెళ్లును).

(సీతనుజూచి). సీతా! అదియే, నాపల్కిన మాధవీ మండపము; కనులకు నెంతగ విందొనర్చుచున్నది యీప్రదేశంబు.

సీ. కమనీయ కహ్లార కలహంస కలితంబు
విమలాంబు కాసార విశ్రుతంబు
అందమౌ కురువింద మందార మహితంబు
సుందర మాకంద సురుచిరంబు
కంకేళి కేతకీ కదళీ కపిత్థంబు
కాంత కాంతలక సుకాంచనంబు
మధుసుధారసపూర మధురాంబు సారంబు
నారికేళాధిక నగ యుతంబు.

గీ. మందమారుత కందళ మానితంబు
కుందకుట్మల బృందోప సుందరంబు
నందనంబునకంటె నానందదంబు
నందమగుఁ గాంచ, మాధవీ మందిరంబు.

మంజులవాణీ! ఇట్టి సుఖాలవాలమగు మాధవీ మండపమున నించుక విశ్రమించి కొందము రమ్ము.

[సౌమిత్రి వేగఁ బ్రవేశించి.]

లక్ష్మణుఁడు:—అన్నయ్యా! మోసము. మోసము; సర్వము మోస మాయెను. ఔరా! క్రౌర్యము. ఔరా! దురాశ. ఔరా! దౌష్ట్యము. అగ్రజా! లెమ్ము; వేగమ్మె లెమ్ము. బాణబాణాసనములఁ జేఁబూనుము. నావదినగారిని గుహాలోనుండఁ బంపుము, త్వరపడుము.

రాముఁడు:—అనుజా! ఏల యింతగ నాతురపడియెదవు. ఉన్నవార్త నున్నరీతిగఁ దెలుపుము.

లక్ష్మణుఁడు:—అన్నా! ఆపాపియగు కైకయొక్క దుష్టగర్భ సంజాతుఁడగు భరతుఁ డన్యాయముగఁ దనకు లభించిన రాజ్యసా

ప్రాజ్యముతోఁ దృప్తినందక యటవిలోఁ నిన్నుఁజంపి, గరళ కృత భక్ష్యంబుగ భ్రాతృస్వం బనుభవింప సమకట్టినాఁడు, ఆద్రోహికి మనోభంగముగ వాఁడు వచ్చుదారి నరికట్టి వానిఁ దునిమి దుమారంబుఁ జేసెద; నాకు సెలవిమ్ము.

రామ:—అనుజా! నీవు గొప్పపౌరుషవంతుఁడవేను, అయినను నాలోచనాయుతమతి నీకుఁ దక్కువ. ఆతురపాటు హెచ్చు. మన భరతుఁ డెన్నఁడేనియు మనకు నహితంబుఁ దలఁచెనా! ద్రోహబుద్ధి వానిడెందమం దుద్భవించునని సందియించెదవా? భ్రాతృ వాత్సల్యము నీకంటెను వానికి హెచ్చుగ నున్నదని నీవు తెలియవా? నాయందు వానికి సంపూర్ణమగు భక్తికల దుగదా? వాని సుగుణ సంపదకు నీవిటు న్యూనతఁ గల్పింప వచ్చునా? గిరివ్రజపురినుండి వాఁ డయోధ్యకు వచ్చి నన్నుఁ గానక, కారణంబుఁ దెలిసి నన్ను మరలఁ బురికి రమ్మని ప్రార్థింప వచ్చుచున్నవాఁడుగాని యన్యం బెద్దియునుగాదు.

లక్ష్మ:—సీ. మున్న నాలోచితముగ మాడలాడిన
మితిమించు భాష క్షమింపుమన్న
మనభరతుఁడుదార మానస స్తుత్యుఁడు
ఖిలగుణంబులు వానిఁ గలఁపవన్న
మాతృదోషం బెంతమాత్రముఁ బుత్రుని
కలుషము కాదని తెలియునన్న
భ్రాతృభక్తి విశేషభాసురుఁ డగువాఁడు
దురితములకు సదా దూరుఁడన్న.

గీ. దైవముగఁ బూజ సల్పఁగాఁ దగిననీవు
అడవినుండుట నే సైఁప నైతినన్న

కోప మూకృతిగొని నన్నుఁ గూల్చెనన్న
నేరమెన్నక నన్ను మన్నింపు మన్నఁ

అన్నా! నే ననాలోచితముగ భరతుని ఋజుభావంబును సందియించిన తప్పు క్షమింపుము. నిన్ను వేఁడికొనియెద.

రాము:— అనుజా! నీవు పశ్చాత్తప్తుఁడవైన కారణంబునఁ బునీతుఁడవైతివి. ఆభరతుఁ డిటు చేరునంతవఱకు నీమాధవీకుటజ సమీపమున నుందము రమ్ము.

(భరతుఁడు ప్రవేశించి దూరముననున్న రాముని దర్శించి దుఃఖాతిరేకంబున నశ్రుపూరిత నేత్రుఁడై.)

హా! హా! విధిమాయ దురూహ్యంబుగదా? జలధి వలయిత భూవలయంబును, దనభుజబలమునఁ దాలఁగల రఘురామునకా యీ యటవీతల నివాసము? హా!

సీ. చేయిడ జాతెడు, చెలువారు నునుమేను
కఠినోపలంబులఁ గందువాఱె
పంకజంబులఁ బోలు పాదతలంబులు
కంటకంబులు చిక్కి గాజువాఱె
పటునీలిమచ్ఛాయఁ బరఁగిన కేశముల్
చటులారుణచ్ఛాయ జడలు వాఱె
సుమదామ శోభిత సురుచిర కంఠంబు
తులసి హారముల యొత్తులకుఁదాఱె.

గీ. గోముమించిన రఘురాము మోముదమ్మి
చండకిరణుని వేఁడిమి సెండఁబాఱె
పుట్టు శ్రీమంతుఁ డీరీతి నట్టడవినిఁ
జేరెఁ గట్టడి విధిచేతఁ జిక్కుఁబాఱె.

(ఇంచుక సమీపించి.)

కటకటా! ఎంతటి ధీరుఁ డింతటి దీనదశకు దిగెను? దైవవిచేష్టలఁ దెలియ నెవరితరము? [రాముని దిక్కుఁజూచి] అయ్యో! వెలలేని దువ్వలువలు దాల్చుచున్న మహామహునకా యీనారచీరలు? ఈకట్టువస్త్రములు? కృష్ణాజినమా యుత్తరీయము? నలుతావుల వలపులు వెదజల్లు పూవులతావుల సొంపారు సౌందర్య శిరోమణి జటాధారణం బొనర్ప నర్హుఁడా? మృగమద చందన చర్చలఁ జెలువారు నునుమేనా, ధూళీధూసరితమై సొబగు చెడినది? అయ్యో! నావలనఁగదా యిన్ని సంకటము లీ మహానుభావునకుఁ బ్రాప్తిల్లె? నా బ్రతుకు వ్యర్థమయ్యె. ఇపుడు నేనేమి సేయుదును? నన్నుఁజూచి యీపావనమూర్తి "నేఁ బాపి కైకగర్భమునఁబుట్టిన పాపకర్ముఁడ" నని తలంచి నిరాదరించి నన్నుఁబల్కరింప నిరాకరించు నేమోగదా? అటులొనరించిన నాగతియేమి? ప్రాణత్యాగమే కదా? అట్టి దుస్స్థితి రాకమున్నె, నే నాదేవదేవునిదర్శించి, నిరపరాధి యని పలికి, పిదప నేమివచ్చినను దాని ననుభవించెద. ఇపుడా స్వామికిఁ ద్రికరణశుద్ధిగ సాష్టాంగ దండప్రణామంబు లాచరించెద.

[అనుచుఁ గరపుటములు ఫాలతలంబునఁ గీలించి.]

[రామాయణ శ్లోకము.] రామాయ రామభద్రాయ
రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ
సీతయాఃపతయే నమః.

[అనుచు సాష్టాంగ దండప్రణామం బాచరించుచుఁ బడియుండ.]

రాముఁడు [మూకమునుండి చూచి సమీపించివచ్చి భరతుని లేవనెత్తి గ్రుచ్చి కవుంగిలించి.] అనుజా!

ఉ. సేమమె నీకుఁ, దండ్రికిని, శిష్టవసిష్ఠ పురోహితాళికిన్
సేమమె మాతలెల్లరకు ? సేమమె నీయనుజుండు, పౌరులున్
ఈమహితాటవిస్థలికి నీవిపు డేమికతంబు వచ్చినా
వో ? మహితాత్మ ! నీమధుర సూక్తులు నేవిని సంతసించెదన్.

సమ్మోదభరితా ! భరతా ! నీవీ భూభారమ్ము నవలీలగ భరించి నావుగదా ? భూజనుల నీవు న్యాయశాస్త్రానురీతిగఁ బరిపాలించుచున్నావుగదా ? మనగురువులు దినదినము నీకు రాజనీతివిధులు బోధించుచుందురు గదా ? మనమాత లెల్లరును నిన్నాదరాతిశయమున మన్నించుచుందురు గదా ? నావియోగమున దుఃఖించి కృశించుచుండు మన ముసలితండ్రిని మీరెల్ల రాదరించి దుఃఖోపశాంతిఁ గలిగించుచున్నవారుగదా ? అయోధ్యనువదలి నీవిపు డిచటికి వచ్చిన కారణం బేమి ?

భరతు:—అన్నయ్యా ! శోకభరమ్మున నేనిపుడు మాటలాడఁజాలను, మనవా రెల్లరును గురువులగు వసిష్ఠులవెంట వచ్చుచు న్నవారు ; వారినిఁ బ్రశ్నింపుము.

[వసిష్ఠులు. శత్రుఘ్నుఁడు. కౌసల్యాది మాతలు ప్రవేశింతురు. శ్రీరాముఁడు నమస్కరింపఁబోవును.]

వసిష్ఠుఁడు:—రామా ! నమస్కారములు నిలుపుము.

కం. వనవాస క్లేశంబులు
ఘనతరముగ నిన్ను నేఁచి కాఱించెఁగటా ?
జనపతి ; సేమమె నీవును ?
మనసీతకు లక్ష్మణునకు మంగళము గదా ?

రాము:—గురువరా! తమ యనుగ్రహాతిరేకంబున వనవాసక్లేశము లేశమయినను నాకుఁ దోఁపదు. ఆచార్యోత్తమా! నే నడిగిన కుశల ప్రశ్నలకు మారుత్తరంబు నీయక యున్నవా రేల! నాయనుంగుతండ్రి దశరథుఁడు కుశలుఁడు గదా?

వసిష్ఠ:—రామా! పరేంగితజ్ఞానప్రావీణ్యముఁ గల నీవీరీతి నడుగ నగునా?

కం. ఇలలో శాశ్వత కుశలము
కలుగునె యెవ్వానికైనఁ గాకుత్స్థవరా?
జలబుద్బుదములు నిలుచునె
కలకాలము నీరుగాక కానవె దీనిన్?

(రాముఁడు ఊచ్చవడి నిలిచియుండ.)

కౌసల్య:—రామా! (అని కౌఁగిలించికొని.)

చే. జనకుఁడు లేనిబిడ్డవయి, సారసుఖంబుల నీఁగి, యీవిధిన్
వనతలవాసకష్టము, లవారిగ నందఁగనైతివయ్య, యీ
జనని కిరాతిగర్భమున జన్మము నెత్తిన కారణంబునన్
తనయ నిన్నున్ స్మరించుచును దండ్రిచనెన్ దివిసౌఖ్యమందఁగన్.

(రాముఁడు నిర్విణ్ణుఁడై నిలుచును.)

కైక:—తనయా, రామా!

చం. జనకుఁడు లేని బిడ్డనిగ సల్పితినయ్య కృతాపరాధినై
వనతలవాస కష్టము, లవారిగఁ గూర్చితినయ్య పాపినై
జననికి నిన్నుఁ బాపి కడు సంకటపెట్టితినయ్య నీకు, నో
తనయ, ననున్ శపించుచును దండ్రిచనెన్ దివిసౌఖ్యమందఁగన్.

(రాముఁడు నిశ్చేతనుఁడై పడి హాయని లేచి కూర్చుండి.)

హా! తండ్రీ! దశరథా! నాయన్నా! నావియోగ దుఃఖంబు సహింపనోపక, దుఃఖించి, భువిఁజాలించి, దివినైనను సుఖమనుభవింప వెడలితివా! నాయన్నా! ఇఁకఁ బదునాలుగేండ్లకైన నిన్ను దర్శించు భాగ్యము నాకన్నుగవకుఁ గలుగునని నమ్మియుండిన నాయాశ వమ్మయ్యెఁగదా? తండ్రీ! నీవులేని యయోధ్యాపురి నాకు యమపురిగ దోఁచునుగదా! అయ్యో! నాయనా! హా యిఁక నెచట నాయన్న!

సీ. లేఁడాయెనే ఱేఁడు? పాడాయె నేపురి?
  రాఁడాయెనే నేఁడు రాజరాజు?
నాయనా! రమ్మని ననుఁజీరువా రేరు?
  పోయెనే గారాము పుత్త్రివదలి?
తనయ, రారమ్మని తనివార నన్నెత్తి
  ముద్దిడువా రేరు ముదముఁగూడ?
ఇనకులాధీశుఁ డీయిల వీడిపోయెనే?
  నాడును వీడును బాడుపడెనె?

గీ. మానవాధినేత మసనమ్ముఁ జేరెనే?
పౌరులెల్ల నిఁకను బ్రదుకఁ గలరె?
గుండె బండగాను, నుండఁగాలానె! నే
దాళఁజాల నిఁకను జాలుబ్రదుకు.

(హా, నాయనా యనుచు గ్రిందఁబడును.)

వసిష్ఠుఁడు:—రామా! (వేవనెత్తి ఏమిది యచ్చెరువు? నీచర్య నీతి విపర్యయముగ నున్నది. పిన్ననాఁడు నీకు నేఁగఱపిన యోగ శాస్త్రమును మఱచితివా? నిన్ను నీవెఱుఁగక యున్నావే?

ప్రాకృత పామర మానవునింబలె నటించుచున్నావే? దశరథుఁ డెవఁడు? నీవెవఁడవు? తండ్రి, తనయుఁ డను నది వ్యావహారిక సంబంధమగునుగాని పారమార్థిక సంబంధమా? సంయోగ వియోగంబులు సృష్టి సహజములుగావా? కాలకర్మంబు లనాదిగ నుండునవి యైనను దైవాధీనములుగావా? జనన మర ణంబులు సృష్టి ప్రళయములుగావా? జననము కర్మాధీనము గదా? జననముతోడనే మరణ మను మృత్యుదేవత వెన్నంటి గాచియుండును గదా! లేచియున్నను, నిద్రించినను, గూర్చు న్నను, నిలిచియున్నను, సంచరించుచుండినను, దాఁచికొనినను, భూతకోటి నానుకొని గాచియుండునది మృత్యువుగదా దానినిఁ దప్పింప సాధ్యమా? కాలము, మృత్యువు నాశ్ర యించికొని యుండునుగదా? ఇఁక సంయోగ వియోగము లను నది సముద్రములోని తరంగములను బోలవా? జలకాం డములోఁ బడిన కాష్ఠములెల్ల నలల సాహాయ్యమున నొక్క చోటఁజేరి మరల నాయలల దెబ్బలవలననే, వియోగమంది దిక్కొకటి కొట్టికొనిపోవా? భువినిఁబుట్టు భూతకోటియంత యును నట్టిదియకదా? పథికు లెల్లరును మార్గమధ్యమున నొకచోటఁగూడి ముచ్చటించుచు, హాయిగనుండి, మరల యథేచ్ఛగఁ దమదమ దారివెదకికొని వెళ్లరా? సంయోగ వియోగము లిట్టివికావా? దృశ్యమగు సమస్తవస్తు జాలమును నశ్యమగుననుట యెవ రెఱుంగని విషయము? అయినను నిందున్న చిత్ర మేమనిన? మాయ యను నజ్ఞానావరణము బుద్ధినిఁ జుట్టి, మన లోకానుభవజ్ఞానము నెల్ల నశింపఁజేసి,యజ్ఞా నావరణములోనికి నీడ్చికొనును. అపుడు సర్వమును మరవు దట్టి ప్రపంచము సత్యము, తానుస్థిరమని నమ్మును. ధీరుఁ

డగు వాఁ డీ మాయాప్రభావమును గుర్తెఱిఁగి యజ్ఞయాగాది పుణ్యకర్మము లాచంరిచియో, ధారణ ధ్యాన సమాధి యోగాభ్యాసముననో, అయజ్ఞనావరణమును జంపి, తేజోరూపుఁడై, బ్రహ్మానందమును శాశ్వతముగఁ బొందును, రామచంద్రా! ఈ యోగవిషయము చిన్నతనమునందే నిదర్శనముల పూర్వకముగ నీకు బోధించితిని. నీకిపు డది మఱపుదట్టినది. రామా! శోకమునకు నెడమీయకుము; లెమ్ము. ధీరుఁడవు గమ్ము, ఉచితకర్మము లాచరింపుము. పుణ్యకర్ముఁడవై క్షాత్రోచిత ధర్మము లనుసరింపుము. భ్రాతృ భక్తివిశేషంబున నిన్ను దర్శింప వచ్చిన భరతుని రాకకుఁ గారణము విచారింపుము. నీ తల్లుల నాదరింపుము.

గీ. రామ! వీరారివర్గవిరామ లెమ్మ
శోకభరమును నీఁగుమా సూజ్ఞుఁడగుచు,
క్షాత్రధర్మంబు నెఱపుమా ధాత్రిలోన
వినుమ నామాట వేదాంతవిదుఁడ వగుచు.

భరతు:—రామా! నేను సన్నిధిని లేనిసమయమ్మున నాపాలి శనిగ్రహమువలె నాతల్లి కైక పరిణమించి, దురాశాపిశాచావేశయై, దుష్టవరమ్ముల నెపమ్మున నీపట్టాభిషేకమునకు నంతరాయముఁ గల్పించి నిరపరాధివగు నిన్ను నట్టడవికిఁ బోదట్టి, కట్టా, యీముదుసలితండ్రిని యమపట్టణమునకుఁబంపి, యిపుడు పశ్చాత్తప్త యయినది. అనఘాత్మా! అన్యాయార్జితమగు భ్రాతృస్వము గరళకృతభక్ష్య మని యెన్ని ధైర్యమున నె భుజింపఁజాల. రఘువరా! ఇక్ష్వాకు కులాచార క్రమమునుబట్టి, తండ్రిరాజ్యము జ్యేష్ఠకుమారునకు సంక్రమించునుగాని, తదితరులకు రాదు. భాగార్హముకాదు. రామచంద్రా! విపులతర

ఘగు రాజ్యభారము దుర్బలుఁడనగు నేను భరింప నోపుదునే? గరుత్మంతుఁడు మోయఁగల భారము నూరు పిచ్చుక మోయునా? సహస్రఫణములుగల యాదిశేషుఁడు భరింపఁజాలుభూభారము నొక నీటిపాము భరించునా? సుగుణగణాభిరామా, రామా! నీచరణ దాసుఁడనై నిన్ను సేవింప వచ్చిన యనుజునిపై సంపూర్ణకటాక్షముంచి, శచీపతి చందమున నయోధ్యాసింహాసనం బలంకరింప వత్తువని నినుఁ బ్రార్థింప వచ్చినాడను. నేను నీశిష్యుఁడను, నీదాసుఁడను, నీయనుజుఁడను. నావేఁడికోలుల నాలించి, శిష్టాచారోదారవిచారుఁడవయి, నాకు ననుగ్రహపూర్వకంబగు ప్రసాదం బిమ్ము. రాజ్యంబు ననురక్తిచేఁ జేకొనుము. రామా!

౪౦. నిజవంశాచారంబును
త్యజియింపక, ధాత్రినెల్ల ధర్మయుతుండై
భుజబలమునఁ బాలింపుము,
సుజనహితా! ప్రీతివినుము, సోదరు మనవిన్.

కైక:—తనయా! సుజనవిధేయా! నేను క్రూరరాక్షసిని, ఘోరపాతకిని, నీయెడ నేనపరాధశతం బొనర్చితిని. నీతల్లిగర్భమునం దార్పరాని చిచ్చిడితిని. లోకకంటకురాలైతిని. కరుణాభరణా! నాయపరాధములు క్షమింపుము. నాసుతుని భరతుని వేఁడికోలు మన్నింపుము. పౌరుల మనంబుల కానందమును నింపుము. కరుణింపుము. నేఁబుట్టి పుట్టినయింటికిని మెట్టిన యింటికిని నపకీర్తిఁ గట్టితిని. కట్టడినై నిన్ను బాధించి, నట్టడవికిఁ బట్టంబుఁ గట్టితిని. కరుణాసుధియగు పతిని వేధించి యమపట్టణంబునకు నెట్టితిని. నే విధవనగుటయగాక నిరపరాధలగు నీ కౌసల్యా సుమిత్రలను విధవలఁ జేసితిని. నాచేతలచే

ముం దిప్పె చెట్టులు బుట్టునని యెఱుంగనైతిని. రామా! మనిన పేనుఁగునై లోకనిందఁ బడఁజాల. నీతండ్రి వరఫలములు నే భరింపఁజాల. ఎటులైన నన్ను క్షమింపుము. నాసుతుని మన్నింపుము. రామా! నే ఘోరపాతకిని, ఏల జన్మించితినో తెలియదు.

సీ. పుట్టితి నేనయో పుణ్యకర్ముండగు
    కేకయాధిపునింటి కీటకముగ
పట్టితి సాకేత పట్టణాధిపుఁ గేలు,
    కాకుత్స్థ గృహనాశధూమకముగను
కట్టితిఁబట్టంబు నట్టడవికి నీకుఁ
    గటికనై నీయింటి కాకమగుచు
పెట్టితిఁ గుంపటి; పేరుబెంపును గాల్ప
    శాకినిరూపమై కైక యనఁగ.

గీ. ఇన్నినిందల పాలయి యున్న నేను
నిరయ శిక్షకుఁ బాత్రనై నిలిచినానుఁ
రామ, రఘురామ, కరుణాభిరామ, నన్ను
గరుణ రక్షింపుమా నీవు సురశరణ్య.

(అనుచు గౌఁగిలించును.)

కౌసల్య:—రామా! క్షమాగుణమే నీకు నాభరణముకదా? ఈకైక, పశ్చాత్తప్తయై నిన్ను క్షమాపణము వేఁడెను. భ్రాతృభక్తుఁడయి ప్రీతిని భరతుఁడు పురికిరమ్మని నిన్నుఁ బిలిచెను. వారి కోరిక కొనసాగించుట నీకుధర్మము. నామాటవినుము. నీముద నలితండ్రివాక్యమును బరిపాలించి యుతని సత్యమును జగతి

యందు నిలిపితివి. ఇపుడు నావాక్యమును పాలింపుము. వరములు వేఁడినది కైక. ఇచ్చినది నీతండ్రి. వనమునకువచ్చినది నీవు. ఇపుడు వరఫలములు వలదనునదియే కైక. తండ్రి లేఁడు, కావునఁ బురికిరమ్మని పిలుచువారు వినుగన్న తల్లియును నీయనుఁగు దమ్ముఁడును. పురికి రాఁదగినవాఁడవు నీవు. ఇం దేధర్మభంగమును లేదు. తనయా! నామాటలు లోకసమ్మతములని లాలింపుము. ఇది ధర్మవాదము; ఇఁక నావిషయ మన్ననో,

సీ. తనువును దఱుఁగఁగ దల్లడిల్లుచు ఘోర
    తరమగు తపములఁ దలరినాను,
ఆపన్నసత్వత నాపద కలుగునో
    యని యహరహముల నడలినాను
బాలగ్రహాదుల బాధలు కలుగునో
    బాలురకని చాల బడలినాను
వినయంబు విద్యయు వితత వివేకంబు
    గలుగు టెప్పుడోయని కలఁగినాను

గీ. వార్ధకంబునఁ బుత్త్రుఁడు వద్దనిలిచి
యాదరించును నన్నని గాఢ తనయ
యున్నిపన్నములంబడి నిన్నుఁగాచి
యున్నదానను రమ్ము నాయన్న పురికి.

రామా! నీవు దప్ప నాకు మఱియెవరు దిక్కు! నీతండ్రి నన్ను నిరాధారవిధవను జేసిపోయెను. తనయుఁడవగు నీవును నడవుల పాలైతివేని, నే నెవరిపై నాధారపడుదును! తండ్రి లేనపుడు, తల్లిని రక్షించు కర్త తనయుఁడు కాఁడా? ఇది ధర్మశాస్త్ర సమ్మతము కాదా?

(30 అనుబంధము.)

రాముఁడు:— (వసిష్ఠునిఁజూచి) గురువరా! పామరులం బలె ధర్మసూక్ష్మములు దెలియక వీరుమాటలాడు చున్నవారు. భరతుఁడు నిష్కళంక చిత్తుఁడయి, యగ్రజునిపై గౌరవాతిరేకంబున, సహజముగ మాటలాడెను. కన్నకడుపుగావునఁ గానలో నేను గృశించుటఁ జూడనోపక, నాతల్లి కౌసల్య పురికిరమ్మని నన్నుఁ బ్రేరేచుచున్నది. బలవత్తర కార్యకారణ విశేషంబున నామాఱుతల్లియగు కైక, తనపతి తనకిడిన వరఫలములు తనకు వలదని నుడువుచున్నది. ఇవి సహజములేను. అయినను నాకాజ్ఞ యిడినవాఁడు నాతండ్రి. అతఁ డిపుడు లేఁడు. ఆయాజ్ఞ యిపుడు శిలాశాసనముగ నిలిచినది. దానినిఁ దుడువ మన కెవ్వరికిని శక్తిచాలదు. దానిని నే నతిక్రమించి నడచితినేని పితృశాసనభంగం బొనర్చిన పాతకము నన్నుఁ జుట్టికొనును, కావున, నే నీ కాననవాసంబు వదలఁజాలను. పురికి రాఁజాలను. మీరు వీరి నేరీతినైనను నూఱడించి, యయోధ్యకుఁ బిలిచికొని పోవుదురని నమ్మినాఁడను.

వసిష్ఠుఁడు:— రామా! నీధర్మసూక్ష్మ విజ్ఞాన ప్రావీణ్యమునకు నేనెద మెచ్చితి. నీయనుజుఁడు భరతుఁడు నిన్ను ధారుణీధవునిగఁజేసి నీపాదసేవకుఁడుగ నుండుటకై పట్టుపట్టినాఁడు. నీవు ధర్మసూక్ష్మము లెఱింగి దాని కియ్యకొనకున్నాఁడవు. ఈచిక్కులు వదలింప మఱియొక మార్గమున్నది. అటు లొనరింతువేని నది సర్వజన సమ్మతముగ నుండును.

రామ:— గురువరా! అదియెద్ది?

వసిష్ఠ:—రామా! నీపావనచరణాభరణమ్ములగు సువర్ణభూషిత రత్న పాదుకలు భరతునకిమ్ము. ఆపవిత్రకరములగు పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకంబు మహోత్సవంబుగ నొనర్చి, పాదుకలపేరఁ బదునాలుగేండ్లు భరతుఁడు రాజ్యమేలుచుండును. ఇది నీకు సమ్మతముగదా?

రామ:—సమ్మతమేను.

భరతు:—పదునాలుగేండ్ల పిదప నొకదిన మాలసించితివేని నేను ప్రాయోపవేశం బొనర్చి ప్రాణంబులు త్యజించెదను.

రాము:—అనుజా! అంతటి పనియేల? గడువుమీఱక నినుఁ జేరెదను. అది తప్పను.

భరత:—అగ్రజా! నీవనుగ్రహాతిశయమున నాకొసఁగఁ దలఁచిన పాదుకాప్రసాదము నిమ్ము.

రాము:—అనుజా! నే నశుచిబాధితుఁడను. కావున పావనకరమగు మందాకినిలో స్నాతుఁడనై పాదుక లొసంగెదను రమ్ము, పోవుదము.

భరత:—మంచిది.

(నిష్క్రమణము.)

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

భరత, శత్రుఘ్న, వసిష్ఠ, సుమంత్రాదులు. పౌరులు. కౌసల్య, సుమిత్ర, కైక, ముత్తైదువలు.

సింహాసనముపైనఁ బాదుకలుంచి పూజలొనరించి మంగళ హారతు లెత్తుదురు. మేళతాళము లగుచుండును. వేద పఠనమును సంగీతమును నలుదిక్కుల నెఱసి యుండును.

(31 అనుబంధము)

భరతుఁడు (పాదుకలకు సాష్టాంగ దండప్రణామంబులాచరించి.)

సీ. ఏదివ్యపదములు శ్రీదయితుని భవ్య
పదములై స్థిరసుఖాస్పదములయ్యె
ఏదివ్యపదములు వేదాంత పదములై
పారలౌకిక మోక్షపదము లయ్యె
ఏదివ్యపదములు మేదినీ శుభదముల్
సజ్జనావళి మనస్తుష్టిదములు
ఏదివ్యపదములు మోక్షప్రదమ్ములు
పాపవిచ్ఛేదక శ్రీపదములు

గీ. అట్టి శ్రీరామపద పావనాజ్కితములు,
శ్రితజనావళి ఖేదవిచ్ఛేదకములు,
మునిమనఃపద్మనిరత ప్రమోదకములు,
పాదుకలు, లోక శుభ సుఖాపాదకములు.

పౌరులారా! పావనకరములగు నిట్టి పాదుకల విఖ్యాత నామమున నే నీరాజ్యము పదునాలుగేండ్లు మాత్ర మేలెద. పావననాముఁడును సుగుణాభిరాముఁడును సన్నిధానమున లేకయే నేను అయోధ్యాపురినిఁ జొరఁజాలను. ఈనందిగ్రామమే నాకు నానందకరముగ నున్నది. ఆరామనామచరణ స్మరణములు నాపాలి యాభరణములై, విశ్వభరణములై, భూమండలోద్ధరణములై, భవసాగర తరణమ్ములై, శ్రుతిసతీసీమంతవీధికాలంకరణములై, సర్వలోకరక్షణాకరణమ్ములై, నీతిసన్నుత సంచరణమ్ములై, తామసగుణాంధకార నివారక నవీన సుధాకిరణమ్ములై, వారాన్నిధివలయిత జగదుపకరణములై, నీరజరిపు ఖండిత నిర్మలనఖర సంస్ఫురణములై, సరసిజదళసమచరణములై, సదా సంస్ఫురణములై, ధారుణినంతయును ధరించి కలుషారి మదోపహరణమ్ములై యేలును గాత.

(అందఱును సాష్టాంగ దండప్రణామంబు లాచరింతురు.)

(అందఱును మంగళహారతి పాడుదురు.)

(32 అనుబంధము)

సంపూర్ణము.

శ్రీనివాసాయనమః.

పాటలు.

అనుబంధము 1.

చక్రవాక రాగము—రూపక తాళము.

దశరథ:— నా తనయా, రామయ్యా
నాదుమాట, వినుమయ్యా ॥ నా ॥
సంతోషము - తోడనిన్ను
సకలోర్వికి పట్టము గట్టెద ॥ నా ॥
పటుతర మాజరచేనా - మేనుదిటవు దప్పినది
కానసీవు తడయక - నాకోర్కె నెఱవేర్చుమయ్యా ॥ నా ॥

అనుబంధము 2.

బేగడ రాగము—ఆది తాళము.

[illegible]:— మానుమా తండ్రీ - హీనమైన చింతా ॥ మా ॥
కానసీవు వేగా - వేగారుల బంపుము ॥ మా ॥
బిలిపింపుమా - భరతుని నేడూ
భయము వలదు - నీకు భ్రాతృవదలజాలా ॥ మా ॥

అనుబంధము 3.

మాండ్ రాగము—త్రిశ్రగతి తాళము.

మంథర:— ఆహా యేమివిచిత్రము - నే డిచట జూచినఁ ॥ అనుప ॥
కంటికింపుగాఁ గనెడు బాటలుఁ
నేడూఁ గనెడుఁ బాటలుఁ - చనా దారిగాననే ॥ అహా ॥ ౧॥
కారణంబు నాకేమి - తెలియదాయెగా -
ఏమీ తెలియదాయెగా - ఆహా - అరసి చూచెదఁ ॥ అహా ॥ ౨॥

అనుబంధము 4.

కాపిరాగము—ఆదితాళము.

కైక॥ నీకేలగలా దేచానా - నిజమాడవేలనేమదినీ - ఏలనేమదినీ ॥ నీకేల ॥

మంథర॥ ఏమనాగలా - ఏలనాగా - ఇదినమ్మ వేలనే-సుదతిచాలునే-సుదతీ ॥ఏమ॥

కైక॥ కోపాము - వలదికాచాలె ॥

మంథర॥ విపరీత చర్యలుచాలె ॥

కైక॥ కినియాకు నాపయిచానా ॥

మంథర॥ చాలా ॥

కైక॥ చాలూ, నీకిటు - కోపా - మిదిరీతియగునే సుదతీ ॥ నీకేల ॥

అనుబంధము 5.

భీమపలాస్ రాగము—ఆదితాళము.

కైక॥ మేదుర - మోదామాయె - మదింగదవె - మేరమీరె - నారీ ॥

మంథర॥ వనటాలు - దీరెనేదూ ॥

కైక॥ మనామునవెలు - మేరమీరెనానీ ॥ మేదుర ॥

మంథర॥ సాహాసమూ - మీరగనూ - కార్యాము - జేయా ॥

కైక॥ చేయుదునూ - కార్యాము నెల్లా - విచారమేల - ఏలా - విళంబము॥

మంథర॥ ధైర్యముగను ॥

కైక॥ వదలను - వినః ॥

మంథర॥ మేలగును ॥

కైక॥ జాలామిటులేలా - విను - చాలాయెనుగా ॥ మేదుర ॥ ౧॥

అనుబంధము 6.

ఝంఝూటి రాగము—ఆదితాళము.

దశరథ:— కాంత ఏల నీవుఘూరి - వెతాలక్ గుందాగక్ ॥కాం॥
బాలయేల - నీ - విహారముల్ - వదాలి
తారుకతమేమి - తన్వినాకు దెలుపుము ॥కాం॥ ౧॥

బాలచంద్రకళను - వెలయు నీదుమోము,
వాడుకతమేమె - వారిజాక్షి తెల్పుదు ॥కాంత॥ ౨॥

అనుబంధము 7.

బిలహరి రాగము—ఆదితాళము

కైక:— భూపతి యేల నీకిట్టితలంపులు
ఆపదనైనను - అనృత మాడగరాదు ॥భూ॥ ౧॥

ఇనకులమునబుట్టి ఇంతటిమోసము
జేయగ తగవునె - తడసి జూడుమునీవు ॥భూ॥ ౨॥

అనుబంధము 8.

ఇంగ్లీషు నోటురాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

దశ॥ చలమువలదు - చెలిరో - నిన్ను వేడెదనె
కనుమదయనను - మనవివినుచు - నతివరో॥ చల॥

కైక॥ మాటలేల - మానుమింకను - పలదిటులా
వరములిమ్మా - వేయియేల్లా - వదలనూ ॥మాట॥

దశ॥ వరములు ఇయ్యలేనని - పలుకను
కరుణచె - రాముని - రాజుగంజేయుము ॥చలము॥

కైక॥ ఇచ్చినమాట - లేదని పలుకుము
చెచ్చెరవెళ్లెద - సంతసముననే ॥మాట॥

అనుబంధము 9

భూప్ రాగము—ఏకతాళము.

కైక॥ వినవే - నీవాక్యము - లహితము - సతతము - నమ్మనునే ॥విన॥
ప్రల్లదములు - ఇటులనగా - జనునా
మృషలాడగ - సరినీకగునా ॥వినవే॥ ౧॥

కాని - కాని - విను - కనివిని యెఱుగను - హీనముతానునే
విని నేరుగను - గనుమా ॥ వినవే ॥ ౨॥

అనుబంధము 10.

బేగడరాగము—ఆదితాళము.

రాము॥ మీపదా - దాసుడా - భూవరా - వచ్చితి ॥మీ॥

ఎప్పుడు - మిమ్ముమది - దప్పకదలచుచు
మెప్పుతో - నుండెద - సత్యము - సత్యము ॥మీ॥ ౧॥

ననుని పుడిచటికి - పిలువను - బంపిన
కారణమరయనే - గోరెద - తెలుపుమా ॥మీ॥ ౨॥

అనుబంధము 11.

ఆరభిరాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

కైక॥ రామవినుతు - వినర - మనాసారనాయువరములును
ధీరవీరచిత్తముననూ - నాదుమనమునూ ॥రామ॥

భరతునకు - రాజ్యమీయా - కానకునినుఁబంపివేయా
కోరితినే - వరములయా - ఓదయామయా ॥రామ॥ ౧॥

అనుబంధము 12.

భైరవిరాగము—ఆదితాళము.

కౌసల్య॥ బహుచింతా - శిఖిలోనయ్యో - నేజెడితీ ॥పల్లవి॥

తాపము నేనూ - తాళగజాలనూ
విడజాలనిన్నూ - కఠినమయ్యో ॥ నేజెడితీ ॥ బహు ॥౧॥

తాళవియోగ - తాపము నేనిఁక
తనయా - వినయా - గనుమనన్ను ॥ నేజెడితీ ॥ బహు ॥ ౨॥

అనుబంధము 13.

బేహాగురాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ సారసనయనా - నైపా - భూరివియోగా - మేపా
కూరిమి - సతినీ - చేరగమానీ - దూరమునా - మానా

ఏదినమయినా - నీదయబూనూ - నీదారనిటుమానా
శ్రీదయానే - శ్రీదయానే - మోధాదాయక - నీకౌనా ॥సా॥ ౧॥

అనుబంధము 14.

అసావేరిరాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ మామా - పతిని నే - మానాగాలనె
ఏమని నేమనియుందు - జగతినీ - నిలువగలా - నేమటా ॥పల్లవి॥
కాంతారములా - కాంతుఁడేగదా - ఇంతీనేనూ - కాంతునివదలీ
సంతసమ్మునా - మానఁగఁగలనే - నెలవిడుమామమతా ॥మామా॥ ౧॥

అనుబంధము 15.

నాధనామక్రియరాగము—ఆదితాళము.

దశ॥ వనములకును నేఁడు - వెడలు రామునిగని
నిపుడైన వీనిపై - దయబూను - పగయేల ॥వన॥ ౧॥

కైక॥ ఇందుకేనానన్ను - ఇచ్చట పిలిపించి
రచ్చనేయఁగ తగదు - కుత్సితబుద్ధి ॥ఇందు॥ ౧॥

కౌసల్య॥ చెరగొడ్డివేఁడెదా - తరళాయ తాక్షిరో
తనయానిపై చలము - తగదుమానుము - నీవు ॥చెర॥ ౧॥

సుమిత్ర॥ తల్లీయింతగనీవు - దయలేక పలుకుట
సరికాదు - నీకిది - ఫలములేదికమాను ॥తల్లీ॥ ౧॥

రాము॥ పదునాలు - గేఁడూలు - పదిగడియలుగనె
గడపి వత్తునమ్మ - వగవనేల - మీరు ॥పదు॥ ౧॥

దశ॥ తనయా - నిన్నువదలి - మనగలనే భూవి
తాళాగాజాలానే - నీపరితాపము ॥వన॥ ౨॥

కైక॥ అందారిలోనన్ను - ఆరాడిజేయఁగ
తగదు నీకిదినాథా - తపయక వెళ్లెద ॥ఇందు॥ ౨॥

అనుబంధము 16.

మాలకంస్ రాగము—త్రిశ్రగతి తాళము.

కైక॥ విన నేరవలదు - విన నేరా

కౌసల్య॥ వినవే - మనవి ॥విన నేర॥

కైక॥ వలదు చెలిరో - పలుకవలదు - వినను - నీదుమాటలా

కౌసల్య॥ సరోజనేత్రా - సహజమె - సాహస కార్యమిటు

కైక॥ సతిరో - హితము - వలదుపలుక - సుతునివిషయ - మీవిటో

కౌసల్య॥ సవతివైర - మిదీసీకు - సహజమెమె - వినవేమె ॥ విన ॥ ౧॥

అనుబంధము 17.

యమన్ రాగము—రూపక తాళము.

రాము॥ కలితమానసమ్మునా - కలంపనేల వీడుమా॥ కలి॥
కాననా - నివాసమూ - ముదమార - నేను బూనితీ -
వినావె - తల్లి - నామతి ॥ కలి ॥ ౧॥
మీరరానియానతి - మనసారజేయ - బూనితీ -
వినావెతల్లి నామతి ॥ కలిత ॥ ౨॥

అనుబంధము 18.

భీమపలాస్ రాగము ఖండగతి—త్రిశ్రజాతి తాళము.

కైక॥ శాంతునీ - కోపమున - కలతజెందె - హృదీ ॥శాంతు॥
ఆసతులవచనా - జ్వాలలాగావె ॥శాంతు॥
సరివారి అవమాన - హేలాగు - నేనోర్తు
నైపనే - నవకీర్తి - యిలనెటూ - నిలుతూ ॥ ౧॥

అనుబంధము 19.

హిందుస్తాని తోడిరాగము—రూపక తాళము,

కౌసల్య॥ దీననైతినీ - నేనూ - దీననైతినీ
ధీరతావదాలె ॥ దీన ॥

హా రామ - రామా - నిరంతరమూ
నామదిన్ - స్మరింతునిన్ను ॥దీన॥ ౧॥
వనములబంపి - మనగలనా - నే -
తాళజాల - నేనికను - దీన ॥౨॥

అనుబంధము 20.

అసావేరిరాగము—ఆదితాళము.

ధరత॥ పావన - రఘుకుల - తిలకా - శ్రీ - రామచంద్రా - దీనదయాళో
గాంచుదయనూ - రఘూత్తమా - రామ ॥పావన॥ పల్లవి॥
కాంతారములా - గంటిఁ జెడుగులన్
కారణమేమో - తెలియదాయెగా ॥పావన॥ ౧॥
దీనశరణ్యా - నిన్ను దలఁచెదన్
కావుమయ్య - నాకలతలడంచి ॥పావన॥ ౨॥

అనుబంధము 21.

ముఖారిరాగము—ఆదితాళము.

ధరత॥ మనంబున వ్యసనమయె - కానానుదారి - హా - కనగా ॥మనం॥ ప॥
మనంబున వ్యసనము - ననూనాకు చింతాచె -
తోపడుయెద్దియూ - నేనేమినేతున్ ॥మనం॥ ౧॥
కాననమున్ బలె - గాంచెదు పురమును -
గాంచిన భయముగుఁ - గానవెతమ్ముఁడా ॥మనం॥ ౨॥

అనుబంధము 22.

యమన్ రాగము—ఏకతాళము

తైళ॥ దైవమయిటులా - ఆయె - బ్రదుకూ - చాలా -
బ్రదుకూచాలా ॥దైవము॥ పల్ల॥
పతిపోయెహా - ఖ్యాతియుపోయె - గతిగన క్షితినిక - భేదమాయె -
ప్రాణనాథుఁడే గదివికి - ప్రాణమేలా
విషాదమునా - నిలా - తాపమునూపా ॥దైవ॥ ౧॥

అనుబంధము 23.

కాపీరాగము—ఏకతాళము.

రత॥ వ్యసనాము చాలా ఆయెను - మదినెటుల సహింతుఁ
ఈకలాతలఁ - భరింపఁ - సాధ్యమెనాకు ॥వ్యస॥

కారణంబు దెలియనైతి - గాంచనైతీదారినే
రామరామ - యనుదినంబుఁ - నేమదిఁ - నిన్నుఁ - దలఁచెదఁ ॥౧॥

అనుబంధము 24.

భీమపలాస్ రాగము—రూపకతాళము.

క॥ భాగ్య హీననైతినయో - భరతుఁడాడు మాటలా -
పాపినైనిలా - నెటూల - బ్రదుకు దాననేనయొ ॥భాగ్య॥

ఈవిధీగనాఘనాము - తాళజాలనేనయొ -
రాముని అరణ్యమున - అనవరతాము నిల్పితీ ॥భాగ్య॥ ౧॥

అనుబంధము 25.

బిభాస్ రాగము—చాప్ తాళము.

సల్య॥ పాపీవిధీననూ - నిటుచేసితే పాపాత్మనైతీనిఁకఁ ॥పా॥
కఠినములాడెను - కాంతమిగులా
నేనెట్లుబ్రదుకుదు - తనయునిబాసీ నేనై పానిఁకఁ ॥పా॥ ౧॥

అనుబంధము 26.

కాపిరాగము—ఆదితాళము.

హుండా॥ ఆనందమాయెను - మానాసము - మానాసము - మదిసంతౌసము
ఘనమానందమాయెను మానాసము ॥ఆనం॥ ౧॥

దీనవనాఘనా - మానసుధనా -
మానాసము - మదిసంతౌసము -
ఘనమానందమాయెను - మానాసము ॥ఆనం॥ ౨॥

అనుబంధము 27.

కాపిరాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

కుశుండు॥ రఘురాముని - నామము - నేమదిఁదలఁతునా -
నేమామునా - నుతియింతునే ॥ర॥
పావనచరితము - పాతకహారిణము
సేవక జనక్షేమ - మూలము ॥రఘు॥ ౧॥

అనుబంధము 28.

శంకరాభరణరాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ కాంతా కాంచుమ కానన విభవము
వినుము - పికముల - కలరవము ॥కాంతా॥
రాము॥ అందమా - ఈతరు బృందముగాంచుట
ఎంతయూ సంతస మదికొనరించునే ॥అంద॥
సీత॥ కాంచుమాహారిణము - కనులపండువుగను
దిరుగుటగని మది కింపొదవెనే ॥కాంతా॥
రాము॥ కముల - నేత్రరో - గనుమీ భ్రమరాళిని
సుమరాజముల మకరందము నానెడి ॥అంద॥

అనుబంధము 29.

బేహాగురాగము—రూపకతాళము.

సీత॥ దూరమ్మున గాంచుము పెలు - ధూళినిండెనూ
భూరియంధకార - బంధుర - పూరితమయ్యె॥
వినువీధి - ఘనతరమగు విహగము లాదాహమెందు
విహాగములా - దాహమెందు॥
ఘనభీతిగాంచెమనము - గహనము ఘోరమ్మునయ్యె
కానానీ - కథము - విధము - కానానీ - కథమువిధము॥
కాననము - ఘోరమయ్యెఁ - గాంతకనుమ
ఈరీతిని - గాంచె - భీతినీ ॥దూర॥ ౧॥

అనుబంధము 30.

కాపిరాగము——రూపకతాళము.

ల్ల॥ వరగుణనయా - యోతనయా - కానరాదయా ॥పల్లవి॥
జననినను - కారింపక - కానరాదయా ॥అను॥
వనతలా - వాసములా - వదలుమాయికన్
సనాతనా - తౌత్రగుణా - భరణగానుమా ॥వర॥
జనావనా - నీజననీ - వచనముల్ - వినా
మనంబునవూనరా - నాతనయా - వైళమే ॥వరగు॥ ౧॥

అనుబంధము 31.

కేదారరాగము——రూపకతాళము.

తుండు॥ శ్రీకమలకాంత - గోకులవిఖ్యాత - సుస్వాంత సురమునిగణనుత -
విభుశరనితాంత - నితాంతప్రణుత - సుజన - సురవర - తరు ॥శ్రీ॥ ౧॥
సుందమోహినివేషా ¡- నందానందితభా - షాఘనసంతోషా -
సకలగుణ తమోహరణ నిఖిల జగత్రాణశరణు -
సుఖము నిడుమ కమలవదన - శుభములిమ్ము గొలుతునిన్ను ॥శ్రీ॥ ౨॥

అనుబంధము 32.

మంగళము.

కాపీరాగము——త్రిశ్రగతితాళము.

జగదీశ - యీశ - పాపనాశ - రామ కావుమా
నిగమాంతవిదిత - నీరేజ - నేత్రబ్రోవుమా ॥జ॥
సురవారపోషణ - సూరితోషణ - సుగుణభూషణ
పావనా - అనూన - జనావనా ॥జ॥
అగణ్య - పుణ్యమూర్తిగాంచి - ఆనందమాయెను -
అవార్యశౌర్య - ధీరనీపదంబునమ్మితిన్ -
శ్రీరామ - రామ - ఖలవిరామ - శ్రీనివాసరా ॥జ॥

పాదుకాపట్టాభిషేకనాటకము.

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
పీఠిక 5-వ పుటలో కడపటి		కోశాచలం	కోలాచలం
1	9	పురిజనులం	పురజనులం
3	2	దారుణ్యా	దారుణా
5	13	మంధర	మంథర (ఇట్లన్నిట)
6	7	బఱుగిడి	బరుగిడి
,,	23	సుమీ	చుమీ (ఇట్లన్నిట)
8	23	యశృ	యశ్రు
9	5	వారక	వారక
10	11	యాఁడువారు	ఆఁడువారు
,,	17	మఱల	మరల (ఇట్లన్నిట)
,,	8	కుట్రిలేమి	కుట్రలేమి
11	13	హినుఁడు	హీనుఁడు
,,	14	దుర్యోధన	దుర్యోధన
,,	15	కౌసల్య	కౌసల్య
12	11	తనరాజ్య	తనరాజ్య
13	7	బున్ధి	బుద్ధి
14	6	ధృవం	ధ్రువం
,,	16	నవియుచు	యవియుచు
15	21	కుటియ	కుటయ
16	15	నవతి	సవతి
,,	18	శుద్ది	శుద్ధి
,,	20	అవునమ్మా	అవునమ్మా
,,	23	కంటేను	కంటెను
17	20	గనిశాఖి	గనిశాఖి

పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
21	రాముపట్టి	రామపట్టాభిషేకము
16	సిద్ధాంతముని	సిద్ధాంతమను
4	నానా	నావా
6	నంటివిశే	నంటివే
18	కోపఁబడి	కోపపడి
7	మూగవైతివియేల	మూఁగవైతివదేల
19	ధూళి	ధూళీ
5	నగువు	నగవు
5	నిదురించితివియా?	నిదురించితివా ?
18	వార్ధిక	వార్ధక
8	మఱచితివియో	మఱచితివో
20	దుస్ప్రసహం	దుష్ప్రసహం
7	మెత్తనని	మెత్తనయని
3	ముగిని	మగని
4	చంచలయని	చంచలవని
16	యాయాశ •	యాయాస
5	కప్పుకొని కౌఁగలించి	కట్టుకొని కౌఁగిలించి
7	చుంటివియే	చుంటివే
20	వ్యాకులాయత	వ్యాకులాయత్త
22	మానఁ	మాన
24	ననుమమ్మ	నన్ననుమమ్మ
3	ననుకూలంబుగ	అనుకూలంబుగ
17	కంటకంబు లచటి	కంటకంబుల నచట
4	వ్యాకులము	వ్యాకులమును
4	మానసమంటు	మానసమునంటు
2	వైతివియే	వైతివే
23	వత్తున్నిను జ్జేరఁగా	వత్తున్నిను గ్గొల్వఁగా
19	నెలువిమ్ము	నెలవిమ్ము
12	వ్రేని	లేని
17	దుస్పహ	దుస్సహ

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
,,	22	ప్రయాస	ప్రయాసముల
45	15	జెందవమ్మా	జెందుమమ్మా
47	1	విడున	విడువ
48	24	దీనోక్తులటు	దీనోక్తులనిటు
49	5	యెదుటఁ	యెదుటను
50	14	పరువునఁ	పనువునఁ
56	12	కనుకందని	కనుఁగందని
57	3	కాఁదచే	కాదటే
,,	19	వాసబు	వాసంబు
,,	21	సత్యవాది	సత్యవాది
60	6	మోహమున	మోహమున
,,	19	పన్నము	బన్నము
,,	24	యరచి	యటచి
61	5	నీకు	నేనునీకు
62	8	నరణ్యంబులన్	నరణ్యంబులకున్
63	13	రంజిలనుంసగ	రంజిలుచుండఁగ
65	6	శిరము	శిరము
68	2	గాచు	గాంచు
,,	3	నివసితు	నివసింతు
,,	17	"రామునినమ్మినవాఁడు"	" రాముని నమ్మినవాఁడు "
69	2	వెడలునం	వెడలుసం
71	16	నుడ	నుండ
,,	24	కూర్కుట్టిన	కూర్కుపట్టిన
73	13	వాసంబున	వాసంబునకుం
74	18	వెబడి	వెంబడి
76	3	ముద్మిద్దు	ముద్దిమ్ము
,,	21	గాను	గాదు
,,	24	యాధర	యీధర
77	1	నెన్నెల్లి	నన్నెల్లి
,,	12	సతాప	సంతాప

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
77	16	నగపడు	అగపడు
,,	21	వావన	పావన
78	20	మానవుఁ	మానవుఁ
79	22	కౌసల్యా:—	కౌసల్యా!
80	22	అమె	ఆమె
81	4	సుమంతుఁడు	సుమంత్రుడు (ఇట్లు అన్నిట)
85	21	దరుతర	దురుతర
88	9	ఓవు	నీవు
91	16	కులారవ	కులార్ణవ
92	2	త్యాగబు	త్యాగంబు
,,	23	నతింపఁ	నుతింపఁ
93	11	వినిమ్ర	వినమ్ర
94	20	వేకాంగి	నేకాంగి
95	3	హైవ్యం	హైన్యం
,,	18	రాజ్యం	రాజ్యంబు
96	3	పార్థక	సార్థక
98	6	బనులు	జనులు
,,	7	పవి	పని
,,	22	మహిములగు	మహితులగు
101	6	కావువ	కావున
102	8	రాఘువుని	రాఘవుని
,,	9	వంశ	వంశం
105	21	చల్లన	చల్లని
108	4	సుందర	సుందర
,,	11	నదనంబు	నందనంబు
108	21	అనుజా	అనుజా

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
109	13	మ్మని	రమ్మని
110	24	గట్టడి	గట్టిఁడి
112	9	మన్నించు	మన్నించు
,,	10	మన	మన
114	21	వేవనెత్తి	లేవనెత్తి
116	2	లాచంరిచి	లాచరించి
118	1	ముంద్ని	ముందిన్ని
,,	15	నానుఁ	నాను
,,	21	ప్రితిని	ప్రీతిని
120	11	వానంబు	వాసంబు

పాటలు

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
1	16	బ్రాతృ	భ్రాతృ
	14	బుద్ది	బుద్ధి